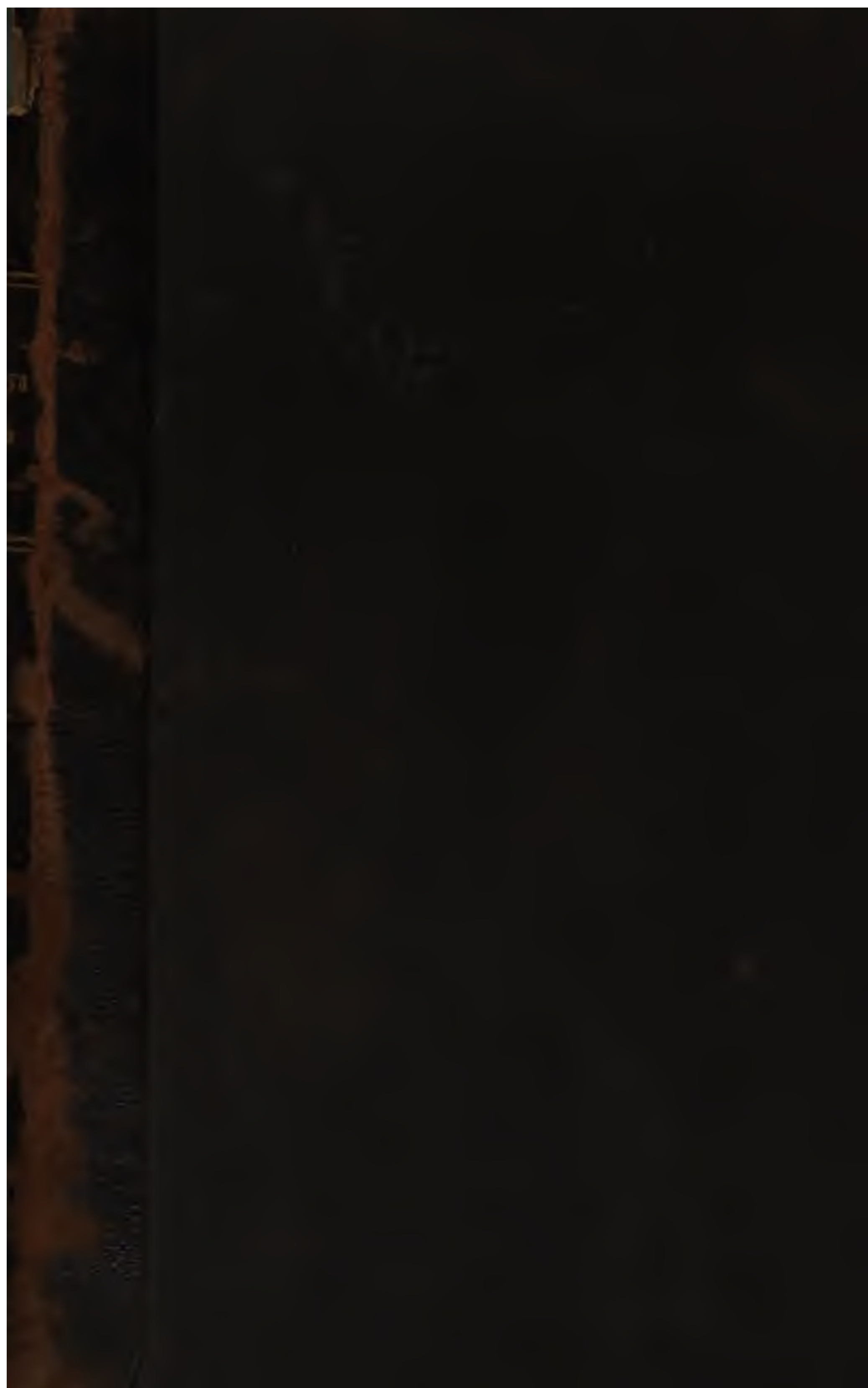

LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY
ORGANIZED 1891
STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

…ЕНИЕТО

…НИЦА

…мврий 1885 год.

…достовѣрни източници

отъ

…РЕГЕНСПУРСКИ

…и Кр. Полковникъ.

…и 7 ПРИЛОЖЕНИЯ

Превелъ

Майоръ Пападоповъ.

СОФИЯ
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА
(Братия Прошекови)
1895

СРАЖЕНИЕТО

при

СЛИВНИЦА

на

5-и, 6-и, и 7-и Ноемврий 1885 год.

Съставено според достоверни источници

отъ

КАРЛЪ РЕГЕНСПУРСКИ
Австр. Имп. и Кр. Полковникъ.

СЪ 4 СКИЦИ И 7 ПРИЛОЖЕНИЯ

Превелъ

Майоръ Пападоповъ.

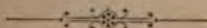

СОФИЯ
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА
(Братия Прошекови)
1895

Съдържание.

Стр.

Скици и приложения.

Предисловие.

Сражението при Сливница не може да се опише безъ да се вмѣстватъ въ това описание всичкитѣ сѫбития станали отъ онзи моментъ отъ който сърбитѣ почнаха да застрашаватъ България съ свойтѣ военни приготовления. Хода и края на това сражение сѫ толкова тѣсно свързани съ предварителнитѣ мѣрки на двѣтѣ противни страни, щото сѫбитията на 5-й 6-й и 7-й Ноемврий бихя се показвали съвършенно не понятни, ако да се захващаше на пр. направо съ описанието на първия день на сражението.

Читителя ще намѣри, за това, въ настоящата книга много повече въ материално отношение отъ колкото би могло да се заключи отъ заглавието; но политическитѣ, стратегическитѣ и тактическитѣ условия и сѫбития до 5-й Ноемврий сѫ изложени само до толкова, до колкото е било нуждно за да може да се укаже, до колко тѣ дѣйствително сѫ имали съотношение и влияние върху рѣшителния бой при Сливница.

Подъ Сливница се даде послѣдното рѣшително сражение на нашия материкъ.

Двѣтѣ сражающитѣ се страни имаха добра скорострѣлна пушка. Различния начинъ на употрѣбяванйе ѝ, характеризира двѣтѣ главни течения, които се проявяватъ и днесъ още въ уставитѣ по европейскитѣ армии:

Спорѣдъ едното отъ тѣзи двѣ течения, главното значение се дава въ боя на огъня а „удара съ ножа“ служи само като второстепенно нѣщо; споредъ другото,

напротивъ, огьня служи само като подготвително нѣщо за главната цѣль т. е. „удара съ ножа“.

При Сливница е побѣдило послѣднето течение, — тактиката на българитѣ.

На свое мѣсто, ще разгледаме този пунктъ съ внимание и читателя ще може да сѫди самичакъ за заключенията, които могѫтъ да се направятъ въ тактическо отношение на основание на този боенъ резултатъ.

Твърдѣ забѣлѣжително явление, което се забѣлѣзва и отъ двѣтѣ страни въ сражението при Сливница, е голѣмото и бързото изхарчение на патрони, съединени съ твърдѣ слабо дѣйствие на огъня и нездържаность въ огнения бой.

На страната на българитѣ ясно се виждатъ произходящитѣ отъ земленитѣ закрития преимущества; послѣднитѣ отговарятъ така сѫщо, и то въ положителна смисъль, на въпроса, дали легналия задъ закритието войникъ ще е всѣкога наклоненъ да се вдигне и да настѫпи подъ неприятелския огънъ.

Кѫмь факторитѣ, които сѫ подѣйствували значетелно върху изхода на сражението принадлѣжи още и различната способность за извършвание на маршове отъ страна на войскитѣ на двѣтѣ противни страни.

Извършеното въ това отношение отъ българскитѣ войски надминавало съ толкова нормалната мѣрка съ колкото онова на сърбитѣ не я достигало. Това, именно, е било причината, щото численното превъзходство да мине въ време на тритѣ деня на сражението отъ страната на сърбитѣ, къмъ тъзи на българитѣ.

Поучителни явления ни се представляватъ, така сѫщо и въ съвмѣстнитѣ дѣйствия на нисшитѣ началници на полето на сражението. Срьбскитѣ началници на дивизии клоняли кьмъ самостоятелно дѣйствование даже и тамъ, гдѣто имъ би трѣбвало да дѣйствуватъ всичкитѣ съвокупно. Отъ тукъ се обясняватъ, отчасти, голѣмитѣ интервали между развърнатитѣ сърбски дивизии на първия, втория и даже на третия день на сражението, отъ гдѣто произлизало пакъ въ своя редъ безсилието на всичкитѣ сръбски атаки.

На страната на българитѣ, гдѣто въобще не е имало висши тактически единици, било е силното влияние на Княза и на командующия западния корпусъ, Майоръ Гуджевъ, което обезпечавало взаимното и съвокупното дѣйствие въ духа на общия планъ на сражението.

Българския Князъ билъ и останалъ на бойното поле, день и нощь! Неговитѣ войски го виждали, нисшитѣ му началници знаяли отъ гдѣ ще могѫтъ да получатъ наставления, ако непредвиденитѣ въ боя случки би измѣнявали неочаквано цѣлата обстановка.

Срьбския Краль се намиралъ само въ продължение на нѣколко часа на бойното поле и почти исключително на сѣверното крило; главната му квартира се намирала повече отъ единъ переходъ задъ бойната линия. Происходящето отъ това голѣмо растояние отъ армията ослабвало вниманието на главнокомандующия върху находящитѣ се на расположение части. Волята на Краля се узнавала, често пѫти, твърдѣ късно!

До висша степень удивително е още и факта, че на послѣдния день и двамата върховни вожди не се намиратъ при войскитѣ си. Князь Александръ билъ на 7. Ноемврий въ София, Краль Миланъ въ Акъ-Паланка. Но тогава, когато Князь Александръ испълнявалъ съ отиванието си въ София единъ войнски дългъ, който го призовавалъ тамъ, гдѣто въ този моментъ грозяла най-голѣмата опасность, Краль Миланъ же, отивалъ въ Акъ-Паланка на едно политическо съвѣщание съ своя министръ на външнитѣ дѣла.

Понататашното описание на сражението при Сливница се основава въ отношение на сръбската армия, преимущественно върху превъзходната книга на им. и кр. полковникъ, Хуго-Ритеръ Фонъ Билимекъ-Вайсхолмъ „Сръбско-българската война 1885 год.“, която е съставена по най-надѣжднитѣ сърбски източници.

Относително сѫбитията и условията въ българската армия прѣди и слѣдъ сражението при Сливница сѫществуватъ до сега само твърдѣ непълни данни. Автора, при случай на едно пѫтувание прѣзъ България въ 1891 год. е обходилъ лично бойното поле при Сливница и събралъ вече на самото мѣсто нѣколко драго-

цѣнни свѣдѣния за сѫбитията прѣзъ мѣсецъ Ноемврий 1885 год. По нататъкъ, княжеското Военно Министерство е отговорило съ Височайше разрѣшение обстоятелно и ясно на около двѣстѣ поставени отъ автора въпроса относително сражението при Сливница. Автора е ималъ освѣнъ това щастието да изслуша въ началото на 1892 год. отъ тогавашния австр. им. и кр. Полковникъ Александръ Графъ Хартенау, независимо отъ даденитѣ нему по единъ цѣлъ рѣдъ детайлни въпроси, свѣдѣния, още едно твърдѣ живо описание на сѫбитията отъ 4—7 Ноемврий 1885 год.

Съ откриването на тѣзи източници е станало възможно да се поставятъ и отъ българската страна политическитѣ, стратегическитѣ а особенно тактическитѣ условия на сѫбитията до сражението при Сливница на една до нѣкѫдѣ надѣждна основа.

Непълности сѫществуватъ впрочемъ и сега. Но причината на това трѣбва да се търси, преимущественно, въ характера, на тогавашнитѣ дѣйствия на българо източно-румелийската армия — т. е. военната импровизация.

Презъ ония тѣжки дни, презъ Ноемврий на онази година, не е имало врѣме да се напише и се съхрани за въ бѫдѫщето онова, което въ друга армия съ устроени щабове, става отъ само себе си. Много данни се основаватъ, слѣдователно, само на възпоменания на очевидци и извѣстни въпроси отъ тактическо естество, на пр. количеството на изхарчени снаряди, загубитѣ въ хора презъ отдѣлнитѣ дни на сражението и др. подобни, едва ли би могли да се констатиратъ. Обаче, най сѫщественното по тъзи тема е достовѣрно изложено.

Нека да бѫде още позволено на Автора да изкаже тука на българското Княжеско Военно Министерство най-сърдечната му благодарность за готовностьта съ която му турна на разположение драгоцѣннитѣ свѣдѣния за сражението при Сливница.

Прага, мѣсецъ Августъ 1894 год.

Автора.

Сѫбития до обявяванието на войната.

Прѣзъ Септемврий 1885 год. Князь Александръ се намираше въ имението си въ Варна; първия му министръ, Каравеловъ, на гости у приятели въ Руссе.

На 4 Септемврий Князя получава „за неизказаното му удивление“ извѣстие за едно, посочено къмъ съединението на Източна Румелия съ България, движение.

Източна Румелия се намираше тогава, съгласно члена XIII отъ берлинския договоръ подъ върховната власть на Портата и се управляваше отъ единъ, назначенъ отъ Султана, Християнски губернаторъ *).

Князь Александръ испрати веднага едно довѣрено лице въ Пловдивъ, да отсъвѣтва главнитѣ тамъ дѣйци отъ тъзи необмисленна крачка, но било е вече късно.

На 8. Септемврий пристигна вече исвѣстието за извършенната на 7-й въ Пловдивъ, революция и за свалянието на губернатора Гаврила Паша. Прѣдставителитѣ на новото правителство моляли, едновремѣнно, Княза да стѫпи на чело на движението за съединението на България съ Източна Румелия.

Княза испълни тъзи просба!

Отъ Търново, дрѣвния градъ на българскитѣ царье, той издаде единъ манифестъ съ който обявяваше съединението,

---

*) Членъ XIII. На югъ отъ Балкана се образува една провинция, която взема името Източна Румелия и която остава подъ правата политическа и военна върховна власть на Султана, но подъ условие на пълна административна автономия. Нейния губернаторъ ще бѫде християнинъ.

Членъ XV. Н. Величество Султана ще има право да отбранява границитѣ на провинцията по сухо и по море, да въздига по тѣзи граници укрѣпления и да държи въ тѣхъ войска.

Вѫтрѣшния порядъкъ на Източна Румелия се поддържа отъ туземна жандармерия, подпомогната отъ мѣстната милиция.

като извършенно и съ който приемаше титъла „Князь на Сѣверна и Южна България.“ Едноврѣменно съ това се обявява и мобилизацията на българската армия и се свика събранието къмъ 10. Септемврий въ София.

Слѣдъ това Князя, придруженъ отъ Каравелова, отпѫтува прѣзъ Шипка и Казанлѫкъ за Пловдивъ, гдѣто пристигна на 9 Септемврий, приетъ отъ населението съ голѣмо въодушевленпе.

Върху причинитѣ за неговото съгласие съ това движение Князя се изказа тогава (споредъ Фонъ Хунъ) както слѣдва:

„Азъ познавамъ моята страна и знаяхъ, че прѣдстоеше най-голѣма опасность да не би движението да вземе позастрашителенъ характеръ.

Враждата между разнитѣ народности не е още изчезнала, въпрѣки всичкитѣ ми старания и азъ прѣдвиждахъ, че освѣнъ това движение можеше да настане още и една междуособна война между Българитѣ и Мохамеданитѣ. Само азъ бѣхъ въ състояние да водя това народно движение въ правилния пѫть и да прѣдвардя страната отъ междуособия; безъ мене грозеше анархия, съ мене се обезпечаваше тишината и реда. За това именно и се съгласихъ да стана на чело на движението“.

И дѣйствително Князя пристигна ва Пловдивъ, тъкмо на врѣме за да предварди града отъ междуособия по улицитѣ.

Рѣшението му е било, при все това, сериозно. Съ манифеста и пристиганието си въ Източна Румелия, князь Александръ си усвояваше часть отъ турскитѣ владѣния и постановлявалъ въ нея собственната си законна власть вмѣсто онъзи на Султана. Съ това посягвалъ на турскитѣ интереси и трѣбвалъ, слѣдователно, да очаква, че Турция може би, ще иска да възстанови съ сила предишното положение. Прѣдъ видъ на това било издадена заповѣдьта за мобилизацията на българскитѣ войски.

Обаче, възможностьта да се противостои дълго врѣме на прѣвъсходнитѣ, въ численность, турски сили е била малка и освѣнъ това можеше да се присъедини къмъ една война съ Турция още и борбата въ самата страна между $2^1/_2$ милиони Християни и $^3/_4$ милиона Мохамедани.*)

Князя се старалъ за това да умекчи до възможность появившитѣ се стълкновения между интереситѣ на двѣтѣ страни. Той нотифициралъ, въ тъзи смисъль, на Султана и на си-

---

[1]) Не трѣбва да се забравя, че прѣди 9 години само (1876 год.) Мухамеданитѣ живущи въ страната сѫ ограбили и изгорили 58 български села и заклали до 12000 българи.

литѣ сключивши договора, че е провъзгласенъ отъ населението за владѣтель въ Источна-Румелия и че поѣма управлението ѝ, но че признава върховната власть на Султана и го моли да удобри тѫзи постѫпка.

Първоначално тъзи нота не е имала благоприятенъ резултатъ. Султана се обърна, напротивъ, къмъ силитѣ съ просба: да заставятъ Князя Александра да уважи своитѣ задължения и заповѣдалъ да се направятъ распореждания за мобилизацията на редифскитѣ баталиони отъ 1, 2 и 3 корпусъ, всичко около 95000 человѣка.

Источно-Румелийската милиция, която е била поставена, веднага слѣдъ успѣшния исходъ на възстанието въ Пловдивъ, на военна нога, бѣ заела турската граница, прекъснала телеграфа и разрушила желѣзопѫтния мость при Мустафа-Паша На 9. Септемврий е имало, вече, както казватъ, до 4000 души Румелийска милиция срѣщу Мустафа-Паша и други 10000 между които много доброволци, при Хасково, гдѣто издигали укрѣпления.

Бързото събиранпе на Источно-Румелийската милиция и голѣмото стечение на доброволци е било слѣдствие на многораспространенитѣ въ страната и основанитѣ още въ врѣме на русската окупация гимнастически дружества, които отъ 1879 година на самъ се събирали на упражнения.

Дѣйствующитѣ кадри на источно-румелийската милиция състоели въ 1885 год. отъ 12 роти съ кадръ отъ 4 офицера 14 унтеръ-офицера и 200 редници и единъ учебенъ баталионъ отъ двѣ роти съ по 200 человѣка, единъ ескадронъ отъ 150 копя и една полубатерея съ 4 орудия, както и една пионерна рота. Отъ кадритѣ на пѣшитѣ войски трѣбвало да се формироватъ въ случай на война: 12 дружини отъ първия, 12 дружини отъ втория и 12 отъ третия банъ. По щата за военно врѣме на една источно-румелийска дружина имало 949 человѣка отъ които 24 офицери.

Въ дѣйствителностъ биле мобилизирани прѣзъ Септемврий 1885 год. само дружинитѣ на 1-й и 2-й банъ, а свикването на 3-й банъ е било изоставено предъ видъ на голѣмия недостатъкъ въ офицери и унтеръ-офицери.

Но вслѣдствие на огромното стечение на способни да носятъ орѫжие биле сформировани постепенно още 8 доброволчески дружини и 5 ескадрона нередовна кавалерия, така

щото къмъ началото на мѣсецъ Ноемврий источно-румелийската войска брояла всичко: 22 дружини, 5 ескадрона и 2 батереи.

Безъ съмнение, силно доказателство за популярностьта на идеята за съединението! Между това источно-румелийската милиция нещѣше да бжде въ състояние да се съпротивлява дълго врѣме на турското навлизание, но тъй като турцитѣ нѣмали още подобно намѣрение, то съ това се даваше врѣме така сжщо и на българскитѣ войски да прибързатъ къмъ застрашената граница.

Мобилизацията на българската армия.

При избухванието на революцията въ Източна-Румелия 24-тѣ дружини, 2-та кавалерийски и артиллерийски полка, които съставляваха тогава дѣйствующата армия на България, бѣха, преимущественно, въ лѣтнитѣ си лагери а именно

4-й	полкъ,	3	дружини	1	батерея	при	Ловечъ
3-й	„	„	„	1	„	„	Видинъ
8-й	„	„	„	1	„	„	Варна
5-й и 7	„	5	бат. и	1	кавал. п.		Щуменъ
1-й	„	4	„ „	1	„	„	София

2-й и 6-й полкове се намираха въ гарнизонитѣ си, Кюстендилъ и Търново.

По щата за мирно врѣме имаше прѣзъ есеньта на 1885 год. — 700 человѣка въ дружина, 150 человѣка въ ескадронъ и 90 въ батерея.

Прй подобни условия мобилизацията се извършвала твърдѣ просто и бързо.

За привѣждание на една дружина къмъ щата за военно врѣме трѣбвало 300, на батерея — 90 а за цѣлата кавалерия и тѣхническитѣ войски още около 300 души и споредъ това трѣбвало слѣдователно да се свикватъ, обличатъ и въоржжаватъ, всичко 9000 запасни; съ това дѣйствующата войска въ княжеството биваше готова да се движи. Нѣмало нужда да се сформироватъ нови части, всѣкоя мобилизирана часть си оставаше съ старитѣ си началници и съ голѣмъ кадъръ отъ привикнали къмъ службата и физически испечени хора.

Тукъ се заключаваше рѣшающата разница въ сравнение съ сръбската мобилизация. Тамъ, щато за мирно време съста-

влявалъ, както ще видимъ по послѣ, само 24 а тукъ 70 процента отъ щата за военно време. Срьбскитѣ баталиони взеха, по тъзи причина а така сжщо и предъ видъ на голѣмия недостатъкъ въ офицери и унтеръ-офицери, характеръ на милиция, българскитѣ дружини же, на противъ, имаха характеръ на постоянна войска.

На 11-й Септемврий пристигнаха вече въ Източна Румелия първитѣ български войски: 3 дружини, 3 батареи, а на 12-й още единъ кавалерийски полкъ.

Всичко отиваше добрѣ, даже сформируванието на предвидени въ организацията 8 запасни полка, щѣше да се извърши по всѣка вѣроятность редовно ако да не би се появило едно твърдѣ сериозно и непредвидено обстоятелство.

Руссия, именно, веднага слѣдъ първитѣ извѣстия за движението въ Източна-Румелия и взетото отъ Княза повѣдение спрямо послѣдното бѣ изказала своето неодобрение.

Но когато българскитѣ приготовления продължаваха, въпреки това, правилния си ходъ, то всичкитѣ руски офицери, които отъ послѣдната война на самъ служили въ българската армия като инструктори, около 150 души, биле извикани назадъ въ Руссия. Тѣ биле повече опитни офицери, които заемали почти всичкитѣ, мѣстата на ротнитѣ командири и на горѣ.

Неочаканото имъ извикание въ таково критическо време било единъ тежъкъ ударъ за българската армия.

„Княза се видѣ по този начинъ", пише Фонъ Билимекъ, „лишенъ отъ най опитнитѣ си офицери: министерството, генералния щабъ, всичкитѣ щабъ-офицерски длъжности и $^4/_5$ отъ капитанскитѣ тржбвали да се заематъ отъ ново и съ тъзи импровизация да се извърши мобилизацията, съсрѣдоточванието и новосформированието на бойнитѣ сили. — Тъзи голѣма задача е почти единственната въ военната история и тя е била разрѣшена съ заслужвающе уважение искуство и енергия."

Въ тѣзи трудни моменти именно се обнаружи взаимното довѣрие на Княза и народа. Голѣмата преданность на армията и народа към идеята за съединението даваше сила на Княза да надвие изникналитѣ затруднения.

Той избра изъ неизвѣстното нему множество офицери найспособнитѣ и ги назначи на съотвѣтствующи длъжности. Капитана отъ артилерията, Никифоровъ, прие Военното Министерство, Капитанъ Петровъ стана началникъ щаба на армията, полковетѣ се командоваха отъ капитани, дружинитѣ —

щото къмъ началото на мѣсецъ Ноемврий източно-румелийската войска брояла всичко: 22 дружини, 5 ескадрона и 2 батереи.

Безъ съмнение, силно доказателство за популярностьта на идеята за съединението! Между това източно-румелийската милиция нещѣше да бжде въ състояние да се съпротивлява дълго врѣме на турското навлизание, но тъй като турцитѣ нѣмали още подобно намѣрение, то съ това се даваше врѣме така сжщо и на българскитѣ войски да прибързатъ къмъ застрашената граница.

Мобилизацията на българската армия.

При избухванието на революцията въ Източна-Румелия 24-тѣ дружини, 2-та кавалерийски и артиллерийски полка, които съставляваха тогава дѣйствующата армия на България, бѣха, преимуществено, въ лѣтнитѣ си лагери а именно

4-й	полкъ,	3	дружини	1	батерея при	Ловечъ
3-й	„	„	„	1	„ „	Видинъ
8-й	„	„	„	1	„ „	Варна
5-й и 7	„	5	бат. и	1	кавал. п.	Щуменъ
1-й	„	4	„ „	1	„ „	София

2-й и 6-й полкове се намираха въ гарнизонитѣ си, Кюстендилъ и Търново.

По щата за мирно врѣме имаше прѣзъ есеньта на 1885 год. — 700 человѣка въ дружина, 150 человѣка въ ескадронъ и 90 въ батерея.

Прѝ подобни условия мобилизацията се извършвала твърдѣ просто и бързо.

За привѣждание на една дружина къмъ щата за военно врѣме трѣбвало 300, на батерея — 90 а за цѣлата кавалерия и тѣхническитѣ войски още около 300 души и споредъ това трѣбвало слѣдователно да се свикватъ, обличатъ и въоржжаватъ, всичко 9000 запасни; съ това дѣйствующата войска въ княжеството биваше готова да се движи. Нѣмало нужда да се сформироватъ нови части, всѣкоя мобилизирана часть си оставаше съ старитѣ си началници и съ голѣмъ кадъръ отъ привикнали къмъ службата и физически испечени хора.

Тукъ се заключаваше рѣшающата разница въ сравнение съ сръбската мобилизация. Тамъ, щато за мирно време съста-

влявалъ, както ще видимъ по послѣ, само 24 а тукъ 70 процента отъ щата за военно време. Сръбскитѣ баталиони взеха, по тъзи причина а така сжщо и предъ видъ на голѣмия недостатъкъ въ офицери и унтеръ-офицери, характеръ на милиция, българскитѣ дружини же, на противъ, имаха характеръ на постоянна войска.

На 11-й Септемврий пристигнаха вече въ Източна Румелия първитѣ български войски: 3 дружини, 3 батареи, а на 12-й още единъ кавалерийски полкъ.

Всичко отиваше добрѣ, даже сформируванието на предвидени въ организацията 8 запасни полка, щѣше да се извърши по всѣка вѣроятность редовно ако да не би се появило едно твърдѣ сериозно и непредвидено обстоятелство.

Руссия, именно, веднага слѣдъ първитѣ извѣстия за движението въ Източна-Румелия и взетото отъ Княза повѣдение спрямо послѣдното бѣ изказала своето неодобрение.

Но когато българскитѣ приготовления продължаваха, въпреки това, правилния си ходъ, то всичкитѣ руски офицери, които отъ послѣдната война на самъ служили въ българската армия като инструктори, около 150 души, биле извикани назадъ въ Руссия. Тѣ биле повече опитни офицери, които заемали почти всичкитѣ, мѣстата на ротнитѣ командири и на горѣ.

Неочаканото имъ извикание въ таково критическо време било единъ тежъкъ ударъ за българската армия.

„Княза се видѣ по този начинъ“, пише Фонъ Билимекъ, „лишенъ отъ най опитнитѣ си офицери: министерството, генералния щабъ, всичкитѣ щабъ-офицерски длъжности и $^4/_5$ отъ капитанскитѣ трѫбвали да се заематъ отъ ново и съ тъзи импровизация да се извърши мобилизацията, съсрѣдоточванието и новосформированието на бойнитѣ сили. — Тъзи голѣма задача е почти единственната въ военната история и тя е била разрѣшена съ заслужвающе уважение искуство и енергия.“

Въ тѣзи трудни моменти именно се обнаружи взаимното довѣрие на Княза и народа. Голѣмата преданность на армията и народа къмъ идеята за съединението даваше сила на Княза да надвие изникналитѣ затруднения.

Той избра изъ неизвѣстното нему множество офицери найспособнитѣ и ги назначи на съотвѣтствующи длъжности. Капитана отъ артилерията, Никифоровъ, прие Военното Министерство, Капитанъ Петровъ стана началникъ щаба на армията, полковетѣ се командоваха отъ капитани, дружинитѣ —

отъ такива и отъ поручици. Повече отъ тѣзи офицери бѣха на възрасть между 20 и 30 години безъ опитность, но пълни съ юношески огънь и желание да работятъ. За формированието на запаснитѣ полкове неможеше, естественно, да се помисли съществующитѣ условия. Дѣйствующитѣ полкове се допълниха само съ още по една дружина а осемтѣ запасни дружини имаха, първоначално, назначението да попълнюватъ дѣйствующитѣ части, но отъ следъ били испратени, отъ части, въ Видинъ.

Съсрѣдоточаванието на българскитѣ и источно-румелийскитѣ войски на источната и южната турска граница продължаваше изобщо, своя ходъ. Къмъ началото на Октомврий имало е около 35000 души срѣщу Одринъ, около 10000 души, преимущественно Българи, въ струмската долина срѣщу Джумая и Егри-Паланка.

Распредѣлението на тѣзи войски бѣше слѣдующе:

Источна группа, около 35000 души пѣхота 1400 коня и 40 орждия а именно:

въ Пловдивъ: 1-й пѣх. полкъ, 1 батерия и 5 источно-румелийски дружини;

въ Ямболъ: 7-й и 8-й пѣх. полкове, 1 батерия и 4 источно-румелийски дружини;

въ Харманлии: 5-й и 6-й пѣх. полкове, 4 батереи 2 кавалерийски полка и остатъка на источно-румелийскитѣ дружини.

Западна група, около 10.000 души; отъ които въ долината на рѣката Струма при Кюстендилъ и Дупница и пр. срѣщу съсрѣдоточнитѣ при Джумая и Егри-Паланка турски войски: 2-й и 3-й пѣх. полкове, 1 ескадронъ, 3 батареи; задъ тѣзи въ София: 1 дружина отъ 1-й полкъ, 1 кавалерийски полкъ (новосформирующия се) и 3 батареи и най сетнѣ 4-й пѣх. полкъ при Радомиръ.

На това съсрѣдоточвание на българскитѣ и источно-румелийски войски не се попрѣчи никакъ отъ страна на расположенитѣ край границата турски сили.

Причинитѣ на това бездѣйствие попадатъ, повече, въ района на политиката и сж маловажни за насъ. Достатъчно е да се засвидѣтелствова, че вслѣдствие пасивното повѣдение на Турция и вслѣдствие желанието на останалитѣ европейскитѣ сили да се съхрани мира, съединението на двѣтѣ Българии щѣло да си остане единъ свършенъ фактъ безъ да срѣщне нѣкое съпротивление съ въоржжена сила.

По съвършенно неочакване се явява въ начало на Октомврий единъ противникъ на съединението, за който никой въ Европа не бѣ помислилъ и за който толкова по-малко не бѣха помислили самитѣ българи, този противникъ е билъ: **Кралевството Сърбия.**

Вмѣсванието на Сърбия.

На извѣстието за движението въ Пловдивъ и повѣдението на князя Александра спрямо него, краль Миланъ, който се намираше тогава въ Глайхенбергъ, побърза да се върне въ Бѣлградъ и заповѣда да се обяви мобилизацията на армията.

Причинитѣ на тѣзи мѣрки сѫ биле изслѣдвани вече много пѫти и то вѣроятно затова, защото не е толкова лесно да се обяснятъ. Тогавашното повѣдение на Сърбия не се основавало толкова на опредѣлени и законни претенции, колкото на извѣстни идеални стремления и традици на нейната политика.

Една държава като Сърбия, която слѣдъ вѣковно робство се възражда въ такива скромни граници и която има едно извѣстно славно минало, има и твърдѣ естественното стремление да се развива. Споредъ Санъ-Стефанския договоръ на Сърбия се давало ибърската область, но при прегледванието на този договоръ въ Берлинъ, това нѣщо било отмѣнено. *)

Сега се представляваше случай, за подновяванието на старитѣ искания и вѣроятно за това се и мобилизираше.

---

*) Чл 3 отъ Санъ-Стефанския договоръ: „Сърбия се признава като независима". Означената ѝ, на приложената карта граница, ще слѣдва по Талвега на рѣката Дрина, като остава въ прѣдѣлитѣ на Княжеството Мал. Зворникъ и Закаръ и като се продължи по старата граница до источницитѣ на рѣката Дезеро при Стоилацъ. Отъ тукъ границата ще върви по течението на тъзи рѣка до рѣката Раска а отъ тамъ — по течението на послѣдната до Нови-Пазаръ. Отъ Нови-Пазаръ, рѣката която тече край селата Мекиние и Трьговище, границата минава, слѣдъ като се изкачи до источницитѣ на тъзи рѣка, прѣзъ Боссеръ Планина, къмъ долината на рѣка Ибара и ще слиза край онъзи рѣка, която се влива въ Ибара при селото Рибаничъ Послѣ границата ще слѣдва по течението на рѣкитѣ Ибаръ, Ситница, Асебъ и Батинце до источника на тъзи послѣдня (на Грапашница-планина). — Границата ще слѣдва отъ тукъ по водораздѣла между рѣкитѣ Крива и Вѣтърница, ще върви по най късата линия до мѣстото гдѣто послѣдната се срѣща съ рѣката Мировацка. Пограничната линия продължава послѣ край тъзи рѣка, чрезъ Мировацката планина, по направление къмъ рѣката Морава до селото Калиманци. Отъ този пунктъ границата ще слиза отъ рѣката Морава до рѣката Урима при селото Стайковци, като се изкачя по тъзи рѣка, както и по рѣкитѣ Моберазда и Копкавица, границата ще слѣдва прѣзъ Сукла планина, по рѣката Врьло до рѣката Нишава и по тъзи рѣка до селото Крупацъ отъ гдѣто ще прѣмине по най късата линия пакъ старата сърбска граница на Югозападъ отъ Кравутъ-Баре и пр.

Важното било за правителството въ Бѣлградъ да събере по-бързо извѣстно число въоржжени сили и за това се избра системата на непълна мобилизация, която се ограничи, при туй, само съ свикването на първия банъ. Не може да се каже положително, да ли сърбитѣ сж имали отъ самото начало точно опредѣленна военна цѣль или опредѣленъ противникъ.

Нѣкои автори, между които и Хунгербюлеръ, потвърдяватъ, че първоначално, срьбската мобилизация е била насочена противъ Турция.

Прѣдполагало се е, че турцитѣ ще навлизятъ въ Источна-Румелия. Това обстоятелство щѣше да прѣдизвика възстание въ Македония, а послѣдното пъкъ намѣсване отъ страна на Гърция.

Тогава Сърбия, съобразно съ традициитѣ си, би трѣбвала и тя да вземе участие въ борбата съ полумѣсеца за да си завоюва онова, което искаше. Но противъ това мнѣние на Хунгербюлеръ говори факта, че Тимокската дивизия се бѣ съсрѣдоточила още отъ самото начало при Зайчаръ и слѣдователно, исключително противъ българска територия; многозначующата причина на основание на която се обявява мобилизацията „обезпечването на срьбскитѣ интереси“ доказва, впрочемъ, че срьбскитѣ държавни мжжье сж искали да нагрѣватъ наведнажъ двѣ желѣза и да употрѣбятъ онова, което въ зависимость отъ по-нататъшния ходъ на работитѣ би се оказало по-полѣзно.

Факта е, впрочемъ, че четири недѣли слѣдъ обявяванието на мобилизацията на срьбската армия, никой не бѣ помислилъ или не вѣрваше въ България, че тя може да бжде насочена противъ съединението на двѣтѣ Българии.

Мобилизацията на Срьбската армия.

Сърбия, въ отношение на мобилизацията на армията си, е раздѣлена на 5 териториялни области съ по три полкови окржжия. Отъ тѣхъ трѣбва да се поставятъ въ случай на мобилизацията:

5 дивизии отъ първата линия и
5 „ „ втората линия.

Всѣкоя дивизия отъ първа линия трѣбвало да състои споредъ организацията отъ:

3 пѣхотни полка по 4 баталиона всѣкой по 850 человѣка.

1 кавалерийски полкъ съ 4 ескадрона, всѣкой по 170 коня.

1 артиллерийски полкъ съ по осемъ орждейни батареи по 80 человѣка и освѣнъ това пионерни, санитарни обозни отдѣления, както и мунициони колонни.

Дивизиитѣ отъ втората линия трѣбвало да бждатъ еднакви по състава на пѣхотата съ тъзи отъ първа линия, а кавалерия и артиллерия имали по-малко.

Споредъ щата за военно врѣме въ 5-тѣ дивизии отъ първата линия трѣбвало да състоятъ:

70000 человѣка (артиллерия и разнитѣ служби включително), 3400 коня и 264 орждия, а въ 5-тѣ отъ втората:

65000 человѣка, 1900 коня и 132 орждия, а всичко въ 10-тѣ дивизии:

135,000 человѣка, 5,300 коня и 396 орждия.

Тѣзи съобразни съ организацията цифри, сж важни за това, защото отъ момента отъ който конфликта съ Сърбия ставаше вѣроятенъ, българската главна кдартира правяше своитѣ расчети на основание на тѣзи цифри. Българитѣ узнаха едвамъ въ врѣме на самата война и слѣдъ нея, че сърбитѣ бѣха мобилизирали въ дѣйствителность, само една третя отъ силитѣ си.

За развръщанието на армията по военненъ съставъ сжществували сж извѣстни кадри, а именно: 15 баталиона, 6 ескадрона, 20 полеви батереи съ по 6 орждия и 3 планински съ по 4 орждия. Всичко около 17000 человѣка.

Тѣзи кадри не се намираха въ полковитѣ си окржжия, а напротивъ съсрѣдоточни, предъ видъ на по-успѣшното имъ обучение, въ Бѣлградъ и Нишъ. Така сжщо голѣма часть отъ бойния материалъ не се съхраняваше прѣзъ 1885 година въ сборнитѣ пунктове на полковетѣ, а бѣше събранъ въ по-главнитѣ складове въ Бѣлградъ, Валиево и Крагуевацъ.

Хода на сърбската мобилизация е билъ, слѣдователно, слѣдующий:

Кадритѣ трѣбвали да се отправятъ прѣдварително въ своя полковой окржгъ, гдѣто трѣбвало да се прѣпращатъ така сжщо всичкитѣ прѣдмети по снаряжението и въоржжение а слѣдъ пристиганието на резервиститѣ въ сборното мѣсто на полка или баталиона се сформировали прѣдвиденитѣ по организацията нови единици.

Съ това се образоваше отъ всѣкой ротенъ кадъръ отъ миренъ, единъ баталионъ отъ военненъ съставъ, който се командоваше отъ дотогавашния му ротенъ командиръ. Взводнитѣ

командири на тѣзи кадри вземаха командата на новоформированитѣ роти; за полковой командиръ се назначавалъ командующия до тогава баталионния кадъръ.

Аналогично съ горнето се образуваха и кавалерийскитѣ полкове. Всѣкой ескадронъ се развръщаше въ полкъ, който се командоваше отъ дотогавашния ескадроненъ командиръ.

Батареитѣ се удвояваха.

Тъзи по само себе си вече сложна система на мобилизация се усложняваше въ дадения случай, още и съ това, че въ мирно врѣме не сѫществуваха никакви висши щабове и че числото на офицеритѣ и унтеръ-офицеритѣ бѣше твърдѣ недостатъчно за да се заематъ всичкитѣ свободни мѣста.

Както казахме вече, мобилизирането на втория банъ било почти съвършенно изоставено но и 5-тѣ дѣйствующи дивизии не било попълнение достатъчно, както въ отношение на числото на баталионитѣ и батареитѣ така и въ онова на щатоветѣ.

Бсѣкой пѣхотенъ полкъ е ималъ само 3 вмѣсто 4 баталиона съ по 700 вмѣсто 850 чел., вмѣсто 8 батареи въ всѣкоя дивизия само четири а всѣкой кавалерийски полкъ — 3 вмѣсто 4 ескадрона.

Първия банъ се намаляваше, споредъ това, въ сравнение съ прѣдвидената споредъ организацията численность, съ 25000 человѣка.

Друго измѣнение въ бойния съставъ на армията произлизаше още и съ сформированието на една кавалерийска бригада, състояща отъ 2 полка по 4 ескадрона, и което ставаше въ смѣтка на дивизионната кавалерия; на дивизия оставаше спорѣдъ това само по единъ ескадронъ дивизионна кавалерия.

Бойния съставъ на състоящата отъ 4 дивизии, нишавска армия, съ операцитѣ на която ще се занимаваме въ настоящата книга е билъ, слѣдъ извършванието на мобилизацията, слѣдующия:

1. Моравска дивизия, началникъ полковникъ Топаловичь, 1-й, 2-й и 14-й пѣхотни полкове по 3 баталиона всѣкой и 1 баталионъ отъ 2 бана на 1-й полкъ; 1 ескадронъ, 1-а и 3-а батарея отъ Тимокския арт. полкъ, 2-а и 3-а планинска батарея; всичко:

10 баталиона, 1 ескадронъ, 20 орѫдия.

2. Дринска дивизия, началникъ полковникъ *Мишковичъ*, 4-й., 5-й и 6-й пѣхотни полкове по 3 бата-

лиона, 1 ескадронъ и 1-а, 2-а, 3-а и 4-а батареи отъ Дринския арт. полкъ; всичко:

9 баталиона, 1 ескадронъ, 24 орждия.

3. Дунавска дивизия, началникъ Генералъ Ивановичь, 7-й, 9-й и 15-й пѣхотни полкове по 3 баталиона, 1 ескадронъ и 1-а, 2-а, 3-а и 6-а батареи отъ Дунавския арт. полкъ; всичко:

9 баталиона, 1 ескадронъ, 24 орждия.

4. Шумадийска дивизия, началникъ полковникъ Беницки, 10-й, 11-й и 12-й пѣхотни полкове по 3 баталиона, 2 ескадрона и 1-а, 2-а, 3-а и 4-а батареи отъ Моравския арт. полкъ; всичко:

9 баталиона, 2 ескадрона, 24 орждия.

Кавалерийската бригада: 7 ескадрона, 1 гвардейски баталионъ и 1 батарея отъ Шумадийския арт. полкъ.

Подъ непосрѣдственното началство по командующия армията: 3 батареи отъ Шумадийския арт. полкъ, 18 орждия.

Численностьта на Нишавската армия възлизала слѣдователно на:

18 баталиона, 12 ескадрона, 18 полеви и 2 планински батареи съ 28,400 человѣка, 1920 коня и 116 орждия [1]).

Отъ втория банъ била мобилизирана само една трете часть (15 баталиона). Осемъ баталиона се прѣдадоха къмъ Тимокската дивизия а остатъка се употрѣби за наблюдения на границитѣ. Само единъ баталионъ мина границата въ състава на Моравската дивизия.

Къмъ началото на Октомврий Нишавската армия бѣше вече съсрѣдоточена при Нишъ, гдѣто остана до срѣдата на сжщия мѣсецъ. Прѣди втората недѣля на Октомврий армията почва да се прѣдвижи къмъ границата и имаше споредъ това слѣдѣющето расположение:

Дунавската и Шумадийската дивизии между Пиротъ и границата; първата на сѣверъ, послѣдната на югъ отъ Софийското шосе;

Дунавската дивизия на западъ отъ Пиротъ, Моравската между Власина и границата при Дъсчанъ-Кладенецъ.

---

[1]) Бойния съставъ на единъ баталионъ се счита 750 щика, на единъ ескадронъ 160 коня; щата на полева батарея е билъ 82, на планинска 56 человѣка.

Кавалерийската бригада на шосето Пиротъ — Гинци, на Тепошката сѣдловина.

Главната квартира остана до началото на войната въ Нишъ.

Произшествия до откриването на военнитѣ дѣйствия.

На 19 Септемврий се откри въ Бѣлградъ скупщината и Кралъ Миланъ натѣква въ тронното си слово на това че:

Събитията въ Източна-Румелия застрашаватъ интереситѣ на Кралевството и сръбската държавна идея и че тѣзи интереси могли би да се обеспечаватъ само съ възстановлението на status quo ante „или пъкъ съ придобиването на надлѣжното равновѣсие.“

Трѣбването за възстановлението на status quo ante съставляваше, безъ съмнение, угроза за България, но пасажа: или пъкъ съ придобиването на надлѣжното равновѣсие даваше да се предположи, че Сърбия не би била противна на съединението, ако въ замѣна на увеличаването на България би се дало, така сжщо, и на Сърбия единъ видъ възнаграждение. *)

Въ дѣиствителность, съединението на двѣтѣ Българии не докачаше важни материални интереси на сръбската държава а може би само извѣстни хегемонически тенденции на кралевството, които, впрочемъ, преминаваха сжщинскитѣ граници на Сърбия.

Въ България не вѣрваха нито Княза и правителството Му, нито пъкъ армията или народа на единъ конфликтъ съ Сърбия.

Даже и тогава, когато въ началото на Октомврий се издаде отъ Краль Милана право противъ България насочената прокламация и когато послѣдния извѣстяваше европейскитѣ сили, че щѣлъ на своя собственна отговорность да застави българитѣ да уважатъ постановлението на берлинския договоръ, даже и тогава казваме, се породи въ България само мисъльта за нѣкое „недоразумение,“ което по всякой начинъ би трѣбвало да са се отстрани

---

*) Сръбското правителство желвеше да има Видинъ а така сжщо и Трънския и Брезнишкия окржзи, притежаванието на които считало като жизнено условие за да противостои съ успѣхъ на българската агитация въ Македония. Въ една, издадена тогава въ Бѣлградъ, карта сръбскитѣ граници достигали отъ Адриатическото море до *рѣката Искъръ* и Марица и отъ рѣката Савва до Егейското море.

Князь Александръ отправи, за това, на 2-й Октомврий до Краль Милана едно миролюбиво и въ предупредителни термени, писмо за предаванието на което бѣше натоваренъ бившия министръ на правосѫдието Грековъ. *)

Краль Миланъ отказа, обаче, телеграфически да приеме както Грекова така и писмото, като противопоставяше за предлогъ, че писмото на князя Александра не може да съдържа друго нищо освѣнъ предложение за едно взаимно дѣйствие противъ Турция и че той (Миланъ) е сѫщо така малко наклоненъ да се хвърли въ подобни приключения, както и да се съгласи да ходи рѫка въ рѫка, съ революционната политика на България.

Едвама сега, и слѣдъ отхвърлянието на едно, въ всѣкой случай лоялно, опитвание да се завардятъ миролюбивитѣ отношения, почваха въ България да вематъ въ внимание възможностьта на една война съ Сърбия.

Князь Азександръ получи оьказа на Краль Милана на 7-й Октомврий въ врѣме на една инспекция въ Радомиръ. Той виждаше, че Сърбия търси умишленно случай за единъ конфликтъ.

Трѣбваше да се вематъ незабавно всичкитѣ мѣрки за въ такъвъ случай, тъй като, отъ военна гледна точка, бѣше твърдѣ невѣроятно, че Сърбитѣ ще оставятъ на Българитѣ още повече време да се приготвятъ.

Още на 7-й Октомврий се издадоха нуждпитѣ заповѣди за премѣстванието на 13 български дружини и на нѣколко ескадрона отъ истокъ на западъ, вслѣдствие на което се прехвърлиха: 4-й полкъ отъ Радомиръ презъ София въ Сливница, една дружина отъ 1-й полкъ отъ Пловдивъ и 7 й отъ Ямболъ въ София — (Сливница), двѣ дружини отъ 5-й полкъ отъ Ямболъ въ София, останалитѣ двѣ дружини на този полкъ отъ Ямболъ прѣзъ Самоковъ въ Радомиръ, два ескадрона отъ 2-й Кавалерийски полкъ отъ Ибибчево въ Сливница (приложение 6).

---

*) Сѫщественнитѣ мѣста въ писмото сѫ:

„Трудно е на населението, да даде вѣра на слуховетѣ, които сѫ отъ естество да скъсятъ приятелскитѣ кръвни свръзки сѫединяющи двата братски народа. Азъ се обрѫщамъ къмъ Васъ, драгий приятелю, и Ви моля да ме упълномощитѣ да опровергавамъ тѣзи обезпокоителни слухове. Сѫбитията, които сѫ произлѣзли въ Румелия и които съединиха двѣтѣ България, нѣматъ никакви неприятелски тенденции противъ Сърбия и Господинъ Грековъ, бивши министръ, когото натоварихъ да ви предаде това писмо, има заповѣдь да Ви съобща устно за чувствата които ви въодушевляватъ спрямо нащитѣ сърбски братя."

Князя, въ цивилни дрѣхи, придруженъ отъ адютантитѣ си, отъ началника щаба на армията, капитана Петрова и отъ двама технически офицера, изучваше сръбската граница и се върна отъ тамъ презъ Драгоманския проходъ и Сливница въ София.

При тъзи рекогносцировка се изработи и опредѣли въ главни черти плана на отбраната противъ неприятелското нашествие, както и цѣльта, положението их зрактера на укрѣпленията които трѣбваше да се издигатъ. Къмъ срѣдата на Октомврий фортификационнитѣ работи биле почнати при слѣдующитѣ пунктове:

На пограничнитѣ пунктове Трънъ, Врапча и Цариградъ, при входа на Драгоманското дефиле и на шосето Пиротъ-Гинци; като втора линия се укрѣпи позицията при Сливница, като третя — Владайската рѣка на западъ отъ София, дефилето при Владая и шоссето за Берковица (7 км. на северъ отъ София) и най-послѣ като четвърта линия се имаше предъ видъ позицията при Ихтиманъ.

Къмъ срѣдата на Октомврий сръбската нишавска армия предприе едно движение на предъ отъ Нишъ до Пиротъ, както и къмъ пограничнитѣ пунктове Славини, Царибродъ и Дъсчанъ-Кладенецъ.

Българитѣ, естественно, гледаха на това предвижение като на началото на неприятелската офенсива. Но при все това тѣ не бѣха още въ положение да притеглятъ изъ Източна-Румелия или отъ Струмската область, къмъ толкова сериозно застрашената западна граница други подкрѣпления, понеже въ края на Октомврий имало е около Одринъ още 60—70,000 турци подъ Тахиръ-Паша и при Стиплие около 40,000 души подъ Веселъ-Паша. Отношенията между двѣтѣ Българии и Турция бѣха тогава още толкова неясни и ненадѣждни, щото не можеше да се помисли даже, за едно ново намаляване числото на стоящитѣ противъ турцитѣ источно-румелийски и български войски.

Положението на двѣтѣ Българии, къмъ срѣдата на Октомвий 1885 год. е било дѣйствително много критически, почти безнадѣждно, и войната противъ двѣ страни, съ много по-силни въ численно отношение неприятелски сили, изглеждаже като да бѣще неибѣжна.

Никой не щѣше да се почуди, ако Князь Александръ, би обявилъ тогава, че се отказва за този пжть отъ съедине-

нието на двѣтѣ България и че оттегля войскитѣ си изъ Источна-Румелия и нито военнитѣ, нито пъкъ политицитѣ би могли да упрѣкаватъ Княза за това негово рѣшение.

Но идеята за съединението е била толкова вкоренена въ двѣтѣ части на България и толкова популярна, щото мисъльта да се откажатъ доброволно отъ него не се даже явяваше. Мисъль та да се изостави почнатото вече дѣло била особенно далечь отъ рицарския духъ на Князь Александръ. Той прие станалото безъ негово съдѣйствие съедънение и искаше сега да се бори за осѫществуванието му, па даже ако би трѣбвало да загине за него.

Къмъ срѣдата на Октомврий стигна въ София една нота отъ Цариградъ, съ коятс се съобщаваше, че турското правителство ще счита всѣкое нападение отъ страна на Сърбия на Българското Княжество за нарушавание на турскота територия и че това е съобщено тъй сѫщо и на срьбското правителство.

Първоначално изглеждаше, обаче, като че въ София да сж давали преувеличено значение на тъзи нота и да сж вѣрвали, че нападението отъ страна на сърбитѣ е вече не мислимо; за единъ моментъ се искаше даже распущанието на запаснитѣ.

Отъ послѣ, макаръ и да се глѣдаше по-хладнокръвно на възможнитѣ послѣдствия отъ нотата, но прекъсванието на едва що почнатото прѣдвижение на срьбската армия отъ Нишъ къмь българската граница, гдѣто тя оставаше неподвижна, бѣше доволно подозрително. Българскитѣ политици, естественно, виждаха нѣщо общо между турската нота и остановката въ срьбското настѫпвание и надѣждата, че грозящата опасность за една война съ Сърбия е отстранена, почваше да се съживява отново въ България.

Обявявание на войната.

Въ дѣйствителность, краль Миланъ бѣше издалъ вече на 15-й Октомврий заповѣдь за преминаванието на българската граница, но сѫщата заповѣдь отпослѣ е била отмѣнена предъ видъ на предстоящата, въ Цариградъ, конференция отъ прѣдставителитѣ на Великитѣ Сили.

Тъзи конференция се откри на 24 Октомврий. Съвѣщанията на тъзи конференция имаха твърдѣ бавенъ и не удо-

влетворяющъ за срьбскитѣ държавни мжжье изходъ. Териториалното възнаграждение, което се очакваше отъ рѣшението на прѣдставителитѣ на Великитѣ Сили не послѣдва и съ това се отмахваше за Сърбия послѣдната причина на по-нататъшно бездѣйствие. Това дълго бездѣйствие повлия и безъ това твърдѣ неблагоприятно и върху духа на войскитѣ. Военното положение тежеше надъ страната. Поддържанието на армията бѣ погълнало вече милиони и въпрѣки това не бѣ достигнатъ още никакъвъ резултатъ. За да не бждѣли напрасни всичкитѣ принесени до сега жертви, трѣбваше да се направи рѣшителната крачка и да се пристжпи къмъ война.

Сжществоваше, обаче, още едно затруднение, а именно, да се намѣри една основателна причина за обявяването на войната и съобщението направено отъ Началника на Моравската дивизия за нѣкое ужъ нарушение на срьбската територия отъ страна на Български войски при Власина, дойде тъкмо на врѣме.

На сжщия день още, министръ Гарашанинъ телеграфира на натоварения да прѣдставлява срьбскитѣ интереси въ София грьцкия дипломатически агентъ:

„Кралевското правителство гледа на това неоснователно нападение (при Власина) като на обявяване на война . . . . . Сърбия, като взема върху себе си послѣдствията на това нападение, се счита, начиная отъ сжббота 2/14 Ноемврий, 6 часа сутриньта, въ военно положение спрямо България."

На 2-й Ноемврий, 54-й день слѣдъ обявяването на мобилизацията, Нишавската армия минава на нѣколко пункта българската граница.

Положението на българитѣ въ момента на обявяването на войната; планъ за отбрана и расположението на бойнитѣ сили.

Всичкитѣ онѣзи лица, които присжтствуваха въ българската главна квартира въ Пловдивъ въ момента когато се получи извѣстието за обявяванието на войната отъ страна на сърбитѣ (презъ нощьта отъ 1-й—2-й Ноемврий) описватъ впечатлението, което това извѣстие направи на Князя. Каравелова и останалитѣ лица отъ главната квартира, като сериозно, даже поразително.

Момента е билъ, дѣйствително, труденъ за младата българска държава. Войскитѣ които стояха на ония погранични пунктове, гдѣто може би слѣдъ нѣколко часа. би навлѣзла въ страната подготвената отъ цѣли недѣли и числяща 100,000 души, сръбска армия, бѣха сравнително много слаби. Въ три малки перехода можеше противника да се яви предъ столица София т. е. много врѣме преди да могатъ. расположенитѣ срѣщу Одринъ български и източно-румелийски войски да се притекатъ за нейната отбрана.

Всичкитѣ патриотически усилия за съединението на двѣтѣ раздѣлени, споредъ Берлинския договоръ, Българии, като че бѣха напрасни, даже самото сжществувание на княжеството ставаше въпросно въ случай че силитѣ би се съгласили да допустнатъ на сръбския побѣдитель да си усвои като награда за предприетата — въ интереса на европейския миръ — война онова териториялно възнаграждание, което съставляваше

страстното желание на тогавашнитѣ политически вожде [?] въ Сърбия.

По-добро отъ всякое описание доказва неблагоприятното положение въ което се намираше България на 2-й Ноемврий 1885 год. единъ повърхностенъ погледъ върху распредѣлението на българскитѣ и источно-румелийски войски въ деня на обявяванието на войната. (Приложение 1 и 7).

Отъ 64 български и источно-румелийски дружини отъ I-ва линия имало е само 15 между сръбската граница и София; 8 дружини имаше на турската граница въ долината на Струма, а 35 дружини стоели на источната граница на Румелия при Сейменли и Ямболъ и пр. срѣщу съсрѣдоточенитѣ при Одринъ, Мустафа-Паша и Кърклъ-Клиси, турски войски. Останалитѣ 6 дружини отъ първа линия бѣха подъ Видинъ.

Численностьта на всичкитѣ мобилизирани български и источно-румелийски войски възлизаше въ началото на Ноемврий 1885 година до 92000 человѣка, 3000 коня и 150 орждия.

Но ако исключимъ българското опълчение, а така сѫщо и источнитѣ доброволчески и нередовни дружини и ескадрони, които имаха твърдѣ малка цѣнность въ военно отношение и които съ исключение на нѣколко дружини, не влизаха даже въ употрѣбление, то общата цифра на българската и источно-румелийската армия се намалява на **64000 человѣка, 2300 коня и 150 орждия.**

Въ общото распредѣление на тѣзи сили се забѣлѣзвать двѣ главни групи: една на Истокъ друга на Западъ.

Источната група възлизаше (безъ доброволцитѣ и нередовнитѣ войски) до 35000 человѣка, 1500 коня и 54 орждия.

Западната група (безъ милици) — до 29000 человѣка, 825 коня и 96 орждия и състоеше отъ 4 части:

а) При Видинъ, около 6000 человѣка, 225 коня и 32 орждия.

б) За запазвание на границитѣ 10700 человѣка, 300 коня и 400 орждия.

в) При Сливница и София — 9250 человѣка, 300 коня и 38 орждия,

г) На Югъ при Кюстендилъ — 8000 человѣка, 12 орждия.

Групата при Видинъ имаше назначение да дѣйствува противъ Тимокската дивизия и за това нѣма да я вземаме въ внимание.

Западната група се намаляваше споредъ това на 32000 человѣка, 600 коня и 64 орждия.

Отъ всичкитѣ български и източно-румелийски войски е имало слѣдователно на 2-й Ноемврий почти двѣ трети на източната, а една трета на западната границa на държавата.

Източната група бѣше распредѣлена въ единъ районъ съ широчина до 220 км. (отъ Бургасъ до Пловдивъ и на западъ) а Западната група се намираше въ единъ районъ, широкъ около 120 км. и дълбокъ до 80 км. между Берковица и Дупница на срьбската и турската граници.

Главнитѣ сили на тия двѣ групи бѣха въ Сейменлии и Сливница, а растоянието между тѣзи два пункта — около 250 км. или 12 перекода. Растоянието между Одринъ и София възлиза приблизително до 300 км. (15 переходи), а онова между Пиротъ и София — само до 80 км. (4 перехода).

Положението на 2-й Ноемврий, въ зависимость отъ растоянието, което раздѣляше разнитѣ групи помежду си, а тъй сжщо отъ войскитѣ на противника, бѣше слѣдующето:

Срьбската армия можеше да бжде въ два деня подъ Сливница, т. е. преди съсрѣдоточването на западната група на този пунктъ, а на послѣдната не оставаше тогава нищо друго освѣнъ да отстжпи къмъ София, гдѣто срьбската армия можеше да бжде вече на 4-й день отъ преминаването на границата т. е. на 5-й вечерьта. — Отъ източната група щѣха да могжтъ да се приближатъ къмъ София, но не и да пристигнжтъ само войскитѣ, които стояха въ Пловдивъ. При такъво положение на работитѣ, западната група щѣше да бжде тоже принудена да остави София и да отстжпи презъ Ихтиманъ за Пловдивъ. Цѣла Западна България, до Родопитѣ и Искъра заедно съ столицата бѣха оставени на произвола на неприятеля.

Казаното прѣдставлява картината, която си представляваше и очакваше цѣла Европа.

Разборъ на най-цѣлесъобразния начинъ на разположението на войскитѣ.

Задачата на българскитѣ източно-румелийски войски бѣше отбраната на територията на „двѣтѣ Българии". Затова, първата подготвителна крачка къмъ испълнението на тъзи зад.ча бѣше съсрѣдоточването на распръснатитѣ по една широка зона военни сили.

Понапрѣдъ трѣбваше да се съсрѣдоточи по близката къмъ неприятеля часть — т. е. западната група. Сливница се являваше спорѣдъ положението на 2-й Ноемврий и военно-географическитѣ условия като най-подходящъ сборенъ пунктъ на войскитѣ на западната група и като такъвъ бѣше избранъ и приготвенъ нѣколко недѣли по рано.

Войскитѣ отъ застрашената за сега по-малко турска граница при Кюстендилъ и Слатина и пр. можяха да се испращатъ тутакси при Сливница и да пристигнатъ на този пунктъ слѣдъ 2 усилени перехода. Съ тѣзи войски и съ частитѣ, които се намираха въ София, можеше, ако се дѣйствуваше енергично, да се събере на 4-й Ноемврий вечерьта единъ отрядъ отъ 18000 души.

Войскитѣ расположени на границата, даваха възможностьта да се задържи извѣстно врѣме настѫпването на противника. Продължителностьта на тактическата имъ отбрана трѣбваше, естественно, да стане въ съображение съ численното превъсходство на противника а той сѫщо и съ трѣбванието, щото тѣзи войски да стигнатъ подъ Сливница способни още да продължаватъ боя. Ако тѣзи войски би успѣли да стигнатъ непокѫтнати на Сливнишката позиция, то числото на събранитѣ тамъ войски би се въскачило на 23000 души. Но това едва ли можеше да се очаква. Бързината, която се мисляше да се развива отъ страна на Българитѣ трѣбваше да се предположи тъй сѫщо и у сърбитѣ а тѣзи послѣдни бѣхѫ въ състояние да пристигнатъ вече при едно енергично настѫпвание, на 5-й вечерьта при Сливница, непосрѣдственно задъ отстѫпающитѣ погранични войски.

Въ този моментъ войскитѣ които се намирахѫ при Кюстендилъ и Слатина и пр. не можаха още да бѫдатъ при Сливница.

Отъ тукъ се вижда, че положението на западната група

щѣше да бжде извънредно трудно а съ туй се явяваше въпроса какво повѣдение би било по цѣлесъобразно да се държи.

Численностьта на срьбската нишавска армия се считаше въ българската главна квартира много по-голѣмо отъ колкото бѣше въ дѣйствителность; първоначално, до 100000 души.

Извѣстното, въ общи черти, распредѣление на срьбскитѣ дивизии даваше да се очаква, че главнитѣ сили ще настжпватъ по шоссето Царибродъ — Драгоманъ, а второстепенни групи на сѣверъ и на югъ отъ главния пжть.

Това прѣувеличено оцѣняване на неприятелскитѣ сили трѣбваше да води, безъ друго, къмъ заключение, че западната група, макаръ и да успѣеше да се съсрѣдоточи всичката подъ Сливница, не щѣше да може да се мѣри съ противника и при по-продължително заемание на позицията ще рискова да бжде обходена отъ превъсходни, по численностьта си, сили.

По тѣзи съображения неможеше развѣ да се заповѣда на командующия западната група да отбранява Сливница или София до крайность; напротивъ трѣбваше да му се заповѣдва да избѣгне всѣкое сериозно сблъскване и да отстжпи, предъ прѣвъсходни неприятелски сили, по шосето София Иехтиманъ, Пловдивъ именно тамъ, отъ гдѣто пристигваше источната група.

Колкото западната група отстжпваше по-малко, толкова по-благоприятно щѣше да бжде за по-послѣ и отъ тамъ се пораждаше и нуждата да се премѣсти источната група колкото е възможно по-бързо къмъ западъ.

Срѣдствата, които бѣха на расположение за извършванието на тжзи рокада сж:

Шосето Пловдивъ — София и желѣзнопжтната линия Ямболъ — Търново — Сейменъ — Пловдивъ — Сарамбей, която свършваше 90 к. м. на истокъ отъ София; срѣдства твърдѣ оскудни за 40000 души войска и при сжществующия натискъ на обстоятелсвата. Желѣзнопжтната линия бѣше, при това, въ твърдѣ неудовлетворително сжстояние и по-голѣмата часть на подвижния материалъ — на турска територия; съобщенията же съ тъзи страна бѣха прѣкъснати вслѣдствие на това, че моста при Мустафа Паша бѣше разрушенъ.

Петь повредени локомотива, упрямъ и неблагонадѣженъ турски персоналъ и около 100 вагона, това бѣше всичко, което

можеше да служи за превозването на войскитѣ. Съ преголѣми усилия се успѣваше да турятъ въ движение 3—4 трена на день но само съ бързина 20 км. на часъ. За преминаванието на растоянието между Ямболъ — Търново-Сейменъ и Саранбей (240 км.) бѣха необходими 12 часа. Единъ тренъ не можеше да превози повече отъ една дружина при всичко, че понѣкога се помѣщаваха въ едни вагони до 60 души.

При такива условия и при дислокация на голѣми войскови единици въ мѣстности много отстоящи отъ желѣзнопѫтната линия не можеше да се достигне единъ, поне отчасти бързъ, успѣхъ, освѣнъ ако се прибѣгнеше къмъ най-неограниченото експлоатиране физически сили на войската като се подладаше на най-усилени переходи.

Както е извѣстно извършенното въ това отношение отъ страна на българскитѣ войски надминаваше надеждата даже и на тѣхнитѣ началници.

За да се получи въ това отношение единъ вѣренъ масщабъ, привождаме единъ, основанъ на дизлокацията отъ 2-й Ноемврий, идеаленъ транспортенъ проектъ, въ който трѣбванията сѫ твърдѣ значителни. Въ проекта се предполага, че желѣзнопѫтната линия е въ пълно расположение на войскитѣ още отъ 2-й Ноемврий сутриньта и при това въ пълната си дѣятелность (4 трена ежедневно по всѣкоя посока и че се експлоатира до самия ѝ край, че войскитѣ извършватъ переходи отъ 30 км. безъ дневки и най сетнѣ, че превозванието на снаряженнето и пр. и продоволствованието на войскитѣ въ врѣме на походитѣ не изискватъ никакви предварителни приготовления и че войскитѣ могѫтъ да се дигатъ отъ мѣстата веднага слѣдъ получване заповѣдьта, сутриньта на 2-й Ноемврий.

На основание на тѣзи предположения се получва слѣдующата картина за премѣстванието на источната група изъ Источна-Румелия къмъ Сливнаца.

Какви части		ТРЪГНАЛИ отъ гдѣ	Кога	Употрѣбили на желѣзницата отъ	до	Врѣмето въ часове	Растоянието изминато въ походенъ порядъкъ	Числото на переходитѣ	Врѣме на пристиганието въ Сливница на	Врѣме на деня	ЗАБѢЛѢЖКА
4	Дружини	Пловдивъ	2	Пловдивъ	Сараобей	*) 3	120	4	5	вечерь	*) Войскитѣ
2		Пловдивъ	3	„	„	3	120	4	6	по пладнѣ	тръгвать въ по-
2		Харманлии	3	Харманлии	„	8	120	4	7	„	ходъ веднага слѣдъ
4		Харманлии и Търн. Сейм.	4	„	„	8	120	4	8	„	пристиганието имъ
4		Ямболъ	5	Ямболъ	„	12	120	4	9	„	съ желѣзницата.
4		Сливенъ	6	„	„	12	120	4	10	„	
4		Казълъ-Агачъ	7	„	„	12	120	4	11	„	
4		Казълъ-Агачъ, Сремъ	8	„	„	12	120	4	12	„	
3		Карабунаръ, Бургасъ	9	„	„	12	120	4	13	„	
Кавалерия		Ибибчево	2	—	—	—	275	9	10	вечерь	
3	Батереи	Търново Сейменъ	2	—	—	—	240	8	9	вечерь	
5		Казълъ Агачъ	2	—	—	—	300	10	11	„	

Споредъ този проектъ можаха да пристигнатъ въ Сливница:

4 дружини	до 5-й	вечерьта		
2 „	„ 6-й	„	всичко 12 дружини	
2 „	„ 7-й	„		
4 „	„ 8-й	„		

а всичкитѣ останали слѣдъ 8-й Ноемврий, слѣдователно слѣдъ рѣшителния бой при Сливница.

Ако предположимъ, и сърбитѣ би се двигали съ сѫщата скорость и прибавимъ още 24 часа за изгубеното време по причина на съпротивлението на българския западни корпусъ, слѣдва, че излѣзналата на 2-й Ноемврий отъ Пиротъ Нишавска армия можеше да стигне на 5 Ноемврий по обѣдъ подъ София.

Най-близкитѣ войски отъ българската източна група щѣха да бѫдѫтъ (по нашия расчетъ) при Вакарель. При такъво положение на работитѣ не оставаше другъ сборенъ пунктъ освѣнъ Ихтиманъ, гдѣто на 7-й Ноемврий — (деня въ който можаха да пристигнатъ така сѫщо и сърбитѣ) щѣха да се събиратъ около 40000 души българи.

Тѣзи сѫ предположенията които българската главна квартира можеше да допустне на 2 Ноемврий сутриньта, веднага слѣдъ обявяванието на войната, предположения основани на распредѣлението на силитѣ и географическитѣ условия. Заключение отъ всичко това е, че:

Равновѣсието на силитѣ щѣше да се възстанови само слѣдъ пристиганието на сърбитѣ при Ихтиманъ. Безъ съмнѣние твърдѣ печаленъ резултатъ, понеже водеше съ себе си оставяние на произвола на противника повече отъ 60000 км^2 земя, столица София и приготвената позиция при Сливница и на тъзи на западъ отъ София.

Ний, естественно, не знаемъ дали подобни предположения сѫ биле направени въ българската главна квартира на 2-й Ноемврий сутриньта. Твърдѣ е невѣроятно, даже, че тогава сѫ можали да расчитатъ и измѣрватъ всичкото това, както то е възможно да се направи сега. при пълно спокойствие. Главното нѣщо, обаче, ни е извѣстно, а именно, че крthe до който Князь Александръ бѣ стигналъ най-послѣ е билъ сѫщия този къмъ който ни е водилъ нашия расчетъ.

Полковникъ Графъ Хартенау ни изложи въ край на 1892 година резултата на собственнитѣ си съображения слѣдъ по-

лучвание обявяванието на войната много обстоятелно и приблизително както слѣдва:

„Азъ знаяхъ, че не ще мога да противопоставя на сърбитѣ равни тѣмъ сили, освѣнъ между Ихтиманъ и София и бѣхъ приготвенъ да събера главнитѣ сили на укрѣпената позиция при Ихтиманъ“.

„Обстоятелството, че София вслѣдствие съобразното съ плана, постепенно отстѫпвание на Западния корпусъ къмъ Ихтиманъ, оставяше на произвола на неприятеля не ме смущаваше никакъ. Азъ бѣхъ твърдѣ убѣденъ, че веднажъ войскитѣ ми събрани, моитѣ българи ще биятъ сърбитѣ. Срѣщу главната и окончателната цѣль, да съсрѣдоточя всичкитѣ бойни сили на единъ и сѫщъ пунктъ, трѣбваше да изчезнатъ всѣкакви други мисли.

„София въ 1885 год. е имала въ сравнение съ сега много нищожна материална цѣнность. Изъ пъстрия хаосъ на дървенитѣ турски бараки се издигаха само нѣколко по забѣлѣжителни постройки а за отвозванието на касситѣ, архиви и въобще всичко цѣнно бѣха направени заблаговременно всичкитѣ нуждни распореждания.

„Нѣма съмнение, че влизанието на сърбитѣ въ София щѣше да произведе силно морално впечатление, но както казахъ, азъ бѣхъ твърдо убѣденъ, че успѣха на сърбитѣ ще бѫде само врѣмененъ, т. е. до съсрѣдоточаванието на войскитѣ ми, и че послѣ ще ги разбиемъ и изпъдимъ изъ страната. Впрочемъ положението въ което се намирахме при получвание извѣстието за обявяванието на войната не ни позволяваше да дѣйствоваме другояче“.

Горнитѣ думи на Княза доказватъ, както вѣрния му военненъ възгледъ, така и непоколебимата му вѣра въ армията си. Тѣ доказватъ тъй сѫщо, че общоприетото мнѣние, споредъ което се е мислило, че плана на българитѣ е билъ отъ самото начало:

Да се зящищаватъ до крайность на сливнишката позиция съ цѣль да закрилятъ столицата, е невѣрно.

Подобенъ планъ щѣше да бѫде испълняемъ само, ако се расчиташе отъ самото начало на грѣшкитѣ направени отъ неприятеля а особенно на неговата бавность и нерѣшителность. Това обаче българитѣ не го направиха.

Но най-доброто доказателство на това, че българитѣ не сѫ мислили отъ самото начало да се отбраняватъ до край-

ность на границата или же подъ Сливница имаме въ избора на пунктоветѣ за почнатитѣ, къмъ срѣдата на Октомврий, укрѣпления.

Тѣзи пунктове сѫ били слѣдующи:

а) Пограничнитѣ пунктове Царибродъ. Врапча, Трънъ и пр.

б) Позицията при Сливница.

в) Позицията при Владайската рѣка на западъ отъ София и въ Владайското дефиле.

г) Позицията при Ихтиманъ. Тѣзи, расположени въ четири линии, укрѣпления показватъ най-ясно начина по който българската главна квартира е мислила да води война съ Сърбия.

Мѣрки които биле взети въ дѣйствителность отъ българитѣ.

Въ дѣйствителность българската главна квартира не бѣше съставила нѣкой сѫщински планъ на операциитѣ; за това ѝ липсваха както времето така и органитѣ.

Въ сѫщность нѣмаше и нужда отъ такъвъ планъ. Положението се обмислеше и обсѫдеше всестранно и послѣ се издаваха нуждннитѣ распореждания, които бѣха обикновенно много кратки и на които испълнението послѣдваше твърдѣ бързо.

Отличителната черта на българската главна квартира бѣше — простотата! Тона за това го даваше самия Князь.

Неговитѣ органи, които и безъ това не бѣха вѣщи въ генералщабната и интендантската служба, дѣйствуваха спорѣдъ както имъ диктуваше практическия имъ разумъ, а тамъ гдѣто въпрѣки всичко се случваха непълности въ заповѣдитѣ или распорѣжданията, помагаше отъ една страна находчивостьта и здравия умъ на българина а отъ друга — безпредѣлната прѣданность на всѣкой отдѣлно къмъ отечеството си.

По този начинъ се извършваха въ единъ мигъ, нѣща, които при други условия, въпрѣки прѣдварителни приготовления, щѣха да изискватъ двойно и тройно повече врѣме.

Първитѣ распорѣждания на българската главна квартира слѣдъ получвание обявяванието на войната съдържаха:

А. Директиви за дѣйствията на западната група.

Б. Мѣрки за премѣстванието источната група къмъ западъ.

А. Споредъ съобщенията на Князя Александра, които се схождатъ и съ офрциялнитѣ свѣдения дадени на наше разположение, директивитѣ за, стоящия подъ командата на Майоръ Гуджева, западни Корпусъ имаха приблизително слѣдующе съдържание:

„Крайната цѣль е да се съсрѣдоточатъ на единъ и сѫщи пунктъ толкова български и източно-румелийски войски, щото да бѫдемъ по число поне равни на противника и само тогава ще се почнатъ настѫпателнитѣ дѣйствия.

„Западния корпусъ трѣбва да съдѣйствува за достиганието на тъзи цѣль, като се старае да задържи колкото е възможно повече противника, който ще настѫпи вѣроятно твърдѣ бързо. Корпуса ще събере за тѫзи цѣль всичкитѣ си части на приготвенитѣ вече или на други удобни за отбраната пунктове и ще се държи на тѣхъ до когато противника не направи приготовления за атака; тогава частитѣ ще отстѫпятъ.

„Първия сборенъ пунктъ за частитѣ на западния корпусъ е Сливница; къмъ този пунктъ трѣбва да се свикватъ всичкитѣ части, които се намиратъ въ София и на турската граница при Кюстендилъ, Слатина, Дупница и пр. Разположенитѣ на границата при Смиловци, Царибродъ, Врапча, Трьнъ и Власина войски, ще се противятъ на настѫпающия неприятель въ приготвенитѣ позиции до колкото това би било възможно безъ да рискуватъ да бѫдѫтъ разбити и ще отстѫпятъ послѣ: частитѣ, които се намиратъ при Смиловци — по шосето къмъ Гинци, 2 дружини отъ групата при Трьнъ — презъ Брѣзникъ къмъ Мало-Бучино — Владая, а всичкитѣ останали — къмъ Сливница.

„Укрѣпената естественно силна позиция при Сливница ще позволи на съсрѣдоточения тамъ западни корпусъ да се задържи въ нея до развръщанието на сърбитѣ съ цѣль да атакуватъ. Но прѣдъ видъ на голѣмото прѣвъсходство на неприятеля въ численно отношение има се голѣма вѣроятность, че той ще се опита да обходи позицията, както отъ къмъ сѣверъ, така и отъ южната ѝ страна.

„Въ такъвъ случай западния корпусъ ще отстѫпи и ще заеме позицията при Владайската-рѣка на западъ отъ София, а отстѫпающитѣ отъ дѣсното и лѣвото крило части ще заематъ първитѣ, укрѣпленията по шосето за Берковица (7 км. на сѣверъ при София) а послѣднитѣ — приготвенитѣ въ дефилето Мало-Бучино — Владая укрѣпления.

„Продължителностьта на стоението въ тѣзи нови позиции зависи отъ скоростьта съ която ще настѫпи противника а тъй сѫщо и отъ растоянието, което войскитѣ на источната група ще сѫ изминали до тогава съ цѣль да се присъединятъ къмъ частитѣ отъ западния корпусъ.

„Отбѣгвание боя съ прѣвъсходенъ по численностъ противника трѣбва да служи като основно начало.

„Въ такъвъ случай ще трѣбва да се остави тъй сѫщо и позицията при София и да се отстѫпи къмъ Ихтиманъ.

„Подъ Ихтиманъ, частитѣ на западната дивизия ще могѫтъ, колкото настъплението на противника и да се извърши бързо, да се срѣщнатъ вече съ частитѣ на источната група и по този начинъ ще могѫтъ да се сѫберѫтъ въ късо врѣме около 50000 души, съ които ще атакуваме, тогава противника и ще го изгонимъ изъ страната.“

Б. Мѣркитѣ и распрѣжданията за прѣмѣстването на источната група къмъ западъ се затрудняваха и усложняваха още и отъ това, че трѣбваше да се обрѫща внимание тъй сѫщо и на събранитѣ при Мустафа-Паша, Одринъ, Кърки-клиси и пр. турски войски. Макаръ, че турскитѣ баталиона стояха вече около осемь недѣли на границата безъ да мръднатъ но при всѣ това неможеше да се не прѣдвиди и случая, че тѣ ще настѫпятъ, щомъ българскитѣ и источно-румелийскитѣ войски би се оттегляли.

Политическитѣ отношения на България и Источна-Румелия съ Турция се бѣха до нѣкѫдѣ измѣнили. До като Сърбия се готвеше за война, Князь Александръ получи на 14-й Октомврий споменатата изъ Цариградъ нота въ която Турция обявяваше, че ще счита всѣкое нападение на България отъ страна на Сърбия, като нарушение на турска територия.

По духа на тъзи нота е било съставено телеграфическото запитвание отъ страна на Князя Александра (отправено на 4-й Ноемврий) до Великия Везиръ: относително намѣренията на Портата за защитата на нейнитѣ застрашени отъ сърбитѣ владѣния (България и Источна-Румелия). Княза се старaялъ, както се вижда, да натяква на общия интересъ, който имаха както България така и Турция въ завардванието цѣлостьта на княжеството, и искаше да прѣдставлява Сърбия като общъ, на двѣтѣ държави, врагъ.

Нѣкой неприятенъ сюрприсъ можеше да излѣзе за българитѣ още и отъ съвѣщанията на Цариградската конференция. Прѣд-

ставителитѣ на силитѣ можяхѫ да съвѣтватъ Портата да възстанови съ сила на орѫжие прѣдишния порядъкъ въ Източна-Румелия.

Колкото много и да се очакваше въ българската главна квартира отъ познатото нерасположение на Султана къмъ всѣкакви насилственни мѣрки, колкото и умното повѣдение на Князя Александра спрямо своя сюзеренъ и да бѣше умегчило гнѣва на тоя послѣдний, всѣ пъкъ не бѣше още за съвѣтвование да се оттеглятъ къмъ началото на Ноемврий всичкитѣ войски отъ источната румелийска граница.

Колкото и да бѣше трудно, отъ българска страна, не трѣбваше да се испустне изъ видъ възможностьта на една война къмъ двѣ различни страни и за тъзи цѣль трѣбваше да се остави на турската граница значителна часть отъ войската. Съ тъзи задача бѣха натоварени по-близкитѣ къмъ турската граница источно-румелийски дружини, половивината отъ събраната при Ибибчево българска кавалерия и расположенитѣ при Сремъ и Казълъ-Агачъ батареи. Всичкитѣ расположени задъ тъзи първа линия, войски, а особенно всичкитѣ български дружини трѣбваха по-скоро да се прѣмѣстватъ къмъ западъ. За тъзи цѣль бѣха дадени слѣдующитѣ распореждания:

Желѣзнопѫтната линия ще се употрѣби исключително за пѣхотата; послѣдната ще се старае всѣкога да води съ себе си товарнитѣ конье съ патронитѣ. Кавалерията, артиллерията и обоза се движатъ въ походенъ порядъкъ. Първия сборенъ пунктъ е София, гдѣто ще се получатъ по-нататъшни заповѣди. Ихтиманъ се устройва да служи за етапна станция. При това се препорѫчва да се направятъ най-голѣми физически усилия за развиванието на най-голѣмата бързина. Не се знае да ли е имало подробни диспозиций за маршоветѣ както и относително транспорта по желѣзната линия отъ истокъ къмъ западъ, но достовѣрно е, че никакви планове за предвиженията или нѣщо подобно не сѫ били издадени.

Относително това, Князя бѣ заповѣдалъ слѣдующето:

„Общата лозинга е, че никой не трѣбва да чака, ако му се представи какво и да е срѣдство за да върви напрѣдъ.“ За квартири и продоволствие се грижеше всѣкой началникъ отдѣлно, колкото можеше. Впрочемъ селенитѣ отъ близкитѣ до шоссето села се искарваха съ стра-

жари за да донасятъ хлѣбъ и други предмѣти по продоволствието на войската. Патронитѣ се носяха на товарни коньe вързани единъ за другъ и водени по 15 коня отъ по единъ селенинъ.

Извършеното отъ войскитѣ въ това отношение бѣше, при всичката свобода, която се предоставяше на отдѣлнитѣ началници — огромно. Казватъ, че Приморския полкъ направилъ въ 32 часа 95 км

Гопчевичъ казва, че всѣкой вървѣлъ както си искалъ; войници, муниционни колони, обозъ и пр. се срѣщаха смѣсени въ пьстри групи, нѣкои вървѣли съвършенно отдѣлно. Но вѣчерьта при свършванието на перехода (колкото и да билъ голѣмъ) и пристиганието на ночлега всичкитѣ присѫтствуваха до единъ. Никой не липсваше!

Цѣлата „рокада“ бѣше една импровизация, движующитѣ сили на която бѣха любовь къмъ отечество и физическа износливость на всѣкий до послѣдния войникъ. Съ това се обяснява всичко.

Ний привѣдохме по-горѣ единъ проектъ въ който се заключаваше прѣмѣстванието на войскитѣ на источната група къмъ Сливница и който се основаваше на твърдѣ значителни трѣбвания отъ войскитѣ и желѣзнопѫтната линия въ отношение на износливость отъ страна на първитѣ и относително превозванието — отъ страна на послѣднитѣ.

Дѣйствителното испълнение на това премѣстване е изложено въ слѣдѣющата таблица, въ която числото на изминалитѣ всѣкой день километри, е показано въ срѣдно число, но въ която даннитѣ отъ графитѣ „Родъ на орѫжие“ и „Врѣме на пристиганието въ Сливница“ сѫ съвършенно вѣрни.

На 5-й Ноемврий стигнаха, слѣдователно, въ Сливница: 13 дружини, 2 ескадрона или 3000 человѣка и 300 коня; на 6-й: 2 $1/2$ дружини, 1 батарея или 2500 человѣка и 8 орѫдия; на 7-й 4 дружини или 4000 человѣка, а на 8-й: 7 дружини и една батарея или 7000 человѣка и 8 орѫдия.

Споредъ това пристигнаха отъ источната група до 8-ий Ноемврий вечерьта: 16 $1/2$ дружини, 3 ескадрона и 2 батереи или 16500 человѣка, 450 коня и 16 орѫдия.

Едно сравнение на тази таблица съ по-горѣ привѣдената показва, че на 8-й Ноемврий пристигнаха въ Сливница 4 $1/2$ дружини, 3 ескадрона и 2 батареи повече отъ колкото се расчитваше въ послѣдната и че, слѣдователно, извършенитѣ

Родъ на оржжие	Тръгнали отъ	Тръгнали на	Употрѣбили желѣзницата на Сарамбей отъ	Врѣме по пжтуването въ часове	Вървели въ походенъ редъ: Числото на километритѣ	Вървели въ походенъ редъ: Числото на преходитѣ	Вървели въ походенъ редъ: Срѣдно число въ километръ	Врѣме на пристигането въ Сливница	ЗАБѢЛѢЖКА
1-а и 4-а друж. отъ 1-и пѣх. полкъ	Пловдивъ	2	Пловдивъ	1	120	4	30	5	
Една друж. доброволци на Караджова	"	2	"	3	120	4	30	5	
1-и и 2-и еск. отъ 2-й кав п и конвоя	Ибибчево	?	—	—	275	?	прибл. 50	5	Отъ София до Сливница на коньe
3-а рум. дружина	Хасково	2	Хасково	8	120	4	30	6	
4-а рум. дружина	Пловдивъ	2	—	—	180	5	36	6	
Двѣ роти доброволци на кап. Галунски	Пещера	2	—	—	150	5	30	6	
5-а батарея отъ 1-и арт. полкъ	Пловдивъ	2	—	—	170	5	31	6	
1-а друж. отъ 6-и пѣх. полкъ	Т. Сейменъ	3	Т. Сейменъ	8	120	4	30	7	
2-а рум. дружина	Пловдивъ	3	Пловдивъ	3	120	4	30	7	
9-а рум. дружина	Харманли	3	Харманли	8	120	4	30	7	Отъ София до Сливница на коньe
1-а рум дружина	Пещера	3	—	—	155	5	31	7	
2-а, 3-а и 4-а друж. отъ 6-и п. полкъ	Т. Сейменъ	4	Т. Сейменъ	8	120	4	30	8	
Четири дружини отъ 8-й пѣх. полкъ	Ямболъ	5	Ямболъ	12	120	3	40	8	
4-а батарея отъ 2-й арт. полкъ	Т. Сейменъ	?	—	—	120	?	прибл 45	8	

маршове отъ страна на българскитѣ войски сѫ удивителни. Преходитѣ, не зависимо отъ извънредната имъ голѣмина, бѣха вслѣдствие на безпорядъка, трудности въ разквартированието и продоволствованието на войскитѣ, лошъвото врѣме и наклона на шоссето въ Ихтиманския проходъ, много уморителни, при това преходитѣ се извършваха още, отчасти, презъ нощьта. И тъй като всѣкой началникъ гледаше да спечели изгубеното, всѣдствие на срѣщи съ обозни колони и други подобни прѣпятствия, време, произлизаха често пѫти, переходи отъ по 80 километра.

Двѣ румелийски дружини пристигнаха въ София въ такъво изнурено състояние щото, Князя, който искаше да ги испрати още на сѫщия день на полето на сражението, заповѣда да ги пренасятъ на коньe, като туряли по двама души на единъ конь.*)

Но и съсрѣдоточванието на западния корпусъ послѣдва твърдѣ бързо. Частитѣ, които бѣха отправени на 3-й Ноемврий отъ долината на рѣката Струма за Сливница, а именно: 3 дружини отъ 3-й пѣх. полкъ отъ Кочериново и Слатина (около 100 км. отъ Сливница), 2 дружини отъ 2-й пѣх. полкъ отъ Кюстендилъ и Гювечево (около 90 км. отъ София) и 2 дружини отъ 5-й пѣх. полкъ отъ Радомиръ (65 км. отъ Сливница), пристигнаха всичкитѣ на 5-й Ноемврий прѣди обѣдъ подъ Сливница; переходи отъ 40, 36 и 26 км.

Макаръ тѣзи переходи и да не принадлѣжатъ къмъ най-голѣмитѣ отъ това столѣтие, както се изражава единъ извѣстенъ авторъ, но при все това правятъ висока честь на българскитѣ и источно-румелийскитѣ войски и ги поставятъ, колкото се отнася до физическа издържливость, въ реда на най-добритѣ войски въ Европа.

Когато Князь Александръ, който до 3-й Ноемврий вечерьта се намираше съ щаба си въ София, видя, че сърбитѣ не настѫпватъ даже и приблизително така скоро, както се расчиташе, назначи на всичкитѣ пристигващи въ София ешелони, за сборенъ пунктъ: Сливница!

---

*) 3-та и половина отъ 9-та дружини; коньетѣ бѣха едва що пристигнали отъ Венгрия. Презъ 1877 год. Князя е билъ очевидецъ, какъ русситѣ за да испращатъ по-скоро подкрепления на войскитѣ, които защищавали Шипченския проходъ, натурили на кавалерийски коньe цѣлъ единъ стрѣлковой баталионъ. Аналогията въ обстановката му бѣ наложила сѫщото срѣдство.

Каква голѣма печалба въ стратегическо отношение сѫ направили Българитѣ съ тѣзи голѣми переходи е ясно, ако смѣтаме до кѫдѣ тѣ би стигнали ако да бѣха направили такива малки переходи, както ги направиха сърбитѣ.

Послѣднитѣ направиха на 2-й 3-й и 4-й Ноемврий срѣдно около 15 км. на день, а всичко 45—50 км.

При еднаква бавность главата на българската източна група щѣше да бѫде на 4-й едвамъ при Ихтиманъ а полковетѣ же отъ Кюстендилъ и Слатина едвамъ при Радомиръ. Съсрѣдоточванието на българскитѣ войски при Сливница щѣше да бѫде немислимо а изгубванието на столицата — неизбѣжно. Може, слѣдователно, да се каже, че една отъ главнитѣ причини на българскитѣ побѣди е лѣжала въ енергичното експлоатиране на издържливостьта на войника.

Операционния планъ на сърбитѣ.

На 2-й Ноемврий сутриньта Краль Миланъ пристига отъ Нишъ въ Пиротъ за да вземе командуванието на армията.

Въ сѫщность обаче, командующия армията е билъ началника на дунавската дивизия — Генералъ Ивановичъ.

Но четири дена по послѣ той е билъ лишенъ отъ длъжность не само като командующий армията но и като началникъ на дивизия. Краля отъ друга страна е отправилъ лично до разнитѣ началници на дивизиитѣ оперативни заповѣди, тъй щото като фактически командующий нишавската армия трѣбва да се счита той.

Краля сѫобщи на тримата присѫтствующи въ Пиротъ началници на дивизии и на командира на кавалерийската бригада, държаний до тогава въ строга тайна, операционни планъ приблизително съ слѣдующе съдържание:

Дунавската, Дринската, Шумадийската и Моравската дивизии а тъй сѫщо и кавалерийската бригада настѫпватъ на 2-й Ноемврий въ неприятелскитѣ владѣния. Първий операционненъ обиектъ е София. По пѫтя за София ще се срѣщнатъ, вѣроятно, непричтелски сили. За противника се знае, че заема съ слаби отряди пограничнитѣ пунктове Смиловци, Царибродъ, Врапча, Трънъ и Клисура (на истокъ отъ Власина). При Сливница и Кюстендилъ — Дупница има по голѣми отряди.

Главнитѣ сили на противника се намиратъ още одвждъ Пловдивъ срѣщу събранитѣ при Одринъ турски войски. Намѣрението на Кряла е: да се настжпи бързо и концентрично къмъ София и ако неприятеля се съпротивлява, да се обходи и атакува съ прѣвъсходни сили лѣвия (южния) му флангъ.

За исълнението на този планъ Моравската дивизия получила единъ денъ по рано заповѣдь да настжпи на 2-й Ноемврий презъ Дъсчанъ-Кладенецъ по посоката къмъ Трънъ но да не прѣмине този пунктъ.

На 2-й Ноемврий сутриньта се дадоха още слѣдующи заповѣди:

1) Дунавската дивизия да настжпи по главния пжтъ прѣзъ Царибродъ къмъ Драгоманското дефиле.

2) Дринската дивизия слѣдва задъ Дунавската до Царибродъ и захожда отъ тамъ въ долината на Луковица, като настжпи къмъ истокъ и застане на една линия съ Дунавската дивизия.

3) Шумадийската дивизия ще остави още отсамъ границата, при Суковския мостъ, главния пжть и слѣдва пжтя презъ Бански-Долъ за Вратца.

4) Кавалерийската бригада съ Гвардейския баталионъ и и една батарея ще слѣдва по пжтя Пиротъ — Крупецъ — Сливница — Смиловци, на сѣверното крило на армията и ще се старае да излѣзе прѣдъ флонта на тъзи послѣдна.

Отъ горѣказаното се получава слѣдующата картина:

Всѣкоя дивизия има своя собственна маршова линия. Цѣлия фронтъ имаше около 20 км.; дълбочината бѣше малка. Линиитѣ по които настжпваха разнитѣ дивизии бѣха радѣлени отъ трудно проходима мѣстность, обстоятелство, което затрудняваше съвмѣсното дѣйствие. Три дивизии настояваха на югъ отъ главния цжть Пиротъ — София а една по самия пжть. На сѣверното крило слѣдваха кавалерийската бригада, която, като съпровождаше до Станиянци настжпванието на дивизиитѣ, трѣбваше да излѣзе отъ тамъ прѣдъ фронта на армията. Пжтя прѣзъ Пиротъ — Врана — Комщица и Гинци оставаше свободенъ.

Тѣзи распорежданния се критикуватъ твърдѣ много и се считатъ, като източникъ на несполукитѣ; но вѣроятно, не распорежданията за настжпванието а самото имъ привѣждание въ испълнение е водило къмъ този неблагоприятенъ резултатъ.

Прѣдположената офенсива на сърбитѣ изискваше усилени переходи и енергично нападение на расположения на западъ отъ София неприятель, който като бѣше още слабъ, искаше да спечели врѣме. Сърбитѣ можахѫ при по-бързо настѫпвание да бѫдѫтъ, вѫпрѣки околния пѫть прѣзъ Трънъ — Брезникъ, на 4-й прѣди обѣдъ съ четиритѣ дивизии прѣдъ София.

Дѣйствително е, че двѣтѣ шоссета отъ Пиротъ за Гинци бѣха съвършенно изоставени слѣдъ преминаванието на кавалерийската бригада по едното отъ тѣхъ. Но това не щѣше да има никакво сериозно послѣдствие ако нишавската армия настѫпваше бързо и като правяше по 25 км. на день можеше да стигне на 4-й или 5-й въ Софийската долина. Но ако настѫпателното движение отиваше бавно или се спираше, както и стана въ дѣйствителность, тогава прѣнебрегванието на споменатитѣ пѫтища трѣбваше непремѣнно да се отрази врѣдно върху сѣверното крило па даже и върху безопасностьта на Пиротъ.

Сърбитѣ бѣха, безъ друго, толкова увѣрени въ себе си и въ бързия си успѣхъ, щото мисляха, че ще можатъ да си позволятъ да пренебрегватъ пѫтищата, които водяха отъ Пиротъ за Гинци. Споредъ положенпето на работитѣ на 1-й Ноемврий не бѣха криви. Ако да бѣха вървели на 2-й, 3-й и 4-й Ноемврий съ сѫщата бързина съ която се движяха българитѣ въ това сѫщо врѣме, то нишавската армия щѣше да се яви на 5 Ноемврий прѣдъ уплашената столица и краля щѣше да може да празднува на 6-й своето влизание въ нея. За пренебрегванието на пѫтищата Пиротъ — Гинци никой не щѣше да продума даже.

Ний нѣма да повдигаме много разгледания, вече въпросъ, дали е било по добрѣ да се обходи стратегически сѣверното или пъкъ южното крило на българитѣ, понеже при относителната ограниченость на всичкитѣ сѫществующи тамъ условия, това е било, споредъ наше мнѣние, почти безразлично.

Бързина съ енергия щѣха да водятъ сърбитѣ въ началото на Ноемврий къмъ вѣренъ успѣхъ, безразлично дали тѣ въ рѣшителното си движение по посоката къмъ София обхождали позицията отъ къмъ южната или сѣверната страна.

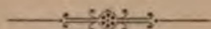

Настъпването на сърбитѣ отъ 2-й до 4-й Ноемврий включително.

(Приложение 4)

1-й Ноемврий.

Кавалерийската бригада излѣзе едвамъ въ 2 часа слѣдъ обѣдъ отъ Крупецъ, напредва твърдѣ бавно, предъ видъ на лошия пѫть и стига слѣдъ малки сблъсквания съ неприятелски отдѣления до Големовци и Обровци (12 км.) Противника (около 2 дружини) отстѫпва до Смиловци.

Дунавската дивизия, изгубва най удобното врѣме прѣзъ деня съ предвижението на частитѣ си къмъ сборния пунктъ и прѣминава границата едвамъ между 3 и 4 часа слѣдъ обѣдъ, въ три колони: едната по шоссето а останалитѣ двѣ по височинитѣ, които се намиратъ отъ двѣтѣ страни на пѫтя; дивизията изгонва слабитѣ български отдѣления и заема вече къмъ 5 часа Царибродъ (переходъ включая и предвиженията къмъ сборния пунктъ 12—18 км.)

Дринската дивизия слѣдва задъ Дунавската и напрѣдва до Суковския мостъ (14 км.)

Шумадийската дивизия се бѣ събрала прѣдъ обѣдъ при Суковския мостъ и Планиница и прѣмина границата къмъ 1 час. 30 м.; тази дивизия стигна слѣдъ една малка престрѣлка съ слаби неприятелски отдѣления, които отстѫпваха къмъ Врабча, въ Бански-Долъ. Изстрѣлиха се много патрони. (Переходъ отъ 12 — 18 км.)

Моравската дивизия, настжпваше на 2-й Ноемврий съ главнитѣ си сили отъ къмъ Дъсчанъ-Кладенецъ и срѣщна сжщо слабо съпротивление отъ страна на неприятелски части, които се оттегляха къмъ Трьнъ; тя стигна съ авангарда си Руй-Планина а съ главнитѣ сили Зелений градъ (12—15 км.)

Първия полкъ отъ тъзи дивизия, която трѣбваше да настжпи отъ Власина по шосето къмъ Трьнъ, срѣщна на границата при Калумница такъво силно съпротивление отъ страна на една българска опълченска дружина, щото не можя вече да напрѣдва понататъкъ. Този полкъ се присъедини къмъ дивизията само въ врѣме на общото отстжпване.

Резултата на деня бѣше, че сърбитѣ слѣдъ преодоляване слабото съпротивление отъ страна на българитѣ, бѣха навлѣзли въ българска територия около 5 км. (Переходитѣ въ срѣдно число 14 км.

Краля се върна вечерьта въ Пиротъ.

3-й Ноемврий.

На 3-й Ноемврий сърбитѣ искаха да завладѣватъ Драгоманския проходъ и неприятелскитѣ позиции при Трьнъ и Врабча. Това, обаче, не имъ се удаде, понеже съпротивлението отъ страна на българитѣ бѣше твърдѣ упорно.

Кавалерийската бригада трьгна въ 9 часа сутриньта отъ Големовци по посоката къмъ Станиянци кждѣто Българитѣ бѣха се оттеглили прѣзъ нощьта и гдѣто бѣха заели приготвената тамъ позиция.

Кавалерията (придадения къмъ бригадата гвардѣйски баталионъ пристигна само слѣдъ обѣдъ) атакува по двата склона на долината, отблъсна българитѣ отъ прѣдната имъ позиция и ги принуди да отстжпятъ къмъ единъ редутъ, който се намираше на югъ отъ Станиянци; когато батареята на кавалерийската бригада почна да открива огънь, българитѣ оставиха и редута и се оттеглиха къмъ Врърдловци, гдѣто се задържаха до мръкване.

По това сжщо врѣме, гвардейския баталионъ, който идеше отъ къмъ Изворъ, атакува Врърдловци и обхожда позицията отъ къмъ южната страна; българитѣ се оттеглиха слѣдъ това къмъ Разбоище а отъ тамъ къмъ Годечъ.

Кавалерийската бригада слѣдвала до Разбоище (14 км.)

Дунавската дивизия почна настжпването си отъ Цариродъ на 3-й Ноемврий въ 10 часа прѣди обѣдъ, и слѣдваше въ 4 колонни а именно:

1 баталионъ, $^1/_4$ ескадронъ и 2 орждия на сѣверъ отъ пжтя Пиротъ — София прѣзъ Калотина;

2 баталиона, 1 батарея и $^3/_4$ ескадрона по пжтя Пиротъ — София.

6 баталиона, 3 батареи по гребеня на югъ отъ споменатия пжть и

1 рота въ долината на Лукавица.

Сборното мѣсто за четиритѣ колони бѣше источния проходъ на Драгоманското дефиле.

Българитѣ бѣха заели западния входъ на дефилето между Калотина и пжтя съ около $1^1/_2$ дружина а съ 2 дружини — най високия гребенъ на югъ отъ дефилето.

Главната колона на Дунавската дивизия се яви къмъ 2 часа послѣ обѣдъ прѣдъ послѣдната отъ казанитѣ позиции и почна въ присжтствието на краля една силна престрѣлка отъ мѣстото безъ, обаче, да напрѣдне до вечерьта.

Двѣтѣ сѣверни колони отъ дивизията бѣха по щастливи; тѣ дѣйствоваха съвмѣстно отъ западъ и сѣверъ и заеха къмъ 4 часа слѣдъ обѣдъ западния входъ на Драгоманското дефиле — (Переходъ — около 10 км.)

Дринската дивизия стигна къмъ 10 часа сутриньта до Цариродъ и настжпи отъ тукъ съ главнитѣ си сили прѣзъ долината на Луковица и съ 1 полкъ и $^1/_4$ ескадронъ по височинитѣ, които обграждатъ отъ къмъ югъ казаната долина.

Тя стигна вечерьта, безъ да срѣщне съпротивление, съ авангарда до Вишанъ а съ главнитѣ сили до Невлия (Переходъ 16 км.)

Когато българитѣ забѣлѣжиха настжпването на Дринската дивизия къмъ Вишанъ, тѣ оставиха позицията си, която отбраняваха до тогава срѣщу части отъ Дунавската дивизия и се оттеглиха по посоката къмъ Драгоилъ.

Сърбитѣ не ги преслѣдваха.

Шумадийската и Моравската дивизии настжпиха на 3-й Ноемврий концентрично противъ, укрѣпенитѣ и заети отъ българитѣ, позиции при Врабча и Трънъ безъ да се споразумѣятъ относително врѣмето и начина на атаката, както и относително часа на тръгването отъ почлега.

Наистина, че мѣстностьта между квартиритѣ на двата дивизионни щаба бѣше планиниста и трудно проходима. Подобно не съвмѣстно дѣйствие се срѣща, впрочемъ, твърдѣ често въ тъзи война.

Българската позиция при Врапча се намираше на около 3 км. на сѣверъ отъ този пунктъ; тя се опираше отъ лѣво на една почти непроходима и съ отвѣсни склонове планина и се простираше, като пресичаше шосето, почти по 5 км. до пѫтя, който води отъ Врабча къмъ Круша; тя състоеше отъ стрѣлкови и орѫдейни окопи.

На югъ отъ Врабча на върха Плоча бѣше приготвена друга позиция.

Позицията бѣшо заета, сорѣдъ Фонъ Билимекъ отъ 3 дѣйствующи и $1/2$ опълченски дружини, 6 планински орѫдия и 1 ескадронъ, сорѣдъ български свѣдѣния нѣмало повече отъ 1 дружина отъ 3-й 1 дружина отъ 4-й и 1 запасна рота отъ 1-й полкове, 1 рота опълченци и една планинска батарея; всичко $2^1/_2$ дружини и 4 планински орѫдия.

Атаката на Шумадийската дивизия, която се начена къмъ 10 часа сутриньта е била първоначално много пагубна за тъзи дивизия. Само слѣдъ като батареитѣ почнаха да откриватъ стрѣлба отъ едно разтояние до което снарядитѣ на българскитѣ планински орѫдия не можали вече да стигнатъ, и когато едни сръбски полкъ успѣ да обходи дѣсния фланъ на позицията (2 часа послѣ обѣдъ), тогава българитѣ почнаха да отстѫпватъ.

Казватъ, че при този случай българскитѣ опълченци, които заемали прѣднитѣ окопи и който почнали да отстѫпватъ най напрѣдъ, биле обстрѣлени нарочно отъ разположенитѣ по отъ задъ дѣйствующи дружини, понеже послѣднитѣ не одобряваха това отстѫпване на първата линия.

Една часть отъ българитѣ отстѫпи къмъ Круша а друга къмъ Филиповци и къмъ позицията на върха Плоча. Сърбитѣ ги преслѣдваха но не можяха да превзематъ презъ сѫщия день тъзи втора позиция, понеже бѣха изстрѣлили всичкитѣ си патрони. Участвующитѣ въ боя части отъ Шумадийската дивизия изхарчиха на 3-й Ноемврия 23000 патрони и 1090 гранати и шрапнели (Переходъ — 15 км.).

Българитѣ изгубиха около 200 плѣнни, (сорѣдъ сърбски свѣдения сѫщо и 2 орѫдия) и 60 убити и ранени.

Сърбитѣ имаха 230 ранени и убити. — Но пжтя за Брѣзникъ не бѣше още свободенъ.

Българскитѣ укрѣпления при Трьнъ бѣха расположени, прѣимуществено, на югъ отъ пжтя за Власина на едно протяжение отъ 6 км. Височинитѣ около Глаговница, непосрѣдствомъ на югъ отъ Трьнъ, бѣжа тоже укрѣпени и служаха като втора отбранителна линия.

Укрѣпленията отъ къмъ сѣверъ на пжтя бѣха незначителни.

Позицията била заета, споредъ Фонъ Билимекъ, отъ 4 редовни и една доброволческа дружина, 1 батарея и 1 ескадронъ; спорѣдъ български свѣдения имало е на позицията само 1 баталионъ отъ 2-й, 1 баталионъ отъ 3-й полкъ, 2 роти опълченци, 1 ескадронъ 1 полубатерея полска и 1 батарея планинска артиллерия, всичко до $2^1/_2$ дружини 1, ескадронъ и 8 орждия.

Моравската дивизия предприе атаката противъ тъзи позиция отъ къмъ сѣверозападната страна а именно противъ най слабия ѝ пунктъ.

Авангарда атаковаше отъ къмъ Руй-Планина а главнитѣ сили (съ исключение на полка който бѣ оставалъ при Власина отъ къмъ Завалъ.

Подготовката на атаката траяла нѣколко часа, разврьщането и огъня до мръкване; и само тогава се отредиха 3 баталиона отъ първата линия да атаковатъ неприятелскитѣ стрѣлкови окопи.

Но отъ тѣзи 3 дружини настжпиха, въ дѣиствителность, само по една рота а отъ тѣзи пъкъ стигнаха до окопитѣ само 4 взвода. Българитѣ отблъснаха тъзи атака съ толѣма леснина.

Трьнъ остана тъй сжщо въ ржцѣтѣ на българитѣ. Полка, който бѣ останалъ при Власина успѣли на 3-й Ноемврий да напрѣдва отъ самъ границата на около 6 км. (Переходъ направенъ отъ цѣлата Моравска дивизия около 8 км.)

Краль Миланъ, който бѣ прекаралъ деня при Дунавската дивизия, се върна надвечеръ въ Пиротъ. Растоянието между главната квартира и южното крило възлизаше до 2 перехода! Полски телеграфини съобщения не е имало никакви.

Резултата въ този день бѣше за сърбитѣ, въ сравнение съ тѣхната численность, твърдѣ незначителенъ. Дивизиитѣ бѣха напрѣднали съ около 12 км. Трьнь и Врапча бѣха още въ ржцѣтѣ на противника. Обстоятелството, че само 5 български дружини съ 12 орждия бѣха успѣли да противостоятъ

на 19 сръбски баталиона съ 44 орждия доказва до колко сполучливо българскитѣ передови войски испълниха своята задача, а именно да задържятъ колкото е възможно повече настжпванието на неприятеля.

По изоставяния, отъ редовнитѣ сръбски войски, пжть Пиротъ — Славини — Комщица и Гинци произлѣзе на 3 Ноемврий едно сблъскване при Ржана между $1^1/_2$ — 2 български опълченски дружини и единъ сръбски баталионъ отъ вторія банъ.

Ржана остана въ ржпѣтѣ на сърбитѣ но българитѣ останаха, при всѣ това, на сръбска територия. Това извѣстие произвѣде твърдѣ неприятно впечатление въ сръбската главна квартира въ Пиротъ, която се намиряла само на 20 км. отъ Ржана. Това е било първото предупреждение, че не всичко вървяло така, както би трѣбвало.

Вслѣдствие бавното настжпванпе пренебрегванието на пжтя Пиротъ — Гинци почваше вече да се чувствува.

4-й Ноемврий.

На 4-й Ноемврий настжпающитѣ сръбски колони не срѣщаха почти никакво съпротивление.

Българскитѣ передови отряди слѣдъ като испълниха задачата си се бѣха оттеглили къмъ Сливница, общия сборенъ пунктъ.

Кавалерийската бригада, командира на която предполагаше да стигне на 4-й презъ Печено-Бърдо на шосето Берковица —София, получи заповѣдъ да дебушира при Голѣмо-Малово изъ планината и да се яви бързо на шосето за София.

Бригадата стигна слѣдъ единъ твърдѣ затруднителенъ переходъ, къмъ вечерьта въ Гоѣмо-Малово и растанови къмъ срѣдъ нощь своитѣ аваности, (19 кил.).

Дунавската дивизия узна на 4-й сутреньта, че Българитѣ изпразднили Драгоманъ и настжпи послѣ по сжщия редъ, както по първия день и безъ да срѣщне съпротивление, отвѫдѣ источния входъ на Драгоманското дефиле.

Къмъ 2 часа слѣдъ обѣдъ 9-й полкъ отъ тѣзи дивизия зае съ по единъ баталионъ тритѣ върха на Три Уши; 7-й полкъ се расположи на сѣверъ, 13-й на юзъ отъ тѣзи височини, артиллерията се построи на сѣверъ отъ Ярловци и кавалерията остана на пжтя.

На отстоящата само 1200 крачки отъ Три Уши командующа възвишенность Мека Црьва се забѣлѣзваха слаби български постове.

Тъзи важна възвишенность, отъ която можеше да се обстрѣли цѣлия бивакъ на дунавската дивизия и отъ гдѣто можеше да се има обзоръ надъ цѣлата позиция при Сливница, остана не заета по причина, че частитѣ бѣха твърдѣ уморени. Дунавската дивизия бѣше направила, обаче, въ течение отъ цѣлия день, само около 14 км. и то безъ бой.

Дринската дивизия настжпи на 4-й въ двѣ колони до Габъръ, гдѣто получи къмъ обѣдъ личната заповѣдъ отъ краля да продължава настжпванието си до Драгоманъ.

Надъ вечерь дивизията бѣше подъ Драгоманъ съ тритѣ си полка и артиллерията на една и сжща линия. Тритѣ батареи, които се намираха подъ непосрѣдственното началство на главната квартира, останаха при Несла (переходъ — 14 км.)

Шумадийската и Моравската дивизии се готвяха на 4-й сутриньта за нова атака противъ укрѣпената неприятелска позиция на върха Плоча.

Шумадийската дивизия получи, обаче, къмъ 9 часа предъ обѣдъ (преди атаката) заповѣдь „да съдѣйствова ако би да има нужда, на Моравската дивизия да очисти пжтя за Брѣзникъ но да се присъедини послѣ по бързо къмъ Дринската дивизия.“

Началника на дивизията, Полковникъ Беницки остави за това срѣщу позицията при Плоча само 12-й полкъ съ една батарея и се отправи съ 10-й и 11-й полкове и 3 батареи презъ трудно проходимата Гърлошката планина за Круша, (около 8 км.).

Но и 12-й полкъ нѣмаше вече случай да атакова позицията при Плоч.а

Разположенитѣ тукъ а така сжщо и при Трьнъ и Филиповци български войски получиха още презъ нощьта телеграфическа заповѣдъ да отстжпятъ къмъ Сливница; тѣ почнаха отстжпателното си движение веднага сутриньта и то съ частитѣ расположени на позицията при Плоча.

Срьбска кавалерия послѣдвала тутакси слѣдъ тѣзи части и заела крьстопжтя на истокъ отъ Трьнъ въ момента, когато въ Трьнъ имало още български войски. Командующия тѣзи части заключи отъ това, че не ще може вече да отстжпи по главния пжть и изви на югъ отъ този пжть презъ Глаговница и Мусловци за Брѣзникъ.

При това затруднително предвижение трѣбваше да се оставятъ въ едно блато всичкитѣ 8 орждия, които слѣдваха въ колонната.

Сръбския 1 й полкъ остане този день въ Врабча.

Моравската дивизия изгуби на 4-й Ноемврий много врѣме въ малки престрѣлки съ оставши български войници и излѣзе отъ Трънъ едвамъ къмъ 3 часа слѣдъ обѣдъ (въ 2 колони). Главната колона стигна вечерьта по причина на лошово време само до Филиповци (12 км.) а южната, която настжпваше презъ Главоница пренощува въ планината. Първия полкъ се намираше още много отъ задъ.

Въ продължение на три деня пристигнаха отъ нишавската армия прѣдъ неприятелската позиция при Сливница само двѣ дивизии, останалитѣ двѣ бѣха още много назадъ.

Дивизиитѣ бѣха пзминали прѣзъ тѣзи три дни 36—42 км. Така щото на день се падатъ само 12—14 км. пжть.

Причината поради която се направиха такива малки переходи не лежи толкова въ лошовитѣ съобщения, колкото въ съпротивлението на българскитѣ нередовни отряди, които съ искустно възползование отъ мѣстностьта и съ на бързо издигнатитѣ си укрѣпления причиниха на Сръбитѣ голѣми физически затрудненця.

Но не само това а и голѣмото растояние мѣжду главната квартира и дивизиитѣ, както и неточностьта въ прѣпращанието на заповѣди сж причина на тъзи бавность въ настжпванието на сърбитѣ.

Главнокомандующия армията се връщаше на 2-й и 3-й Ноемврий вечерьта въ квартирата си въ Пиротъ и затрудняваше съ това прѣдаванието на заповѣдитѣ, както и контакта съ началницитѣ на отдѣлнитѣ части. Може би отъ това се обяснява тъй сжщо и късното излизание на частитѣ отъ почлегъ.

Кавалерийската бригада прѣмина границата на 2-й Ноемврий едвамъ къмъ 2 часа, Дунавската дивизия — мѣжду 3 и 4 часа, Шумадийската — къмъ 1 ч. 30 м. послѣ обѣдъ. На 3-й Ноемврий кавалерийската бригада излѣзе едвали къмъ 9 часа сутриньта, Дунавската дивизия — къмъ 10 часа, Шумадийската и Моравската се явиха прѣдъ неприятелската позиция само кждѣ обѣдъ. При такъвъ ходъ на работитѣ, естественно, че не можеше да се върши много презъ кжситѣ дни на Ноемврий!

Спорѣдъ както потвърдяватъ сръбскитѣ началници, войскитѣ, въпрѣки малкитѣ переходи, бѣха вече много уморени на третия день. Началника на Шумадийската дивизия указва на голѣмитѣ переходи извършени отъ частитѣ на неговата дивизия и на упорититѣ сблъсквания съ българитѣ съ цѣль да му се дадяло единъ день почивка. Началника на Дунавската дивизия се извинява за незаеманието на Мека Црьва съ това, че частитѣ му биле ужъ много уморени.

На 4-й вечерьта сръбската армия бѣше още много распръсната. Растоянието между сѣверното и южното крило възлизаше почти до 6 нѣмски мили (45 км.) а тритѣ южни дивизии бѣха раздѣлени по мѣжду си съ трудно проходими планински гребени.

Лѣвото крило — кавалерийската бригада и Дунавската дивизия, — около 2000 человѣка, 1200 коня и 30 орждия се намираше при Голѣмо-Малово и Драгоманъ, най близо до противника; едвамъ 5 км. по на югъ (при Драгоманъ), отъ Дунавската дивизия се намираше Дринската — около 7000 человѣка, 1500 коня и 42 орждия (включая резервната артиллерия) — на 6 километра отъ неприятелската позиция.

На единъ переходъ задъ Дринската дивизия слѣдваше въ 2 групи Шумадийската дивизия, а именно 4000 человека, 150 коня и 18 орждия при Круша, 2000 человѣка и 6 орждия още отвъдъ Гърлошката Планина при Врабча; още по на югъ, отвъдѣ Вискеръ Планина бѣше се ешелонирала, по пжтя Трьнъ-Брезникъ, Моравската дивизия а именно, 4000 человѣка, 150 коня и 18 орждия при и на югъ отъ Филиповци; остатъка (1-й полкъ) настжпваше къмъ Трьнъ.

Тъзи е била обстановката въ момента, когато лѣвия фланкъ на Нишавската армия се яви при Сливница прѣдъ неприятелската позиция. Южното крило, което трѣбваше да извършва обхода, се намираше още на единъ за едната дивизия и на два перехода за другата дивизия отъ позицията на противника. Три деня бѣха достатъчни да обърнатъ всичкия планъ наопаки!

Стратегическия нападатель, който бѣ излѣзалъ да нанесе на просивника си една бърза побѣда, се явявалъ раскъсанъ на части, капка по капка, прѣдъ неприятелската позиция. Бѣше голѣмо щастие, че въ нейя се намираха много по малко борци отъ колкото сръбитѣ, прѣдполагаха, иначе тѣхната бавность щѣше да си отмжсти още на 4-й Ноемврий.

При тѣзи условия ставаше ясно, че едно съвмѣстно дѣйствие на 5-й Ноемврий противъ Сливница бѣше невъзможно.

Краля съзна, най сетнѣ, това нѣщо и издаде на 4-й Ноемврий заповѣдьта, щото лѣвия флангъ на армията да почива и рекосносцира на другия день а дѣсния да се подтегне и излѣзе напрѣдъ. Съ това се изгубваше още единъ день, но въ сръбската главна квартира не се даваше голѣмо значение на врѣмето и не предчувствоваха, положително никакъ, колко неизказано скжпъ трѣбваше да стане този день за неприятеля.

Българитѣ при Сливница на 4-й Ноемврий.

Когато на 4-ий Ноемврий послѣ обѣдъ се явиха първитѣ сръбски войски предъ Сливнишката позиция послѣдната бѣше още доволно праздна.

Майоръ Гуджевъ, командующия Западния Корпусъ бѣше събралъ слѣдующитѣ части: (Приложение 2)

3	дружини	отъ	1-й	пѣх.	полкъ	900 человѣта
4	„	„	2-й	„	„	900 „
2-а 3-а и 4-а	„	„	4-й	„	„	2700 „
1-а и 2-а	„	„	5-й	„	„	1800 „
1-а 2-а 3-а и 4-а	„	„	7-й	„	„	3600 „
Една запасна рота отъ 1-й пѣх. полкъ						250 „
Една опълченска рота отъ Царибродъ						450 „
Доброволци						450 „

Всичко пѣхота:

$12^1/_4$ дружини съ около 11·050 человѣка.

1-а 2-а и 3-а батареи отъ 1-й арт. полкъ и планинската батарея на Бакарджиева, 36 орждия; 3-й и 4-й ескадронъ отъ 2 кон. полкъ — 300 коня.

Всичко:

11.050 человѣка, 36 орждия и 300 коня.

Споредъ донесенията на пристигналитѣ погранични войски Майоръ Гуджевъ знаеше, че на 4-й Ноемврий ще се явятъ предъ Сливница на истокъ и на югъ отъ Драгоманското дефиле около 4 неприятелски дивизии.

Тъй като споредъ организацията всѣкоя сръбска дивизия имаше по щата повече отъ 10.000 души, то майоръ Гуджевъ

трѣбваше да предположи, слѣдователно, че събранитѣ сили на противника възлизатъ до 40.000 души съ несравнено по-голѣмо число оръдия отъ това на българската артиллерия.

При подобна оцѣнка на обстановката става понятно, че на 4-ий послѣ обѣдъ настроението на българитѣ не е било твърдѣ самоувѣрено.

Една съ до нѣкждѣ достатъчни сили предприета атака щѣше, може би, да прѣдизвика незабавното отстжпване на отряда на Гуджевъ къмъ София.

На 4-й Ноемврий вечерьта, обаче, пристигна въ Сливница Князь Александръ. Гърмогласни радостни викове на неговитѣ войници, който се раздаваха чакъ до неприятелъ, го посрѣщаха на всѣкждѣ гдѣто се явяваше. Князя носяше добри извѣстия. Подкрѣпленията изъ Източна Румелия пристигвали по скоро отъ колкото се очакваше, освѣнъ това имаше свѣдѣния, че полковетѣ отъ турската южна граница (Кюстендилъ—Дупница) щѣли бждатъ въ Сливница на другия день по обѣдъ.

Друго благоприятно обстоятелство е било и това, че сърбитѣ се развръщаха, до вечерьта, много по бавно отъ колкото се предполагаше.

Отъ тѣзи наблюдения и отъ полученитѣ свѣдѣния Князъ Александръ дойде до заключението, че вѣроятно, не е за очакване, щото сърбитѣ да предприематъ на другия день нѣкоя атака съ прѣвъсходни сили.

Той заповѣда, щото войскитѣ, които биле подъ командата на Гуджева да останатъ на позицията и да привличать къмъ себе си всичкитѣ подкрѣпления, които биле на расположение.

Всичко друго зависяше отъ начина по който противника би се развръщалъ предъ позицията. На всичкитѣ приближающи подкрѣпления Князя испрати телеграфическата заповѣдъ:

Сборний пунктъ — Сливница!

Полето на ражението.

(Гл. плана и приложение 7).

А. Сливнишката позиция.

Първото впечатление, което се получва, като се гледа отъ Драгоманскитѣ височини на полето на сражението, е такова, което, припомнюва пустиннитѣ и голитѣ мѣстности въ Карста. Черносивитѣ височини на Петровски Кръсть и Чепанъ ограничаватъ кръгозора отъ къмъ сѣверъ а широкия массивъ на Вискъръ Планина — отъ къмъ югъ.

Сѫщинското поле на сражението се намира приблизително въ четверожгълника Драгоманъ, Голѣмо-Малово, Златуша и Арзанъ (на югъ отъ Ракита). Бѣднитѣ села на тъзи мѣстность съ своитѣ ниски и покрити съ слама колиби едвамъ се различаватъ отъ сивитѣ канари.

Склоноветѣ сѫ изобщо обработени, въ по-нискитѣ мѣста има ливади, сѫ отчасти блатисти и покрити тукъ тамъ съ трънье. Двѣтѣ блата, които се намиратъ на сѣверъ отъ шосето Пиротъ — София (едното около 3000 а другото 2000 крачки широчина и дължина) бѣха непроходими презъ Ноемврий 1885 год. само за кавалерия и артиллерия; за единични ходци не съставляваха никакво припятствие. До помалкото блато има една малка гора; такава има тъй сѫщо и при селото Бахалинъ а на юго-истокъ отъ това село — една група отъ по-високи дървета; вънъ отъ това нѣма никакви други гори.

Сливница не се вижда отъ селото Драгоманъ, защото на западъ отъ Сливница има една възвишенность висока около

80—100 м., която се спуща къмъ западъ съ твърдѣ малъкъ наклонъ. Ний ще я наричаме, за по просто, Сливнишка висота. На югъ слѣдва, най напредъ, една широка около 3000 крачки низменость съ селата Алдомировци и Братушково. Отъ тамъ мѣстностьта се издига постепенно до Вискеръ Планина; тя е разнообразна и пресѣчена отъ широки и разбраздени издигнатини.

Онъзи ниска и вълниста мѣстность, която се намира на сѣверъ и на една и сѫща линия съ Сливнишката висота и въ която се забѣлѣзватъ три расоложени една до друга чуки, съставлява прехода отъ низменостьта къмъ Льща планина. Мѣстностьта на сѣверъ отъ шосето е тоже вълниста и е закрита отъ къмъ Драгоманъ чрезъ възвишеноститѣ Три-Уши и Мека Црьва, които се издигатъ непосрѣдствено изъ равнината.

Широката около 11000 крачки зона на мѣстностьта, начинайки отъ юго-западнитѣ поли на Льща Планина, право презъ Сливнишката висота до селото Братушково, образоваше Фронта на българската позиция.

Сливнишката висота, която командоваше непосрѣдствено шоссето за Пиротъ бѣше най силната часть на тъзи позиция; расположенитѣ на сѣверъ и на югъ отъ тъзи висота учатъци на фронта не се отгдѣляха така рѣзко отъ околната мѣстность и не бѣха ограничени отъкъмъ фланговетѣ а се сливаха, на противъ, съ околнитѣ височини.

Отъ Сливнишката висота имаше доста широкъ оозоръ върху полето на сражението. Къмъ западъ се виждатъ обширни ливади, които се простиратъ на около 3000 кр. като свършватъ при политѣ ци Забѣлъ-Планина. Тъзи часть на мѣстностьта се издига постепенно по посоката къмъ споменатата възвишеность. Край цсточнитѣ поли на Забѣлъ-Планина тече отъ къмъ Ярловци, Сливнишката рѣка. Долината на тъзи рѣка е оградена съ полегати склонове и не се вижда отъ Сливнишката висота.

Къмъ югъ мѣстностьта може да се огледа дору и до доволно значителнитѣ планински гребени Каруви и Войводина Могила (при Горгулята) на южнитѣ склонове на които се намира селото Гълѫбовци.

Ако се гледа къмъ сѣверо-вападъ, се забѣлѣзватъ при първия поглѣдъ споменатитѣ вече възишенности Три-Уши и Мѣка-Црьва. Надъ тѣхъ пъкъ се издигатъ върховетѣ Петровски-Кръстъ и Чепанъ.

Къмъ сѣверъ може да се гледа почти до най високата чука на сжщата планина. Задъ Сливнишката висота (на истокъ отъ нейя) се издига изолирани върхъ — Градище — отъ гдѣто почва вече обширното, покрито съ черна блатиста почва, Софийско поле.

Отъ всичко казано до тукъ, може вече да се отличаватъ най важнитѣ свойства на българската позиция.

Преимуществата на тъзи позиция бѣха:

Позицията прѣдставляваше широкъ обстрѣлъ до най голѣмата далность на ормжейенъ и артиллерийски огънъ и то по цѣлия фронтъ съ исключение на онъзи часть на фронта, която се намираше срѣщу Мѣка Цръва, гдѣто имаше обстрѣлъ само отъ 1500—2000 крачки;

имаше се голѣма възможность за скрито расположение на резервитѣ по заднитѣ склонове на позицията и голѣма свобода въ предвижение на частитѣ по цѣлия районъ на позицията, проходима на всѣкадѣ за пѣхотата;

имаше се възможность за скрито прѣмѣстванис на частитѣ задъ склоноветѣ на позицията, както и въ дола на Сливнишката рѣка и въ по малкитѣ, второстепенни долища и най сетнѣ позицията представляваше още и това преимущество, че бѣше достатъчно дълбока така, щото въ случай на отстжпвание на нѣкоя часть на фронта, върха Градище можеше да служи като нова позиция за частитѣ, които би отстжпили.

Недостатъци на позицията:

Единъ отъ главнитѣ недостатъци на позицията сътоеше въ това, че околната мѣстность командоваше и на двата и́ фланга и че самитѣ флаогове не бѣха рѣзко ограничени и отдѣлени отъ околнитѣ височини;

другъ недостатъкъ бѣше този, че висотата Мѣка-Цръва се намираше непосрѣдственно предъ дѣсното крило на позициям а, на растояние на срѣденъ оржжейненъ истрѣлъ;

при привѣжданието въ отбранително състояние на селата Алдомировци, Сливница и Братушково щѣха да се срѣщнатъ голѣми неудобства по причина както на самото мѣсторасположение на тѣзи села, така и по причина на лошъвата посстройка на зданията;

другъ, сжщественъ недостатъкъ на позицията състоеще най послѣ въ неблагоприятното очертание на профильта на западния склонъ на Сливнишката висота, споредъ което се изискваше, щото линията на стрѣлцитѣ да се расположи почти до самитѣ

поли на висотата, отъ което обстоятелство тѣ се излагаха твърдѣ много на неприятелския огънъ а подхождането на резервитѣ, скрито отъ противника, ставаше невъзможно (скица № 1)

При привѣденитѣ преимущества и недостатъци на тъзи позиция излиза, че въ отношение на обстрѣла, свобода въ движение и посоката на пѫтя на отстѫпванието, позицията е биле твърдѣ удобна но въ сравнение съ широчината на фронта и свойствата на фланове тѣ ѝ тя изискваше поне двойно число войски отъ това, което българитѣ имаха на расположение, даже и на послѣдния день.

Понеже на 5-й сутриньта имаше на позицията само около 11.000, на 6-й 22.000 а на 7-й едвамъ 25.000 Българи а фронта се бѣше, при това, продължилъ още повече, то постепенно се бѣ появила една извѣстна несъразмѣрность между числото на войскитѣ и пространството заето отъ тѣхъ, която несъразмѣрностъ не позволяваше да се извлича всичката полза отъ привѣденитѣ преимущества на позицията.

Б. Оцѣнка на мѣстностьта въ отношение на атаката.

Да разгледаме полето на сражението така сѫщо и отъ къмъ гледна точка на атаката и то на основание на сѫществующитѣ на 4-й Ноемврий оперативни условия.

Когато срьбския главнокомандующи пристигна на 4-й Ноемврий слѣдъ обѣдъ на височината, която се намира на югъ отъ Габъръ, той можеше вече да види и сѫди за приблизителното протяжение на неприятелската позиция, кой като отъ Голѣми-Върхъ се вижда, при ясно врѣме, презъ Сливнишката позиция даже и, софийското поле. У сърбитѣ сѫществовали вече проекта да атаковатъ неприятеля и да го отблъснатъ отъ заетата отъ него позиция; сѫществоваха така сѫщо и извѣстни предварителни условия за извършванието на тъзи атака, тъй като по пѫтя Пиротъ — София настѫпваше само една дивизия а всичкитѣ останали се движяха на югъ отъ първата; най сетнѣ и общата директива за прѣдвидената срѣща съ противника гласеше: да се обхваща южното крило на неприятеля; всичко това може да води къмъ заключение, че срьбската главна квартира е вземала най напредъ въ съобра-

жение тактическитѣ и мѣстнитѣ условия отъ гледна точка на единъ обхватъ на южното крило на неприятелската позиция.

Важната за сърбитѣ мѣстность бѣше въ този случай тъзи, която се намираше предъ и на югъ отъ вѣроятното лѣво крило на българската позиция. Линията Драготинкъ, Радуловци, Гора Карубио. Войводина могила опредѣляваше зоната въ която съсрѣдоточванието на назначенитѣ, да атаковатъ, колони можеше да стане скрито отъ противника. Тъзи зона е, вслѣдствие на дълбоки оврази и каменистата почва, твърдѣ трудна за движение, Пѫтища отъ западъ къмъ истокъ имаше твърдѣ малко и бѣха много трудни за артилерията.

Тѣзи условия изискваха, въ всѣкой случай, голѣма точность и прѣдпазливость въ отношение на расчета на врѣмето, което бѣше нуждно за да се взематъ всичкитѣ прѣдварителни мѣрки за атаката.

Необходимо предварително условие за успѣшния исходъ на обхвата бѣше още и завладяванието на линията Радуловци-Гора-Карубио Гургулята до Войводина могила, понеже само по този начинъ можеше да се расчита на едноврѣменно и енергично привѣждание въ испълнение на обхвата.

Отъ тъзи линия до неприятелската позиция, мѣстностьта се снишаваше постепенно и не прѣдставляваше голѣми затруднения за движението на голѣми атакующи линии, а Сливнишката рѣка и притоцитѣ ѝ бѣха доволно плитки.

Горитѣ Карубио, Вишая и Горгулейка щѣха да бѫдѫтъ много удобни за артиллерийската подготовка на атаката, но тѣ не бѣха много достѫпни за едно голѣмо число батареи; впрочемъ, склоноветѣ на Забѣлъ Планина и онѣзи между Берложница и Радуловци можаха да послужатъ за сѫщата цѣль. Една расположена, тамъ, значителна артиллерийска линия, щѣше да загради така сѫщо и достѫпитѣ въ долината на Лукавица.

Дунавската дивизия, която настѫпваше по главния пѫть трѣбваше да отвлича вниманието на онѣзи части на неприятелския фронтъ, противъ който не щѣше да се води главната атака и да се грижи тъй сѫщо и за безопасностьта на отстѫпателната линия т. е. пѫтя прѣзъ драгоманското дефиле.

За тъзи цѣль щѣше да бѫде добрѣ, ако Дунавската дивизия се расположеше по двѣтѣ страни на главния пѫть, понеже съ това щѣше да се намали интервала между онъзи група, която трѣбваше да направи обхвата и тъзи която настѫпваше по фронта. Впрочемъ, мѣстностьта на югъ отъ шосето не прѣд-

ставляваше никакви опорни пунктове нито пъкъ удобни закрития и се намираше тъкмо срѣщу онъзи часть на неприятелската позиция, отъ гдѣто имаше най силно огнестрелно дѣйствие.

Височинитѣ Три-Уши и Мѣка-Црьва щѣха да съставляватъ за тъзи дивизия една силна точка на опора и щѣха да ѝ улеснятъ. значително, испълняванието на задачата ѝ. Мѣка-Црьва, висока, до 2000 крачки, се издаваше къмъ неприятелския дѣсни флангъ, командоваше го и представлява широкъ обзоръ върху позицията на противника, както и възможность да се предупредятъ всичкитѣ дѣйствия на неприятеля. При това противника едва ли можеше да настѫпи къмъ Драгоманъ до като Мѣка-Црьва се намираше въ рѫцѣтѣ на сърбитѣ.

Срьбската главна квартира, на 4-й Ноемврий, навѣрно взема въ съображение и случая за единъ обхватъ на сѣверното крило на неприятелската позиция. Най подходящата зона за съсрѣдочванието на бойнитѣ сили за тъзи цѣль щѣше да бѫде пространството на сѣверъ отъ главния пѫть и на западъ отъ линията Мѣка-Црьва-Василевци; но тѣзи зона бѣше съвършенно открита и българитѣ можяха да забѣлѣжатъ всѣкое движение противъ тъзи часть на фронта, така щото, срьбска атака не щѣше да бѫде неочакана за тѣхъ. Съсрѣдоточванието и премѣстванието на бойнитѣ сили съ цѣль да се обхваща дѣсното крило на противника, трѣбваше, слѣдователно, да стане нощно време и ако това се направяше презъ нощьта отъ 4-й на 5-й Ноемврий, то българитѣ щѣха дѣйствително да бѫдѫтъ изненадани и успѣха отъ подобна атака щѣше да бѫде значителенъ, понеже съ изгубванието на Лѣща-Планина, Сливнишката позиция едва ли щѣше да се държи повече време. Колонната, която би извършвала обхвата край политѣ на Голѣма-Глава, щѣше да се яви твърдѣ скоро съ кавалерията си на шоссето Берковица — София и да пристигне, като обходи отъ къмъ сѣверъ приготвенитѣ позиции при Пролеша и Владайската рѣка, почти едновременно съ отстѫпающитѣ български войски, прѣдъ София.

Не ще съмнение, че приготовленията за тъзи атака, които трѣбваше да се извършатъ въ течението на нощьта, изискваха голѣма грижа, въ издаванието на заповѣдитѣ и голѣма точность и бързина въ самото имъ испълнение, — качества, каквито не се забѣлѣзваха въ Нишавската армия въ врѣме на настѫпванието ѝ къмъ Сливница.

Моравската дивизия щѣше да съдѣйствова на останалитѣ при обхвата на сѣверното крило на българската позиция само съ демонстриране противъ лѣвото крило, но за това пъкъ щѣше да се изложи на опасностьта да бѫде разбита, вслѣдствие на малката ѝ численность и на голѣмото растояние което я дѣлеше отъ другитѣ части на армията.

Рѣшението, да се обхваща и атакова сѣверното крило на българската позиция, щѣше да бѫде въ всѣкой случай една проба за умѣлото даване заповѣди и за способностьта да се извършватъ бързи предвижения въ Нишавската армия! Тъзи атака можеше да псвърши съ несполука тогава, когато обхвата на южното крило се прѣдставляваше подъ много по прости условия.

Сръбската главна квартира рѣши да прѣдприеме послѣдната отъ двѣтѣ атаки.

В. Укрѣпленията на българската позиция.

Работитѣ по укрѣпяванието на позицията при Сливница бѣха почнати, както и онѣзи при Трънъ и Врабча въ първата половина на месеца Октомврий, т. е. къмъ онова врѣме, когато Князь Александръ придруженъ отъ началника щаба на армията, Капитана Петрова и други двама технически офицери, обхождаше пòважнитѣ погранични пунктове. Тѣзи работи се ограничиха, обаче, исключително съ укрѣпяванието Сливнишката висота, понеже никой не можеше да прѣдвижда размѣритѣ на станалото тукъ впослѣдствие, сражение.*) Малко врѣме прѣди навлизанието на сърбитѣ, бѣха издигнали още нѣколко укрѣпления на югъ и на сѣверъ отъ Сливнишката висота, които впрочемъ не бѣха още готови, когато сърбитѣ се явиха предъ позицията. Начертанието на профилвта на Сливнишката висота изискваше, за избѣгване голѣмо мъртво пространство, щото стрѣлковитѣ окопи да се направятъ почти до самитѣ поли на височата. Отъ това произлизаше единъ голѣмъ недостатъкъ а именно, че окопитѣ представляваха добра цѣль за неприятеля и не можаха да се заематъ, усилватъ или оставятъ, безъ да бѫде

*) Укрѣпленията при Сливница се строиха спорѣдъ даденитѣ отъ Князя и неговия началникъ щаба на армията, директиви, подъ рѫководството на капитанитѣ Хесапчиева, Иванова и Лалчева.

забѣлѣзано отъ противника. Този недостатъкъ се отстраняваше отъ части, като се даваше на тия окопи усилена профиль както и съ приспособяване на траверси и бонети, но при това се изостави съвършенно изъ видъ устройството на подстжпи за резервитѣ.

Минималната профиль на стрѣлковитѣ окопи бѣше слѣдующа: 0.8 м. височината на бруствера, 0.9 м. широчината на рова и 1.1 м. дебелината на бруствера, но много окопи бѣха устроени за стоящи стрѣлци съ 1.5 м. височина на бруствера, 1.2 щирочина на рова и 1.5 м. дебелина на бруствера; почти всичкитѣ брутствери бѣха снабдени съ бонети.

Окопитѣ бѣха расположени въ двѣ и три линии така, щото всичкитѣ интервали можаха да се обстрѣлватъ. Отдѣлнитѣ окопи бѣха изобщо применени къмъ мѣстностьта и слѣдователно, не бѣха почти никога праволинейни. Дължината на фронта се мѣняваше между 100 — 150 крачки; фланговетѣ бѣха завити назадъ, съ което се получваше извѣстно закритие противъ продолни истрѣли. Между всѣкой окопъ имаше интервалъ отъ 20 — 30 крачки. Растоянието мѣжду линиитѣ, зависяше отъ мѣстностьта, но не бѣше никога много по голѣмо отъ сто крачки.

На една терасса задъ окопитѣ се намираха двѣ батареи за по 8 орждия. Профильта на тѣзи батареи бѣше усилена; имаше тъй сжщо и закрития за прислугата, устроени отъ дървета и прьсть.

Трасировката имъ бѣше тъй сжщо съобразна съ мѣстностьта; южната батарея имаше форма на малко искривена дъга а сѣверната — на тъпъ жгълъ.

Задъ батарейтѣ, на западния върхъ на Сливнишката висота бѣ издигнатъ единъ петижгъленъ редутъ (който се казваше главния или централния редутъ) за двѣ роти съ вжтрѣшенъ ровъ широкъ до 2.5 м., дълбокъ 1.1 м. съ дебелина на брустверъ 2 м. и безъ вънкашенъ ровъ. Малко врѣме прѣди обявяванието на войната бѣха почнали другъ редутъ, расположенъ на сѣверъ отъ централния, но който не можя да се доискара.

Презъ тритѣ деня на сражението подъ Сливница не се зае съ войска нито централния, нито пъкъ, току що споменатия, недосвършенъ редутъ. Централния редутъ служеше повече за обсервационненъ пунктъ на висшитѣ началници.

Освѣнъ укрѣпленията на Сливнишката висота имаше още на западъ отъ Алдомировци единъ редутъ нарѣченъ Прѣславский редутъ и една батарея (люнетъ) за 4 орждия а на западъ отъ Братушково — Разградский редутъ; двата редута бѣха подобни на централния. Разградския редутъ тъй сжщо не бѣше готовъ, когато Сърбитѣ се явиха прѣдъ позицията. Споменатитѣ два редута се заеха и отбраняваха въ време на сражението отъ войски по лѣвото българско крило.

На сѣверъ отъ Сливнишката позиция, срѣщу Мѣка-Црьва българитѣ бѣха издигнали още двѣ батареи и нѣколко окопа.

Всичкитѣ укрѣпления на Сливнишката позиция се отличаваха съ простата и цѣлесъобразната си постройка. Освѣнъ войницитѣ отъ 4-й и 7-й пѣх. полкове и артиллериститѣ, работяха още и италианскитѣ работници, които бѣха наети по постройката на желѣзницата.

Отъ горѣизложеното се вижда, че българитѣ бѣха укрѣпили само фронта на позицията си а не и фланговетѣ ѝ. Това е най доброто доказателство, че тукъ не е дума за нѣкое укрѣпено, въ голѣмъ размѣръ, бойно поле, както твърдѣ често го представляватъ. Сливнишката висота е била укрѣпена само за частитѣ отъ западния корпусъ, който и имаше назначението да се държи до толкова до като не бжде застрашенъ отъ нѣкоя атака съ превъсходни сили или обхватъ като се оттеглятъ слѣдъ това къмъ Софийскитѣ укрѣпления.

Ако нѣкой би можялъ да предвижда че главнитѣ български и источно-румелийски сили ще се биятъ нѣколко дена подъ редъ на Сливнишката позиция то щѣха, безъ съмнение, да се вематъ мѣрки за укрѣпяванието както на фланговетѣ, коитѣ бѣха толкова слаби, така и на лежащата задъ позицията мѣстность. Можеше напр. да се построятъ по единъ редутъ на възвишеноститѣ на югъ отъ Гжлжбовци, на Градището и на Лѣща Планината.

Всичкитѣ работи по укрѣпяванието на позицията щѣха да се съсрѣдоточатъ, въобще, на двата фланга, които имаха много по голѣма нужда да се усилватъ отъ колкото естественно силния центъръ на позицията.

Селата, които се намираха въ района на позицията, между които и Сливница, не бѣха приспособени за отбрана.

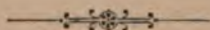

Първий день на сражението.

Распорежданията на сръбската главна квартира.

Кралъ Миланъ пристигна на 1-й Ноемврий послѣ обѣдъ отъ Пиротъ въ Габъръ, гдѣто се намираха така сѫщо и началницитѣ на Дринската и Шумадийската дивизии.

Въ това врѣме не сѫществуваше вече никакво съмнение, че българскитѣ войски, които се срѣщаха на границата се бѣха оттеглили къмъ Сливница съ цѣль да отбраняватъ приготвената тамъ позиция.

Сръбската главна квартира имаше на 4-й Ноемврий послѣ обѣдъ твърдѣ повърхностни свѣдѣния за характера на неприятелската позиция, но за то пъкъ имаше доволно точни извѣстия за малочислеността на отбранителитѣ ѝ. Цѣльта на Краля бѣше да продължава на другия день настѫпването, което, естественно, щѣше да води къмъ едно сблъскване подъ Сливница.

Главната квартира не считаше, обаче, за нуждно да събере за това сражение, всичкитѣ бойни сили, въ това число и Моравската дивизия, но намѣри, че тритѣ пѣхотни дивизии и кавалерийската бригада ще бѫдѫтъ достатъчни да отблъснатъ противника отъ позицията.

Ако се обсѫжда положението на двѣтѣ неприятелски страни каквото бѣше на 4-й Ноемврий послѣ обѣдъ, на основание свѣдѣнията, които се имаха тогава, то излиза, че расчета на сръбската главна квартира е билъ доволно вѣренъ.

При цѣлосъобразно употрѣбяване на врѣмето можаха

да се пустнатъ въ атака противъ Сливнишката позиция на 5-й сутриньта три срьбски дивизии (безъ единъ полкъ, който се намиралъ при Врабча) и кавалерийската бригада, слѣдователно 20.000 человѣка 1.500 коня и повече отъ 100 орждия; тъзи атака можеше да се свърши благоприятно за сърбитѣ, ако се вземе въ внимание дължината на отбранителната линия на българитѣ.

Подобна, именно, картина се е представлявала предъ очитѣ на Краля, когато даваше заповѣдь да се атакува на другия день.

Но распорѣжданията за съсрѣдоточванието на частитѣ не бѣха твърдѣ удачни. Така на пр. на Шумадийската дивизия бѣ заповѣдано, съ цѣль да застане на една и сжща линия съ Дринската дивизия при Драготинъ, да тръгне сутриньта рано на 5-й Ноемврий отъ Врабча и Круша и да се предвижи предъ Чеканецъ, Брусникъ и Пищанъ къмъ Повалиръшъ (22 км.).

Атаката на Сливнишката позиция на 5-й Ноемврий зависяше. слѣдователно, вслѣдствие на това распорѣждание, отъ единъ труденъ и дългъ переходъ отъ страна на Шумадийската дивизия и можеше да бжде предприета само презъ послѣ обѣднитѣ часове и съ войски, които отчасти биле вече уморени.

Сжщото това распореждание, дава поводъ още да се предположи, че Главната Квартира не познаваше нито мѣстностьта въ която се предвижеше армията, нито пъкъ състоянието на самитѣ войски. Пжтя който бѣше назначенъ на Шумадийската дивизия водеше презъ трудно проходими планини и не бѣше сгоденъ за артиллерия и обозъ. Това трѣбваше да забави пристиганието на дивизията въ Повалиръшъ.

Началника на Шумадийската дивизия, Полковникъ Беницки възстана доволно енергично противъ плана на атаката на 5-й Ноемврий, въобще и въ частность противъ назначения на дивизията пжть. Той указваше на това, че дивизията се намираше още много на задъ и че е раздѣлена отъ планината на двѣ групи, че Шумадийската дивизия е имала да извърши до тогава най труднитѣ переходи и сериозни битки и че има необходима нужда за единъ день почивка, особенно ако ѝ предстояло, както се предполагаше, да дѣйствова отъ ново въ най непроходимата часть на планината.

Както се види, Началника на Шумадийската дивизия въставаше, главно, противъ назначения на неговата дивизия

пжть и въ това може да му се отдаде пълно право. Беницки, навѣрно, не щѣше да възразява ако да му се бѣ заповѣдало да бжде съ тъзи часть на дивизията, която се намираше въ Круша, на 5-й Ноемврий въ 7 часа сутриньта въ Драготина. Разстоянието между Круша и Драготина възлиза до 10 км. и можеше да се вземе твърдѣ лѣсно въ два часа.

Вслѣдствие възражението на началника на Шумадийската дивизия, Краля се отказа отъ идеата за атаката на 5-й Ноемврий, но настояваше, обаче, на предвижението на Шумадийската дивизия по пжтя, който ѝ бѣ назначилъ.

На това основание заповѣда, щото Дунавската и Дринската дивизии да почиватъ на 5-й и да рекогносциратъ неприятелската позиция а Шумадийската дивизия да извърши споменатото предвижение прѣзъ Чеканецъ, Брусникъ и Пищанъ къмъ Повалиръшь.

Слѣдъ това Краля се завърна въ Цариродъ.

До 5-й Ноемврий сутриньта положението на Сърбитѣ не бѣше се измѣнило; Дунавската дивизия заемаше, както и на 4-й, мѣстностьта отъ двѣтѣ страни на Три-Уши; само отъ артиллерията, която стоеше при Ярловци, бѣше испратена една батарея да заеме позиция по сѣверната часть на Три-Уши. Колкото се отнасяше до рекогновцировката на неприятелската и укрѣпяванието на собственната позиция, началника на Дунавската дивизия мисляше, че има още време, понеже въ този не се очакваше още нѣкоя атака отъ страна на противника, който се прѣдполагаше да е още много слабъ, а може би още и по причина че дивизията нѣмаше нуждиитѣ шансови инструменти за да почне да се укрѣпи въ скалистата почва на Три-Уши.

Полковникъ Иовановичъ събра сдвамъ къмъ 10 часа нисшитѣ началници на дивизията си на западната чука на Три-Уши съ цѣль да имъ даде наставления относително рекогносцировката на неприятелската позиция.

Краля, който пристигна малко преди 10 часа, остана недоволенъ отъ бавностьта съ която се испълняваха заповѣдитѣ му и не се стѣсняваше въ исказванието на това свое незадоволствие.

Скоро слѣдъ това се зачу отъ къмъ истокъ силна престрѣлка и къмъ 10 ч. започнаха да падатъ първитѣ неприятелски куршуми близо до групата, която се бѣше събрала около началника на Дунавската дивизия, които като не очакваха неприятелска атака и останаха изненадени като видоха слѣдъ малко, български дружини, да нахлуватъ въ позицията имъ.

Положението на българитѣ на 5-й Ноемврий сутриньта.

Българитѣ заемали на 5-й Ноемврий сутриньта растегната си позиция приблизително тъй, както на предвечерието на този день. Имаше голѣмъ недостатъкъ въ хора и, поради това, сѫществующитѣ укрѣпленця не можаха да се заематъ съ нуждното число войници.

Отъ всичкитѣ стрѣлкови окопи бѣха заели само тия отъ първа линия; редутитѣ не бѣха заети никакъ и при всѣ това нѣмаше резерви.

Прѣди началото на сражението имаше: на дѣсния флангъ на сѣверъ отъ шосето 3 дружнни; командуюшъ Ротмистръ Бендеревъ; въ центъра, на възвишеностьта между Алдомировци и шосето, $4^1/_2$ дружини — Командующъ Капитанъ Блъсковъ и на лѣвия флангъ на западъ и на югъ отъ Алдомировци 3 дружини — командующъ Капитанъ Савковъ;

2 дружини въ резервъ на сѣверь отъ Сливница.

Командующъ на всичитѣ войски, които се намираха на позицията, бѣше Майоръ Гуджевъ а неговия началникъ щаба — Капитанъ Паприковъ.

Подробното распредѣление на частитѣ се вижда отъ таблицата (приложение 2)

Князь Александъръ, Главнокомандующия на българско-източно румелийската армия рѫководеше и даваше заповѣди относително распредѣлението и употрѣбяванието на частитѣ, които пристигаха на позицията и се грижеше заедно съ своя началникъ щаба на армията — Капитана Петрова — който се намираше още въ София, за обезпечванието правилния ходъ на продоволствованието на войскитѣ и попълнюванието на огнестрѣлнитѣ припаси, както и за доставката на персоналъ и срѣдства за прибиранието и гледанието на болни и ранени.

Освѣнъ това, Княза се явявше и на бойното поле тамъ, гдѣто сериозностьта на обстановката на боя изискваше авторитета и присѫствието му.

Княза имаше за квартира най крайната къмъ западъ колиба въ Сливница; тъзи колиба състоеше отъ двѣ слабо освѣтлени стаи и двѣ малки отдѣления, отъ които се излизаше право въ конюшната. Двѣтѣ отдѣления служяха за спалня на Князя и на неговия братъ. Въ първата стая, въ която живѣеше свитата на Князя, се помѣщаваше тъй сѫщо и операционната канцелария.

Тамъ се намираше тъй сѫщо и главната полева телеграфна станция, отъ гдѣто бѣха провѣдени по една жица къмъ лѣвия и дѣсния флангъ на позицията.

Майоръ Гуджевъ съ двама офицера отъ генералния щабъ и двама свои адютанти имаше квартирата си въ една малка колиба на ската на Сливнишката висота.

Сутриньта почнаха да пристигатъ по пѫтя отъ София и Брезникъ първитѣ подкрѣпления. Тѣзи войски, части отъ 2-й, 3-й и 5-й полкове идяха отъ Кюстендилъ, Дупница, Слатина и пр. и бѣха вече отъ три дена въ походъ, но при всѣ това въ твърдѣ добро състояние.

Споредъ изложената стратегическа и тактическа обстановка, въ която се намираха българитѣ на 5-й Ноемврий сутриньта, се вижда ясно, че Князь Александъръ не е мислилъ даже, да настѫпва презъ този день. Единственното му желание, което хранеше въ дълбочината на сърдцето си бѣше това, щото деня да се мине безъ нѣкоя сериозна атака отъ страна на сърбитѣ, понеже да се спечели врѣме, при положението въ което се намираха българитѣ, значеше да се спечели всичко.

Въпрѣки това настѫпването на българския дѣсни флангъ стана причина за завързването на боя презъ този день.

Поводъ за сражението.

Причината, по която стана сражението на 5-й Ноемврий и което макаръ да не бѣше желателно и за двѣвѣ страни, се распространи въпрѣки това, по цѣлия фронтъ, трѣбва да се отдаде на обстоятелството, че срьбската Главна Квартира не бѣше увѣдомила кавалерийската бригада за гдѣто на 5-й Ноемврий ѝ се назначаваше почивка.

Бригадата бѣше получила на 4-й вечерьта заповѣдь, да атакова на другуя день съвмѣстно съ Дунавската дивизия, дѣсния флангъ на неприятелската позиция и не бѣ узнала нищо за другата заповѣдь, която се даде по послѣ и съ която й се прѣдписваше да почива на 5-й.

На основание на тъзи заповѣдь, сутриньта на 5-й Ноемврий, бригадата бѣше готова да настѫпи съ 7 ескадрона, 3 роти на гвардейския баталионъ (едната рота се намираше още въ Разбоище) и батареята и съобщи за това на началника на Дунавската дивизия. Тогава само се извѣсти на командира на бригадата, че прѣзъ този день нѣма да се прѣдприема нищо и послѣдния даде незабавно заповѣдь, щото бригадата да се върне отново въ бивака си.

Тѣзи предвижения на ескадронитѣ при Голѣмо-Малово не останаха незабѣлѣзани отъ българитѣ, при всичко, че имаше мъгла. Българитѣ, естественно не можяха да узнаятъ силата и състава на тѣзи срьбски части, но за това пъкъ се потвърдяваше факта, че при Голѣмо-Малово т. е. противъ сѣверното крило на позицията имъ се намираха неприятелски войски. Фланговетѣ бѣха, както знаемъ, слабитѣ пунктове на Сливнишката позиция и едно настѫпвание на сърбитѣ противъ Лѣща планина можеше да има сѫщо такива лоши послѣдствия, както обхвата на южното крило. Прѣдположението, че сърбитѣ прѣдприематъ една атака отъ къмъ Голѣмо-Малово, прѣдизвика за това у българитѣ, които съзнаваха своето безсилие въ численно отношение, силно безспокойство.

Начина, по който постѫпиха въ този случай българскитѣ началници е интересенъ и поучителенъ и за това ще се спрѣмъ на него повече.

Свѣдѣнията, които имаха българитѣ за распредѣлението и силата на настѫпающитѣ колонни бѣха твърдѣ неопредѣлени, а най-малко се знаеше за онѣзи неприятелски сили, които настѫпваха на сѣверъ отъ шоссето Пиротъ—Сливница.

Първото нѣщо къмъ което щѣше да поведе нѣкоя енергична атака отъ страна на сърбитѣ щѣше да бѫде това, че българитѣ трѣбваше да оставятъ Лѣща-Планина и да оттеглятъ дѣсното си крило. Въ такъвъ случай щѣше да бѫде вече късно за отстѫпвание и българитѣ щѣха да бѫдѫтъ принудени да приематъ боя на самата позиция, но, при най-неблагоприятна обстановка и почти безъ надѣжда за успѣхъ. Но подобно заключение не щѣше да се направи, ако врѣмето би било

ясно, понеже щѣше да се вижда какви неприятелски сили имало при Голѣмо-Малово и прѣдъ фронта на позицията; но на 5-й Ноемврий имаше гжста мжгла; не можеше да се вижда на сто крачки. При такъво положение на работитѣ можеше да се дѣйствува различно, въ зависимость отъ темперамента и настроението на началницитѣ.

Най-благоразумното би било да се даде заповѣдь за отстжпвание съ цѣль да се избѣгне една възможна (скрита още подъ мъглата) опасность. Военната история ни дава дѣйствително и такива примѣри (френски генералъ Бурда при Гранъ-Пре, 26 Августъ 1870 г.). Друго рѣшение би било: да се чака и вематъ мѣрки за отражаванието на опасностьта. Не ще съмнѣние, че този който вземаше това рѣшение се поставяше самичъкъ въ неизвѣстность и се осждаше доброволно на пасивно очакване хода на обстоятелствата въ зависимость отъ волята на противника. Но този начинъ на дѣйствия не съотвѣтствова на всѣки темпераментъ.

Имаше още друго рѣшение, повидимому много по-рисковано и смѣло отъ колкото вѣрно, т. е.: да се испрѣваря противника и да се попрѣчи на приготовленията му. Съ това се узнаваше много по-скоро отъ колкото чрѣзъ всѣко друго срѣдство въ какво именно се състоеше опасностьта. Князь Александръ взе именно послѣдното рѣшение, а за испълнението му намѣри пълна готовность въ командующия лѣвото крило, Ротмистра Бендерева.

На вѣрното схващание и испълнение на това рѣшение може да се припише голѣма часть отъ изхода на сражението подъ Сливница. Това смѣло налитание е станало типично за тактиката на българитѣ.

Даже ако атаката на Бендерева би ударила право противъ превъсходни и готови за бой неприятелски войски и ако би тъзи атака се би свършвала съ поражение, то всѣ пакъ не би могло да се каже, че опитванието, да се прѣчи на приготовленията на противника съ цѣль да се вземе инициативата не е било вѣрно въ тактическо отношение. Опасностьта можеше да се отражава само до тогава, до когато противника се намираше още въ Голѣмо-Малово и Драгоманъ. Ний се спрѣхме на този епизодъ малко повече, понеже ни се виждаше важенъ за оцѣнката на влиянието, което Князь Александъръ ималъ върху хода на дѣйствията, както и на тактическия

духъ, който въодушевляваше българскитѣ началници. Сега ще се повърнемъ отново да слѣдимъ за общия ходъ на дѣйствията.

Настжпването на Българското дѣсно крило.

По просбата на Ротмистра Бендерева, Князя му разрѣши да настжпи съ три дружини по направление на Голѣмо-Малово и Мека-Црьва съ цѣль да се узнае намѣрението на противника.

Третата дружина отъ 1-й полкъ настжпваше по направление на Голѣмо-Малово, другитѣ двѣ, а именно 1-а отъ 5-й и 4-а отъ 2-й полкъ взеха направление по Мека-Црьва.

Врѣмето бѣше, както казахме вече, много лошо. Равнината бѣше скрита подъ гжста мъгла, силенъ сѣверо-западенъ вѣтъръ носеше снѣгътъ размѣсенъ съ дъждъ право въ очитѣ на настжпающитѣ.

Нѣма съмнѣние, че мъглата препятствуваше така сжщо и на сърбитѣ да забѣлѣжятъ малочисленностьта на българитѣ.

Когато около Голѣмо-Малово почнаха да падатъ първитѣ куршуми, командира на кавалерийската бригада заповѣда най-напрѣдъ на една, а послѣ на друга още рота отъ гвардейския баталионъ да заематъ отбранителна позиция; по-късно спѣшиха три ескадрона и извадиха една батарея на позицията. Тѣзи сили успѣха да задържатъ българската дружина на югъ отъ Голѣмо-Малово, слѣдъ което двѣтѣ страни продължаваха огнестрѣлни бой отъ мѣсто.

Слабата неприятелска атака противъ Голѣмо-Малово и живата прѣстрѣлка, която се чуваше мѣжду 11 и 12 часа прѣдъ обѣдъ отъ къмъ Три Уши довѣде командира на кавалерийската бригада дò заключението, че атаката противъ него е била само демонстративна и че главната атака на неприятеля трѣбва да е насочена противъ Три Уши т. е, противъ Дунавската дивизия.

Той рѣши за това да се приближи презъ Мало-Малово къмъ Дунавската дивизия и да удари отъ къмъ сѣверъ въ фланга на противника.

Мека-Црьва бѣше заета на 5-й сутриньта само отъ единъ слабъ наблюдателенъ постъ; сърбитѣ не предприеха положително нищо за да завладѣватъ тозиваженъ пунктъ и това обстоятелство способствуваше твърдѣ много на атаката на двѣтѣ български дружини.

Тѣзи дружини настѫпиха въ боенъ редъ подъ личното началството на Ротмистръ Бендерева презъ Мека-Црьва и на сѣверъ отъ нейя противъ Три-Уши.

Както се вижда, срьбскитѣ аванпости не бѣха поставени доволно близо едни до други, или не бѣха толкова бдителни колкото се би изисквало при такава гѫста мъгла, защото тѣ забѣлѣзаха противника едвамъ тогава, когато почваше да се възкачи по най источната отъ тритѣ чуки на Три-Уши. Слѣдствието на това е било, че първитѣ срьбски отдѣления, които се повъднаха на българитѣ биле повалени на купъ.

Една срьбска рота отъ 9-й полкъ, която слизаше въ сгѫстенъ строй по источната чука, попадна ненадѣйно подъ залповетѣ на българскитѣ дружини и бѣше распрьсната. Българитѣ налитаха слѣдъ това къмъ най високата часть на чуката и изгониха остатъка на 5-й баталионъ отъ 9-й полкъ, които се намираше тамъ.

Привлѣченъ отъ силната престѣлка пристига въ това време отъ сѣверната чука на Три Уши 2-й баталионъ отъ 9-й полкъ но въ момента, когато този баталионъ се задаваше на 200 крачки отъ българитѣ изъ мъглата, послѣднитѣ го изненадаха съ такъвъ силенъ огънъ, щото го принудиха, слѣдъ като изгуби нѣколко офицера, да отстѫпи.

Сърбитѣ се завзеха, обаче, отъ първото си смущение и бързия успѣхъ на българскитѣ дружини, които бѣха попаднали въ самата срѣда на Дунавската дивизия, трѣбваше да вземе край.

Мъглата се бѣше дигнала малко и това способствоваше на батареята на кавалерийската бригада да обстрѣля отъ позицията си при Мало-Малово, българскитѣ дружини при Три Уши съ продоленъ и много дѣйствителенъ огънъ. Най сетнѣ пристигнаха прѣсни сили. Срьбитѣ повѣдоха въ атака 7-й полкъ и българитѣ биле отблъснати постепенно отъ завладяваната чука на Три-Уши до самитѣ поли на Лѣща Планина.

Напразно се бѣ опиталъ Князя да задържи отстѫпающитѣ. Но тѣ бѣха останали твърдѣ изненадани отъ силния огънъ на батареята на кавалерийската бригада и моляха Князя да имъ даде и на тѣхъ топове, тогава щѣли да отидатъ пакъ напредъ.

Мека-Цьрва, гдѣто се намираше Бендеревъ остана, обаче, въ рѫцѣтѣ на българитѣ.

Сърбитѣ, които настѫпваха на сѣверъ отъ Мека-Црьва бѣха задържани за нѣколко време отъ части на 3-а дружина

отъ 1-й полкъ, но къмъ обѣдъ изгледаше, като, че напрѣдваха отъ ново въ атаката си. Князя се рѣши за това да испрати въ поддьржка на Бендерева единственния си резервъ а именно. 2-а дружини отъ 4-й полкъ и пристигналитѣ предъ обѣдъ 3-а и 4-а дружна отъ 5-й полкъ съ една батарея.

Впрочемъ, сърбитѣ се задоволиха съ това, че отблъснали атаката на българитѣ и се спрѣха на една линия между сѣвернитѣ поли на Мека-Црьва и Голѣмо-Мало.

Още въ врѣме на настжпванието на Дунавската дивизия, Началника на артиллерията на тъзи дивизия, Полковникъ Хорстигъ поиска и получи отъ Краля разрѣшение да атакова съ двѣ батареи и единъ баталионъ по южната страна на глявния пжть.

Може би, Полковнињъ Хорстичъ се надѣваше, че намѣсто да стои въ бездѣйствие съ батареитѣ си при Ярловци, ще може да ускори съ участвието си въ атаката отстжпванието на българското дѣсно крило; при туй мъглата му е препятствовала, по всѣка вѣроятвность да забѣлѣжи, че по избранното отъ него направление се намираше именно най силната часть на неприятелската позиция.

При това и самата атака не била извършена удачно. Баталиона, който трѣбваше да съставлява само прикритието на двѣтѣ батареи увлѣчи се отъ самото начало а батареитѣ се бѣха доближили, вслѣдствие на малкатата далность на орждията Ла-Хитъ, твърдѣ много до неприятелската позиция.

Въ това време когато българитѣ обстрѣлваха отъ окопитѣ си открито настжпаящия срьбски баталионъ по фронта и въ флангъ, круповскитѣ орждия обсипваха срьбскитѣ батареи съ снаряди, и демонтираха едно орждие. Полковникъ Хорстигъ се убѣди твърдѣ скоро, че понататъшно настояване би водило къмъ още по голѣми загуби и заповѣда на свойтѣ части да отстжпятъ на прѣдишнитѣ си позиции; отстжпванието се извърши спокойно и безъ препятствие отъ страна на българитѣ.

Атаката на Дринската Дивизия.

Дринската дивизия се намираше, както знаемъ, при Бахалинъ, Табанъ и Драготинъ, 9 км. по на югъ отъ Дунавската дивизия. Заповѣдьта да почива и рекогносцира на 5-й Ноемврий, начал-

никъ на тъзи дивизия я бѣше получилъ още на 4-й при Габеръ, лично отъ Краля. На 5-й прѣдъ обѣдъ къмъ 11 часа началника на дивизията чуваше твърдѣ ясно оржжейнитѣ и топовнитѣ гърмежи по направление къмъ сѣверния флангъ.

Ако бѣше испратилъ сега нѣкого до Дунавската дивизия съ поржчението да запита въ какво се състои работата, то щѣше да узнае, че съсѣдната дивизия отблъска една неприятелска атака и че съ това не се измѣнява нищо въ даденитѣ за този день распореждания. Адютанта можеше да узнае това отъ самия Краль, но най добрѣ щѣше да бжде, ако началника на дивизията бѣше се явилъ лично при Краля; това щѣше да даде поводъ за обстоятелно обсжждание на въпроса и даване на Дринската дивизия точни и опредѣленни заповѣди.

Но както се вижда, началника на Дринската дивизия не е искалъ на 5-й Ноемврий предъ обѣдъ никакви свѣдѣния отъ Дунавската дивизия, нито пъкъ е искалъ нѣкоя заповѣдь отъ Краля а напротивъ дѣйствовалъ съвършенно по свое усмотрение.

Когато послѣ 12 часа сърбитѣ почнаха да настжпватъ тъй сжщо и на югъ отъ главния пжть (Полковникъ Хорстигъ), Полковникъ Мишковичъ се рѣши да атакова и той съ своята дивизия.

Заключения за тактическата цѣль, която началника на тъзи дивизия си бѣ предначерталъ, като се рѣшилъ да атакова, могжть да си извѣждатъ само отъ начина по който самата атака е била извършена.

Спорѣдъ него може да се предположи, че Полковникъ Мишковичъ искалъ само да демонстрира противъ една частъ отъ неприятелската позиция, която се намираше на извѣстно разстояние отъ пункта противъ който настжпваше Дунавската дивизия и то съ единственна цѣль да препятствова на противника да премѣсти резервитѣ си къмъ дѣсното крило. Че Полковникъ Мишковичъ е ималъ подобно намѣрение, се доказва съ това, че той избралъ именно тъзи частъ на неприятелската позиция, както и съ голѣмата широчина на фронта съ който атаковалъ, съ нѣмание резерви на расположение на началника на дивизията и най сетнѣ, съ употрѣбяванието въ атаката само на една частъ отъ батареитѣ.

Атаката на Дринската дивизия взе слѣдующий изходъ:

Къмъ 12 часа и 30 мин. дивизията начена да се развръща на сѣверъ отъ Драготинъ.

4-й полкъ съставляваше лѣвия флангъ. който бѣше подаденъ малко напрѣдъ; 6-й полкъ — центъра а 5-й полкъ — десния флангъ; съ 6-й полкъ имаше 2 батереи; останалитѣ бѣха вѣроятно на югъ отъ Забѣлъ-Планина.

Всѣкой полкъ имаше по два баталиона въ първата и по единъ въ втората линия.

Дивизионенъ резервъ нѣмаше.

Дивизията настжпваше презъ височинитѣ при Бърложница съ центъра противъ Алдомировци. 4-й полкъ който остана на сѣверъ отъ Алдомировци вземаше постепенно направление къмъ централния редутъ; 5-й полкъ же, настжпваше въ интервала мѣжду Алдомировци и Братушково.

Широчината на фронта възлизаше до 4000 крачки

На българската страна имаше сутриньта на 5-й на западъ и на югъ отъ Алдомировци само три дружини отъ 7-й полкъ, доброволцитѣ на Кавалова, една планинска батарея и единъ ескадронъ.

Отъ пристигналитѣ до обѣдъ подкрѣпления (отъ части прѣзъ Брѣзникъ) бѣха останали на югъ отъ Алдомировци двѣ дружини отъ 2-й полкъ, които продължиха така лѣвия флангъ на позицията до Разградския редутъ, тъй щото въ момента въ който Дринската дивизия минаваше въ настжпвание имаше на югъ отъ Алдомировци до Братушково подъ командата на Капитана Савова: 6 дружини и доброволцитѣ на Кавалова, 4 планински орждия и единъ ескадронъ.

Срьбскитѣ баталиони настжпваха бързо и рѣшително.

Линиитѣ имъ прѣдставляваха, обаче, на откритата, наклонена къмъ отбраняющий се покрита съ снѣгъ повьрхность, много добра цѣль.

Князь Александъръ се намираше къмъ два часа при централния редутъ и слѣдеше за настжпванието на противника. „Приличаше“, казваше отъ послѣ Княза, на облава. Бѣше една дълга тънка линия задъ която слѣдваха слаби резерви, распредѣлени на много голѣми интервали.

Сърбитѣ вслѣдствие на тьмно-синитѣ имъ шинели се отличаваха отъ бѣлата снѣжна повьрхность, като мастилени петна.“

Най бърво и най рѣшително настжпваше 4-й полкъ; веригата на този полкъ се бѣше доближила на 4 — 500 крачки отъ българскитѣ стрѣлкови окопи и безпокойваше твърдѣ много расположената задъ тѣзи окопи 2-а батареяо тъ 1-й артилерийски полкъ.

Веригата на сръбския полкъ се спрѣ на тъзи малка дистанция отъ противника съ фронта къмъ сѣверо-истокъ и лѣвия флангъ малко назадъ и откри силенъ но въ скоро врѣме и безпорядоченъ огънъ. Една отъ сръбскитѣ батарей се доближи тѫй тѫщо до веригата но слѣдъ по малко отъ 10 минути бѣ принудена да отстѫпи предъ видъ на силния огънь, който 4-та дружина отъ Плѣвненския полкъ бѣ открила противъ нейя.

Българската батарея се отбраняваше противъ сръбскитѣ стрѣлци съ такъва силна картечна стрѣлба, щото Князя се принуди да прѣпорѫча на батарейния командиръ да спести снарядитѣ си; батареята изстрѣли, дѣйствително, всичкитѣ си снаряди.

Една рота отъ 4-й сръбски полкъ, която се бѣ възползовала отъ мъртви пространства, се доближи даже до централния редутъ, гдѣто се намираше Князя. Послѣдния имаше съ себеси около 18 души конвойци. Той заповѣда на ординареца си, Подпоручикъ Цановъ*) да изгони неприятелската рота. Подпоручикъ Цановъ, къмъ когото се присъедини единъ попъ на конь, налетя р ѣ ш и т е л н о н а п р ѣ д ъ и о т б л ъ с н а ротата.

Изобщо положението на българитѣ бѣше въ това врѣме многокритическо, понеже нѣмаха резерви на расположения. Сърбитѣ можяха да завладяватъ съ единъ рѣшителенъ ударъ съ ножове най силната часть на неприятелската позиция. Князя забѣлѣжи всичката сериозность на обстановката, той лично поддържаше мѫжеството на войскитѣ си и адютантитѣ му носяха на всѣкѫдѣ по линията на огъня лозингата; „Никой да не отстѫпи на крачка, всичкитѣ ще измреме тукъ.“

Българитѣ останаха непоколебими до края и щастието имъ благоприятстваше! Приблизително между 3 и 4 часа слѣдъ обѣдъ огъня утихна въ неприятелската верига, понеже 4-й полкъ н ѣ м а ш е в е ч е п а т р о н и!

Въ онзи късъ промежутъкъ на време презъ който се сражаваше съ българската стрѣлкова линия полка бѣше истрѣлилъ всичкитѣ си патрони!

Понеже нѣмаше отъ кѫдѣ да се попълнятъ патронитѣ а нѣмаше така сѫщо и резерви, то полка трѣбваше да остави отъ ново тъй храбро завладяваната мѣстность. Обстоятелството, че 4-й полкъ успѣ да отстѫпи въ такъвъ критически моментъ на боя въ пъленъ редъ, му прави голѣма честь.

---

*) Описания епизодъ не е съвсѣмъ вѣренъ. При всѣ това е имало нѣщо подобно но колкото ни е извѣстно офицера натоваренъ съ това порѫчение е билъ Поручикъ Войнаковъ.

Нѣма съмнение, че полка не прибѣгна къмъ послѣдното и твърдѣ дѣйствително срѣдство, което му се налагаше отъ дадената обстановка за да се задържи на заетата вече позиция а именно удара съ ножове.

Атакитѣ на 6-й и 5-й полкове не повѣдоха, тъй сжщо, къмъ никакъвъ рѣшителенъ резултатъ. Макаръ, че 6-й полкъ наближи на 4—500 крачки до люнета, който се намираше на западъ отъ отъ Алдомировци, като го обхвана почти отъ три страни и макаръ батареята, която дѣйствоваше съвмѣстно съ полка обсипваше това укрѣпление съ гранати, но при всѣ това сърбитѣ не можяха да го превзематъ.

5-й полкъ се доближи твърдѣ много до Разградския редутъ и водеше жива престрѣлка съ части отъ 2-й български полкъ. Една току що пристигнала дружина атакова въ това време веригата на 5-й полкъ въ флангъ. Резерва на този послѣдни успѣ да противодѣйствова на тъзи атака, но огъня на сърбитѣ почваше да става сега толкова безпорядъченъ, щото въ скоро време останаха безъ патрони и обхванати отъ паника избѣгнаха въ безредица на задъ. Съ това се свърши атаката на Дринската дивизия.

Малко време слѣдъ 4 часа мъглата почна да се спуща отъ ново и нощьта настана твърдѣ скоро. Частитѣ на Дринската дивизия се оттеглиха подъ прикритието на тъмнината изъ района на неприятелската позиция, но тѣхнитѣ аванпости останаха, обаче, цѣла нощь надъ низменостьта, която се простира на сѣверо-западъ отъ Алдомирнвци, съвършенно близо до българитѣ. Огъня на този флангъ престана едвамъ къмъ 7 часа вечерьта.

Българитѣ останаха и слѣдъ сражението въ своитѣ окопи, гдѣто имъ носяха патрони и отъ части топла храна. Една линия отдѣлни постове, поставени предъ окопитѣ, съставляваше охранението за презъ нощьта. Тѣзи постове имаха неднократна престрѣлка съ срьбскитѣ аванпости.

Резултата на демонстрацията на Дринската дивизия бѣше този, че на слѣдующия день дивизията бѣже много уморена а отъ друга страна бѣше съдѣйствовала за подиганието моралното настроение на българитѣ.

Дѣйствията на Дринската дивизия не приносиха, както ще видимъ, никаква полза на Дунавската дивизия, понеже онѣзи части, които бѣха опредѣлени да поддържатъ българското

дѣсно крило отидоха, въпрѣки атаката на Дринската дивизия, тамъ гдѣто обстановката го изискваше.

Боя на онова крило се подѣ отъ ново, понеже Бендеревъ искаше да отблъсне срьбитѣ пакъ на онъзи позиция гдѣто се намираха сутриньта на сѫщия день.

Втора атака на българското дѣсно крило.

Испратенитѣ отъ Князь Александръ поддьржки на дѣсното крило пристигнаха на мѣстата си едвамъ между 2 и 3 часа подлѣ обѣдъ.

Тѣзи подкрѣпления състояха, както споменавахме вече, отъ 2-а дружина на 4-й полкъ 3-а, и 4-а дружина на 5-й полкъ и една батарея.

По това време сърбитѣ бѣха успѣли да се удьржатъ още въ превзетата отъ тѣхъ, по обѣдъ позиция.

При Мало-Малово се намираше гвардейския баталионъ съ нѣколко смѣшени ескадрона и батареята на кавалерийската бригада; на югъ отъ тѣхъ идеше веригата на 7-й полкъ. Задъ 7-й полкъ, по севѣрния скатъ на Три-Уши, бѣше заела позиция една батарея, послѣ — части отъ 9-й полкъ и като резерва — единъ баталионъ на 15-й полкъ. Около два ескадрона се намираха още при Голѣмо-Малово.

Ротмистръ Бендеревъ бѣше въодушевенъ отъ мисъльта да се избави отъ противника, който му бѣше дошелъ твьрдѣ на близо. Той считаше, предъ видъ на срьбската атака противъ собственния си центръ и пристиганието на подкрѣпления, за твьрдѣ умѣстно да предприеме нова атака противъ неприятеля. Не се знае, обаче, да ли е взелъ затова разрешение отъ Майора Гуджева или пъкъ отъ самия Князь, но въобще въ характера на Бендерева не се забѣлѣзваше наклонностьата да попита па да дѣйствова тогава.

Новопристигналата батарея заѣ, най напредъ, позиция задъ едни приготвени на чуката отъ по рано закрития, отъ гдѣто имаше много добъръ обстрѣлъ.

2-а дружина отъ 4-й полкъ се отправи на сѣверъ и се присъедини къмъ 3-а дружина отъ 1-й полкъ, която се намираше вече тамъ отъ сутриньта.

4-а дружина отъ 2-й полкъ и 1 а, 3-а и 4-а дружини

отъ 5-й полкъ съставляваха главната колонна подъ личната команда на Ротмистра Бендерева. Батареята откри огъня слѣдъ 3 часа, настжпванието на пѣхотнитѣ части почна къмъ 4 часа слѣдъ обѣдъ.

Двѣтѣ дружини, които се намираха на сѣверъ извиха, — съ цѣль да ударятъ въ флангъ на сръбската бойна линия, — презъ Рояновци и заходиха послѣ къмъ сѣверния край на Мало-Малово.

Тѣ успѣха съ огъня си да принудятъ батареята на кавалерийската бригада да остави позицията; ескадронитѣ, които се бѣха спѣшили се качиха така сжщо на коньетѣ и се оттеглиха назадъ подъ прикритието на гвардейския баталионъ. Но гвардейския баталионъ бѣше вече истощенъ. Той се сражаваше отъ сугриньта и имаше само около 200 човѣка способни да продължаватъ боя, но които нѣмаха вече никакви патрони. Този храбъръ баталионъ трѣбваше, слѣдъ като батареята и ескадронитѣ се намираха въ безопасность, да остави тъй сжщо и той селото Мало-Малово. Българитѣ излѣзоха отвъдъ западния край на селото и взеха неприятелската позиция на югъ отъ Мало-Малово въ флангъ.

Дружинитѣ, които те намираха подъ командата на Бендерева бѣха настжпили между това, безъ никаква задържка презъ Мека Цръва и на мръкване завладѣха отъ ново, превзетата вече предъ обѣдъ, източна чука на Три-Уши.

Сърбитѣ бѣха принудени да оставятъ въ ржцѣтѣ на българитѣ цѣлата мѣстность между Мало-Малово и споменатата чука, но за това пъкъ се удържаха на двѣтѣ западни чуки на Три-Уши, както и на сѣверъ отъ тѣхъ по край блатото до Петровски Кръстъ. На тѣзи двѣ чуки и по сѣдловината между Петровски Кръсть и Чепинската Гора, се испрати за въ случай, че българитѣ би се опитали да обходятъ позицията, още и часть отъ 15-й полкъ.

Сражението се свърши само слѣдъ настжпванието на нощьта. Българскитѣ дружини бѣха съвършенно размѣсени. Войницитѣ се губяха по причина на тъмнината изъ трудната мѣстность при политѣ на Чепанската Гора, една часть отъ тѣхъ се бѣ възползовала, може би, отъ случая да си търсятъ храна изъ съсѣднитѣ села (Мало-Малово, Рояновци, Голѣмо-Малово, Василевци) но фактъ е, че когато Княза заповѣда, щото всичкитѣ войски да се върнатъ вечерьта на старитѣ си позиции, лип-

свало голѣмо число хора — около 3000 души, — които, впрочемъ, сутриньтьа на другия день, бѣха всичкитѣ по мѣстата си.

Загубитѣ въ сражението на 5-й Ноемврий, споредъ свѣдѣнията които имаме, сѫ: у сърбитѣ 170 убити и 800 ранени, у българитѣ 600 убити и ранени; отъ тѣхъ 6 офицера.

Остава още да разгледаме дѣйствията на онѣзи части на Нишавската армия, които на 5-й Ноемврий трѣбвало да се предвижатъ по близо къмъ Сливница.

Настѫпванието на Шумадийската и Моравската дивизии.

Шумадийската дивизия се намираше на 4-й Ноемврий вечерьта съ щаба на дивизията, два полка и артиллерията при Круша и съ единъ полкъ отвъдъ Гърлошката планина при Врабча. Дивизията както ни е вече извѣстно, бѣше получила отъ Краля заповѣдьта да се предвижи на 5-й Ноемврий отъ Круша презъ Чеканецъ, Брусникъ и Пищанъ къмъ Повалиръшь и да застане на една линия съ Дринската дивизия. Този маршрутъ, противъ който началника на Дринската дивизия бѣ възставалъ безполезно, водеше презъ една дива планиниста мѣстность, презъ стръмни подѣми и спускове и блатисти мѣста.

Предвижението се оказа колкото трудно, толкова и уморителю. Авангарда на дивизията — 14-й полкъ, една батарея и два ескадрона — трѣбваше да остава вече при Чеканецъ своята артиллерия. Но пѣхотния полкъ и двата ескадрона, които отъ 11 часа сутриньта чуваха непрѣкѫснатата стрѣлба при Сливница, употрѣбиха всичкитѣ си сили за да се предвижатъ напрѣдъ. Кавалерията успѣ да стигне къмъ обѣдъ по мѣстоназначението си, Повалиръшь, пѣхотата же, пристигна едвамъ къмъ 4 часа слѣдъ обѣдъ и то въ сърършенно изнурено състояние. Свръската между Дринската дивизия се въстанови само надъ вечерь. Артиллерията на авангарда, която бѣ останала при Чепанецъ въ едно блато, можя да продължава движението си, едвамъ надъ вечерь, и пристигна, слѣдъ като вървя цѣла нощь, на 6-й по обѣдъ въ Повалиръшь.

Главнитѣ сили на Шумадийската дивизия 10-й полкъ и двѣ батареи стигнаха съ голѣми усилия въ Чепанецъ. Началника на дивизията видѣ, че ще бѫде невъзможно за артиллерията да слѣдва по означения ѝ пѫть и рѣши да измѣни

маршрута. Частитѣ на главнитѣ сили завиха за това на сѣверъ презъ другъ планински гребенъ и пристигнаха надъ вечерь въ Галботина, гдѣто и пренощуваха*).

12-й полкъ е една батарея, които идяха отъ Врабча, стигнаха на 5-й презъ Круша само до Недѣлище.

Шумадийската дивизия се намираше на 5-й вечерьта, слѣдъ като бѣ извършила този труденъ преходъ, раздѣлена на три групи при Повалиръшь, Галботина и Недѣлище, отчасти въ твърдѣ трудна мѣстность. Въ сражението не взѣ участие ни една часть отъ дивизията.

Съмнително е тъй сѫщо, че дивизията щѣше да може да стигне къмъ обѣдъ и въ добро състояние въ Повалиръшь, ако да бѣше слѣдвала по пѫтя, който водеше презъ Недѣлище и Цацуровци. Вината, че частитѣ на Шумадийската дивизия бѣха на 5-й вечерьта въ такова лошо състояние, трѣбва да се отдава исключително на распорежданията на главната квартира.

Моравската дивизия, която тръгна отъ Филиповци стигна на 5-й Ноемврий — слѣдъ нѣколко малки сблъсквания на авангардната ѝ кавалерия, до Брѣзникъ; главната колонна — въ 2 часа, а южната странична колона въ 6 часа вечерьта. Дивизията се намираше, по този начинъ, само на 11 км. отъ южното крило на българската позиция при Сливница.

Обстоятелството, че сърбитѣ успѣха да заематъ така лесно такъвъваженъ възелъ на съобщения, като Брѣзникъ, се обяснява съ рѣшението съ българската Главна Квартира да съсрѣдоточи всичкитѣ си войски, които имало на расположение на единъ само пунктъ — Сливница.

Заеманието на Брѣзникъ отъ сърбитѣ произвѣде, при всѣ това, силно впечатление въ българската Главна Квартира а още по голѣмо на населението, което не мислеше нищо друго освѣнъ, че сърбитѣ ще настѫпатъ сега отъ Брѣзникъ право къмъ София.

На това преувеличено значение, което се отдаваше на Брѣзникъ, трѣбва да се припишятъ всичкитѣ распръснати на 5-й и 6-й Ноемврий невѣрни слухове, споредъ които се чуваше, че сърбитѣ настѫпили ужъ до Перникъ и Радомиръ. Слѣдствие

---

*) Фонъ Билимекъ привѣжда, като ночлегъ на 10-й полкъ селото Круша (Крушово), което, по всѣка вѣроятность се намира близо до Цацуровци, но което село не се намира на ни една отъ картитѣ, които имаме на расположение.

на тѣзи слухове е било това, че на 6-й Ноемврий били испратени отъ Сливница отряди, които настжпиха по направление къмъ Брѣзникъ и които, дѣйствително, успѣха да задържатъ сърбитѣ до 7-й предъ обѣдъ въ Брѣзникъ. Ний ще разгледаме тѣзи дѣйствия на свое време.

За сега ще споменемъ само, че рѣшението на българската Главна Квартира да събере всичкитѣ си сили при Сливница и да жертвова всичкитѣ второстепенни цѣли за въ полза на главната (а слѣдователно и отбраната на Брѣзникъ) е било превъсходно. За то пъкъ, частитѣ отъ 2-й полкъ, които имаха заповѣдь да отстжпятъ отъ Трънъ и Брѣзникъ къмъ Перникъ прекъснаха, безъ нужда, контакта съ сърбитѣ, които ги преслѣдваха и това е дало, вѣроятно, поводъ за споменатитѣ преувеличени слухове.

Послѣ обѣдъ и вечерьта на 5-й Ноемврий пристигнаха, за голѣмо удоволствие на Князя, първитѣ войски отъ Източна-Румелия; Тѣзи войски бѣха 1-а и 4-а дружина отъ 1-й полкъ и Пловдивскитѣ доброволци, както и 1-й и 2-й ескадронъ отъ 2-й кавалерийски полкъ отъ Ибибчево.

Пѣхотнитѣ части бѣха стигнали на -2й по обѣдъ и послѣ обѣдъ съ желѣзницата въ Сарамбей и изминаха послѣ растоянието между Сарамбей и София, 135 км., въ три деня. Тѣзи части, заслужваха на пълно похвалата съ която Князя ги отличи, когато пристигаха подъ Сливница съ музика и барабаненъ бой.

Заключение за първий день на сражението, 5-й Ноемврий.

Събитията на 5-й Ноемврий се представляватъ, взети всичкитѣ на едно, като противодѣйствие или отбрана противъ слаби опитвания отъ страна на сръбитѣ да отблъснатъ българитѣ отъ позицията при Сливница.

Макаръ, че Дунавската и Дринската дивизия не брояха, взети наедно, повече отъ 15000 человѣка съ всѣ това тѣ се сражаваха на 15-й Ноемврий въ разни времена на едно протяжение отъ 10 км. съ интервалъ отъ 4 км.

Настжпването на Дунавската дивизия имаше за цѣль удържанието на собственната позиция въ коятъ българитѣ бѣха навлѣзли ненадейно сутриньта на този день. Атаката же на

Дринската дивизия бѣше едно частно предприятие, собственно само за нейя и съ тъзи атака се съдѣйствоваше на съсѣдната дивизия само въ индиректна смисъль. Двѣтѣ сърбски дивизии дѣйствоваха, слѣдователно, съвършенно отдѣлно и то не само въ отношение на мѣстото, но тъй сѫщо и въ онова по цѣльта. Въ тѣзи дѣйствия отсѫтствоваше не само върховното управление но още и всѣкое споразумѣние по между началницитѣ на двѣтѣ дивизии. Доволно чудно е, че Краля, който присѫтствовалъ при сражението, не наложилъ въ това отношение височайшия си авторитетъ. Отъ източницитѣ, съ които располагаше, неможемъ, за съжаление, да узнаемъ дали Краля заповѣдалъ нѣщо или не и дали въ такъвъ случай началника на Дринската дивизия е испълнилъ точно даденитѣ му заповѣди.

Спорѣдъ намѣрението на заповѣдьта на Краля, 5-й Ноемврий бѣше назначенъ за почивка и рекогносцировка на противника. Краля е присѫтствовалъ лично при случкитѣ, които принудиха Дунавската дивизия и кавалерийската бригада да се биятъ и се е грижалъ, по всѣка вѣроятность, щото всичкото дѣйствие на тѣзи части да приематъ чисто отбранителенъ характеръ. Даденото на полковника Хорстигъ разрѣшение да участвова въ сражението, не се оправда, може би, въ този случай при всичко, че настѫпването на полковника Хорстигъ съвпада съ контръ-атаката на Дунавската дивизия. Не може да се приема, обаче, за положително, че Краля е знаялъ нѣщо за атаката на Дринската дивизия, защото, споредъ положението на работитѣ, трѣбваше, непременно, да запрети да се прѣдприема тъзи атака.

Краля бѣ изложилъ много ясно волята си като заповѣдалъ да се атакова не по рано отъ 6-й Ноемврий а и тогава не иначе, освѣнъ съ четиритѣ дивизии. Защо, слѣдователно, щѣше да позволи да се атакова неприятелската позиция на 5-й Ноемврий само съ една дивизия? Много по вѣроятно е, че Краля, който се намираше на Три-Уши не е можалъ да забѣлѣжи отъ тамъ, какъ Дринската дивизия се развръщаше и какъ артиллерията ѝ излизаше на позиция, а когато къмъ обѣдъ Дринската дивизия се готвеше да атакова съ такъвъ широкъ фронтъ неможеше, естественно, да се даде вече заповѣдъ за прекратяването на атаката.

Но единъ началникъ на дивизия, комуто е заповѣдано щото частитѣ му да почиватъ, пристѫпва, въпрѣки волята и намѣрението на присѫтствуюшия на полето на сражението главно-

командующия, къмъ атаката на неприятелска позиция, това е едно твърдѣ странно явление!

Българитѣ естественно сматряха настжпването на сърбитѣ на 5-й Ноемврий, като едно опитвание отъ страна на послѣднитѣ да ги отблъснатъ отъ позицията, която бѣха заели. Тъй като това не се удаде то тѣ се считаха за побѣдители, и при това на единъ пунктъ, който тѣ по причина на малката си численность, бѣха наклонни, единъ день, по рано, да оставятъ въ ржцѣтѣ на противника.

Станалитѣ сблъсквания на 5-й Ноемврий доказаха, че уварддването на Сливнишката позиция е възможно и че отстжпването сега за сега не е нито сгодно, нито пъкъ нуждно. Българитѣ не само, че отблъснаха всичкитѣ атаки на сърбитѣ, но освѣнъ това навлѣзоха два пжти въ позицията имъ. Всичкия този резултатъ бѣ достигнатъ главно съ западния корпусъ на Гуджева, 11—12000 чел.

Вечерьта пристигнаха въ Сливница първитѣ войски отъ Източна-Румелия, въ сжщо врѣме се очакваха скоро и други подкрѣпления.

Подъ тѣзи условия, се оправдаваше отъ тактическа гледна точка и по нататашното стоение на българитѣ подъ Сливница. Българската Главна Квартира дойде по този начинъ до рѣшението да се удържи Сливнишката позиция до пристиганието на послѣднитѣ части изъ Източна-Румелия и да се премини тогава въ настжпвание.

Водението на боя презъ този день показва и отъ двѣтѣ страни твърдѣ характеристични явления.

Атаката на българитѣ лиши срьбския лѣви флангъ, Дунавската дивизия, отъ инициятивата и дивизията не успѣ вече презъ цѣлия день да излѣзе отъ това неблагоприятно условие, въпрѣки численното ѝ прѣвъсходство и дѣйствителната поддьржка отъ страна на кавалерийската бригада. Контръатаката ѝ бѣше вяла, съпротивлението ѝ въ втората неприятелска атака (4 часа послѣ обѣдъ) — слаба. Тритѣ чуки на Три-Уши представляваха за частитѣ на тъзи дивизия една силна притегателна точка, около която тѣ се струпваха постоянно; за това именно, Дунавската дивизия, нѣмаше опредѣленъ фронтъ на атака. Макаръ, че непосрѣдственно предъ Три-Уши се намираше единъ пунктъ, държението на който щѣше да обезпечи сърбитѣ противъ всичкитѣ по нататъшни усилия на българитѣ на това крило; този пунктъ бѣше Мека-Цръва.

Единъ погледъ на плана и на даденото описание на мѣстностьта показватъ, че отъ Мека Црьва се виждатъ, ако гледаме къмъ западъ, всичкитѣ гънки и закрития на мѣстностьта въ която сърбитѣ се бѣха разположили на ночлегъ а пъкъ къмъ истокъ — цѣлата Сливнишка позиция. Защо този пунктъ е билъ оставенъ въ врѣме на контъратаката на Дунавската дивизия въ ржцѣтѣ на българитѣ е твърдѣ трудно да се разбира. Ако Бендеревъ не бѣше се удържалъ на Мека-Црьва, то втората му атака въ никой случай не щѣше да излѣзе успѣшна.

Управлението на дивизията въ боя прѣзъ този день не е било благополучно; съ това се обяснява и незадоволствието на краля, който отстрани отъ командването началника на дивизията и назначи вмѣсто него полковника Хорстигъ.

Похвалата, която е имала Кавалерийската бригада отъ краля е била дѣйствително заслужена.

Макаръ, че нито мѣстностьта, нито пъкъ задачата, която бѣше възложена на кавалерията не отговаряха на естеството и свойствата на този родъ оржжие, но при всѣ това командира на бригадата съумѣ да испълни тъзи задача, като се стараеше постоянно да дѣйствува въ тѣсна свързка съ съсѣдната дивизия. Неговата артиллерия успѣ да останови първата българска атака и спѣшенитѣ му ескадрони отбраняваха заедно съ гвардейския баталионъ сѣверното крило на Дунавската дивизия при Мало-Малово, до вечерьта.

Управлението на боя у българитѣ се характеризира съ двѣ особенности: смѣло рисковани е и хладнокръвно въздържание:

Смѣло рисковани е: може да се нарѣче налитанието съ тритѣ дружини на дѣсното крило по онова направление отъ гдѣто се очакваше опасностьта. Въ това дѣйствие се забѣлѣзва сжщата онъзи, рѣшителность и смѣлость, която ни спомогна при Кустоца а по послѣ при Верса (макаръ и при много по трудни условия) да удържимъ такъвъ неимовѣренъ успѣхъ надъ единъ противникъ, който бѣше много по превъсходенъ по численностьта си.

Успѣха е билъ и въ този случай чудесенъ; и не толкова въ сжщия моментъ. колкото въ свойтѣ послѣдствия за цѣлий день на 5-й Ноемврий, па даже и за слѣдующия день.

Дунавската дивизия бѣ останала до толкова поразена отъ тъзи неочакана атака, щото успѣ да се завземе едвамъ на

третий день и да заглади съ геройската си отбрана на западната чука на Три-Уши, първата си погрѣшка.

Благоразумно въздържание показваха българитѣ съ рѣшението си да оставятъ доброволно превзетитѣ надъ вечерь пунктове, Мало-Малово, источната чука на Три-Уши и Мека-Црьва.

Колкото съблазително и згодно да се прѣдставляваше на българитѣ увардването на Мека-Црьва, толкова по умѣстно и вѣрно е било отъ страна на Князя да заповѣда да се отстжпи отъ казаната възвишенность. Сливнишката позиция бѣше, вече сама по себе си, твърдѣ голѣма за онова число войски, което я заемаше и недопущаше никакво друго разширяванпе на фронта Българската главна квартира съумѣ да оцѣни сжщностьта на дѣлото и това е една голѣма заслуга, макаръ че командующия дѣсното крило не билъ до тамъ съгласенъ съ тъзи мѣрка.

Управлението на боя у българитѣ на 5-й Ноемврий показва жажда за подвизи и упорство въ отбраната, влиявието на главнокомандующия се забѣлѣзваше на всѣкждѣ и всичкитѣ испълняваха охотно заповѣдитѣ. които идяха отъ горѣ.

Въ тактическо отношение се забѣлѣзватъ на 5-й Ноемврий двѣ явления:

1. Безрѣдица и вслѣдствие на това извънмѣрно участяванпе на стрѣлбата съединена съ много слабо дѣйствие. По тъзи причина е имало цѣли части, които си бѣха изстрѣляли всичкитѣ патрони.

2. Разница въ обучението въ мирно врѣме на противнитѣ страни въ отношение употрѣбление на ножа и на „Урра".

Първото се отнася и до двѣтѣ страни при всичко, че послѣдствията отъ него не сж толкова страшни за отбраняющия се.

Българското дѣсно крило на 5-й сутриньта бѣ испустнало въ мъглата доволно много патрони, а послѣ обѣдъ имаше безредица вслѣдствие на много участена стрѣлба. Батареята отъ центъра бѣше открила такъвъ силенъ огънъ противъ сръбския 4-й полкъ, щото Князя бѣ принуденъ да напомнюва на командира ѝ да спести снарядитѣ си. Но нигдѣ работата не бѣше дошла до крайность, до беззащитность и съ това до паника.

Друго яче бѣше у сърбитѣ! тѣ стрѣляха, спорѣдъ очевидци, не само много на високо но испущаха още и неимовѣрно количество патрони. Гвардейския баталионъ, който бѣше придаденъ къмъ кавалерийската бригада къмъ 5 часа нѣмаше вече патрони и трѣбваше за това да остави Мало-Малово.

4-й полкъ (отъ Дринската дивизия) успѣ да се задържи около единъ часъ на нѣколко етотини крачки отъ българскитѣ укрѣпления на сѣверъ отъ Алдомировци. Но тутакси се видѣ безъ патрони и трѣбваше да остави позицията си, която бѣше завладѣлъ съ такъва храбрость. Бързото настжпвание на нощьта избави този полкъ отъ най тежки загуби.

Много по злѣ се случи съ единъ баталионъ отъ 5-й полкъ на сжщата дивизия, въ който моменталното откритие, че нѣмало вече патрони произвѣде необуздано бѣгство отъ бойното поле въ което бѣха увлѣчени тъй сжщо и съсѣднитѣ, на баталиона, части.

Атакитѣ на българитѣ свършваха всѣкой пжть съ удари съ ножове. Дружината която дѣйствуваше на крайното лѣво крило отъ къмъ Горгулята атакова тъй сжщо, слѣдъ една кратка престрѣлка, съ ножове и „урра.“ Всичкитѣ тѣзи атаки бѣха успѣшни.

Не така бѣха привикнали сърбитѣ. Въ время на настжпванието на Бендерева, имаше два срьбски баталиона, които бѣха распрьснати единъ слѣдъ други отъ неочакани залпове и удари съ ножове отъ страна на българитѣ. Но ни въ единъ отъ двата случая не имъ дойде на умъ да прибѣгватъ къмъ сжщото срѣдство, което е посдѣднето въ такива моменти. Въ време на второтс настжпвание на Дунавската дивизия, тоже нѣмаше удари съ ножове и Мека-Црьва, гдѣто се намираше Бендеревъ съ една шепа хора остана въ ржцѣтѣ на българитѣ.

4-й полкъ бѣше показалъ прѣзъ този день, че не му липсва храбрость и мжжество. Въ атаката, полка бѣше обхваналъ и притѣснилъ българската батарея и централния редутъ, ключа на позицията, до толкова, щото Князя който се намираше при редута и се виждаше въ опастность, бѣ принуденъ да пустне въ атака нѣколцина отъ конвойцитѣ, които съставляваха личното му прикритие. Но презъ всичкото врѣме на стоението му предъ неприятелската позиция и макаръ, че патроните почваха вече да недостигатъ нито на командира на полка, нито пъкъ на останалитѣ началници имъ дойде мисъльта да турятъ сждбата на деня на върха на байонета. Ако се вземе въ внимание храбвостьта съ която се отличи този полкъ не може да стане даже и дума за недостатъкъ въ рѣшителность; причината че полка не атаковалъ съ хладно оржжие трѣбва да се търси именно въ обучението му въ мирно време.

Офицеритѣ бѣха получили едно направление въ тактическо отношение споредъ което давали на ножа, като послѣдне срѣдство, твърдѣ малко значение и обучваха своитѣ хора въ този духъ.

Въ това именно се заключава поучителното на тактическитѣ явления презъ този денъ на сражението. Дисциплината на огъня и понятията за дѣйствието и употрѣбяванието на бойнитѣ срѣдства, трѣбва да сѫществуватъ въ армията отъ самото начало на войната. На бойното поле се учи, въ краенъ случай — за идуща война.

Положението на двѣтѣ страни на 5-й Ноемврий вечерьта.

(Скица 3 и приложение 3)

Сърбитѣ бѣха разположени на 5-й Ноемврий вечерьта както слѣдва:

Кавалерийската бригада въ мѣстностьта между Ярловци, Три-Уши и Мало-Малово; единъ баталионъ между Петровски-Кръстъ и Чепанъ.

Мека-Црьва се заѣ презъ нощьта съ 6 роти.

Дринска Дивизия отъ двѣтѣ страни на Бърложница.

Шумадийска дивизия: 11-й полкъ и два ескадронъ при Повалиръшь; една батарея пристигна въ това мѣсто само на 6-й предъ обѣдъ. Щаба на дивизията, 19-й полкъ и двѣ батареи при Недѣлище.

Моравска дивизия: 2-й и 14-й полкове съ три батареи при Брѣзникъ, 1-й полкъ съ една батарея — въ походъ къмъ този пунктъ.

Главната квартира: въ Цариградъ. Отъ сръбска страна не се отдаваше голѣмо значение на резултата на боя на 5-й Ноемврий. Дунавската дивизия бѣ употрѣбила въ боя само нѣкои отъ частитѣ си, и се задържа изобщо на своята позиция: Дринската бѣ напрѣднала на нѣколко хиляди крачки къмъ позицията на противника, а кавалерийската бригада се бѣ сражавала много храбро. Сражението стана противъ собствената ѝ воля и (така се утешаваха) за това именно нѣмало единодушие въ управлението на боя; всичко щѣло да се измѣни, щомъ пристигнеше втората половина на армията.

Краль Миланъ очакваше, че на другия день, останалитѣ двѣ дивизии ще застанатъ своеврѣменно на общата линия на настѫпванието и заповѣда за това, щото атаката да се произвѣде не 6-й Ноемврий така, както е било постановено първоначално:

Демонстрация противъ дѣсното неприятелско крило и обходъ на лѣвото.

Дринската дивизия получи заповѣдь да намали интервала между нейя и Дунавската, 10 п. полкъ отъ Шумадийската дивизия да влѣзе въ състава на Дунавската дивизия.

Българитѣ получиха въ течение на деня слѣдующитѣ подкрѣпления:

$10\frac{1}{2}$ дружини (пост. войски)
2 дружини доброволци
4 планинсли орждия
3 ескадрона; всичко 16,000 человѣка, 4 орждия и 450 коня.

На позицията имаше слѣдователно: (приложение 2)

1-й Пѣхотенъ полкъ	(1-а, 3-а, 4-а дружини)	3	дружини
2-й „ „	(2-а, 2-а, 5-а „)	3	„
3-й „ „	(1-а, 2-а, 3-а „)	3	„
4-й „ „	(1-а, 1-а, 3-а, 4-а „)	4	„
5-й „ „	(1-а, 2-а, 3-а, 4-а „)	4	„
7-й „ „	(1-а, 2-а, 3-а, 4-а „)	4	„
Двѣ запасни роти отъ 1-й полкъ		$\frac{1}{2}$	„
Доброволцитѣ на Караджова, Кавалова и Шиварова.		$2\frac{1}{2}$	„
Опълченци		$\frac{1}{2}$	„
1-й Артиллерийски полкъ	(1-а ,2-а, 3-а и 6-а б.)	4	батареи
Планински батареи.		2	„
2-й конний полкъ		4	ескадрона
Отъ 1-й конни полкъ.		1	„
Конвоя на Князя		1	„

Всичко: $24\frac{1}{2}$ дружини 4 полски и 2 планински батареи и 6 ескадрона*) или 22.050 человѣка 40 орждия, 820 коня. На полето на сражението се намириха слѣдователно на 5-й Ноемврий вечерьта около 17000 сърби (Дунавската и Дринската дивизия, единъ полкъ и единъ ескадронъ

) Единъ и половина ескадронъ бѣха распрѫснати изъ частитѣ за носение орденарческата служба.

отъ Шумадийската дивизия и Кавалерийската бригада) противъ 23000 българи.

Това превъсходство на българитѣ въ численно отношение се достигна едвамъ късно вечерьта и по-голѣмата часть отъ изморенитѣ до крайность подкрѣпления не взеха вече на 5-й никакво участни въ боя. За 6-й Ноемврий българитѣ не можаха да очакватъ никакво сѫществено увеличение на бойнитѣ си сили. Липсвающитѣ още 6-й и 8-й полкове както и румелийскитѣ дружини бѣха още много отдалечени отъ Сливница.

Срьбската Нишавска армия напротивъ, можеше ако Шумадийската и Моравската дивизии продължаваха на 6-й да се движятъ право на прѣдъ, — да се яви вече прѣдъ обѣдъвъ цѣлия си съставъ, 31000 человѣка прѣдъ Сливнишката побѣда.

Главната квартира можеше, слѣдователно, да прокрва, въпрѣки бавностьта въ предвиженията на частитѣ, въпрѣки непредвиденитѣ случки и нецѣлесъобразнитѣ диспозиции, първоначалния си планъ т. е. да атакова съ превъсходни сили българското южно крило.

Двѣтѣ главни квартири си представляваха обстановката у противника съвършенно не тъй както бѣше въ дѣйствителность.

Българитѣ се безпокояха твърдѣ много отъ настѫпването на онъзи група на неприятелскитѣ сили, която отиваше къмъ Брѣзникъ и на която численностьта бѣ много преувеличена. Отъ тукъ безпокойство за южния флангъ, което, впрочемъ, не измѣняваше нищо въ рѣшението да се отбранява Сливница.

Въ срьбската Главна квартира, напротивъ, мисляли българитѣ за много по малочисленни и не знаяли нищо за пристигналитѣ подкрѣпления. Споредъ едни свѣдѣния, които се получиха късно вечерьта въ Царибродъ се предполагаше, че главнитѣ сили на българитѣ се намирали ужъ на сѣверъ отъ шоссето София-Пиротъ и че послѣднитѣ се готвяли да обходятъ сѣверния флангъ на срьбската армия. Това предположение е подѣйствовало твърдѣ зловѣщно върху дѣятелната сила на срьбската армия и върху самоувѣренностьта на срьбската Главна квартира.

Вторий день на сражението, 6-й Ноемврий.

Краль Миланъ, имаше намѣрението да атакова неприятелската позиция на 6-й Ноемврий съ четиритѣ дивизии и кавалерийската бригада.

Дунавската дивизия трѣбваше да атакова по фронта, останалитѣ три — да обходятъ неприятеля отъ къмъ югъ и западъ. Такава бѣше смисъльта на даденитѣ на 5-й вечерьта заповѣди.

Князь Александръ искаше съ събранитѣ при Сливница 23000 души да се задържи тъй сѫщо и на 6-й Ноемврий на позицията.

Спорѣдъ тѣзи два плана щѣха. слѣдователно, да атаковатъ на 6-й Ноемврий по фронта около 10000 души сърби а концитрично противъ лѣвото крило около 20000 души; самата позиция щѣха да отбраняватъ около 23000 души българи.

Численното отношение на двѣтѣ страни даваше да се предполага, че борбата ще бѫде много упорита отъ която, като се вематъ въ внимание неблагоприятнитѣ мѣстни условия на българското лѣво крило, бѣше твърдѣ възможно, щото сърбитѣ да излѣзатъ побѣдители.

Обаче, презъ нощьта отъ 5-й на 6-й Ноемврий Краль Миланъ отмѣни първоначалнитѣ си заповѣди за атаката и предписа съсрѣдоточването на армията си на назадъ въ една зона, която се намираше на около 10 км. отъ Сливнишката позиция.

Но тъй като тъзи заповѣдъ се получи своевременно само въ една дивизия то предполагаемото за 6-й съсрѣдоточванпе на срьбската армия не се състоя въ дѣйствителность и съ това се изгуби исканото единство въ дѣйствията. Дунавската дивизия се отбраняваше, Дринската и Шумадийската атаковаха а Моравската дивизия, вслѣдствие на единъ непредвиденъ случай не се яви никакъ на полето на сражението. Краля, командующия армията, тоже не бѣше на 6-й Ноемврий при армията. Не е чудно, слѣдователно, че всѣкой началникъ на дивизия правеше това, което той считаше за по-добрѣ. Сърбитѣ изгубиха по този начинъ послѣдния день въ който можяха да расчитатъ на извѣстенъ успѣхъ при настѫпването си.

Причината, поради която биле отмѣнени заповѣдитѣ за атаката, бѣше споменатото вече, чудновато извѣстие, че главнитѣ сили на българската армия настѫпватъ отъ сѣверо-западъ къмъ Царибродъ съ цѣль да отрѣжятъ сърбитѣ отъ Пиротъ.

По-горѣ споменахме вече, че двата пѫтя които водятъ отъ Пиротъ презъ Славини и Станиянци къмъ Гинци не се

употрѣбиха отъ сръбската пѣхота при настѫпването на Нишавската армия и че даже и кавалерийската бригада, слѣдъ като бѣ отблъснала $1^1/_2$—2 български опълченски дружини къмъ Годечъ, се отби на дѣсно отъ по южния отъ тѣзи пѫтища. Единъ сръбски баталионъ отъ вторий банъ слѣдваше слѣдъ кавалерията до Станиянци и остана послѣ срѣщу стоящитѣ при Годечъ български опълченски дружини.

Другъ сръбски баталионъ, тоже отъ втори банъ, настѫпи на 3-й Ноемврий отъ Пиротъ презъ Ржана къмъ границата, — срѣща силно съпротивление отъ страна на една българска дружина, която състоеше отъ $1^1/_2$—2 запасни роти и отъ опълченци и остана вслѣдствие на това при Ржана. Обстановката си остана сѫщата както на 4-й така и на 5-й Ноемврий.

На 5-й Ноемврий пристига въ София една своеобразна команда подъ началството на капитана Паница, (по напрѣдъ — въ источно-румелийска служба, застрѣленъ по послѣ като съзаклѣтникъ), която се състоеше отъ нѣколко запасни роти и отъ една дружина „македонски доброволци“. Състава на тъзи команда възлиза споредъ нѣкои до 3000 души, споредъ официялнитѣ данни нѣмаше по вече отъ 2—3 роти слѣдователно не по-вече отъ 1000 человѣка.

Князь Александъръ искаше по дисциплинарни причини, да държи тъзи команда далечъ отъ армията и разрѣши за това на капитанъ Паница да настѫпи презъ Гинци, да се яви на пиротския пѫть и да безпокои неприятеля въ флангъ и въ тилъ. Паница се отправи още на 5-й вечерьта по направление къмъ сѣверо-западъ и остана на ночлегъ въ Калковци, 24 км. отъ София.

На 5-й Ноемврий вечерьта се намираха слѣдователно въ мѣстностьта на сѣверъ къмъ шоссето Пиротъ-София слѣдующи сили:

Сърби — единъ баталионъ отъ втори банъ при Ржана и единъ баталионъ сѫщо отъ втори банъ при Смолча.

Българи — около $1^1/_2$—2 дружини (запасни и опълченци) на истокъ отъ Ржана, около $1^1/_2$—2 дружини, отъ подобенъ на първитѣ съставъ, при Годечъ и най-сетнѣ командата на Паница — 20 км. на сѣверо-западъ отъ София при Калковци.

Въ мѣстностьта на сѣверъ отъ шоссето София-

Пиротъ нѣмаше освѣнъ тѣзи части, ни единъ български войникъ.

Слѣдъ тѣзи разяснение минаваме къмъ фактоветѣ.

Извѣстието, което кралъ Миланъ получи на 5-й вечерьта гласеше изобщо, (подробности не ни сѫ извѣстни) че българитѣ се готвятъ да обходятъ съ значителни сили срьбската армия по двата пѫтя, които водятъ отъ Гинци за Пиротъ.

Това извѣстие се взе въ срьбската Главна квартира за толкова важно и достовѣрно, щото се рѣши да се отмѣни предначертаната за 6-й Ноемврий атака на Сливнишката позиция и да се съсрѣдоточи армията на една отбранителна позиция при западния исходъ на Драгоманското дефиле. Нуждниtѣ за това рѣшение распореждания биле дадени още презъ сѫщата нощь.

На кавалерийската бригада се заповѣда къмъ 2 часа сутриньта да отдѣли единъ полкъ, който да влѣзе въ състава на Дунавската дивизия и да испрати единъ ескадронъ въ развѣдка на Калотинската рѣка а съ останалитѣ части да заеме позиция на сѣверъ отъ Драгоманъ.

Началницитѣ на дивизиитѣ получиха, както се вижда, заповѣдъ по армията, която бѣше съставена въ сѫщата смисъль и съ която се съобщаваше за намѣрението на противника да обходи армията отъ къмъ сѣверъ и се заповѣдваше за 6-й Ноемврий съсрѣдоточванието на армията на една отбранителна позиция на югъ отъ Драгоманското дефиле:

Дунавската дивизия трѣбваше да остане при източния исходъ отъ Драгоманското дефиле, Дринската да заеме пространството между шоссето и Бахалинъ, Шумадийската дивизия да застане на югъ отъ Дринската а Моравската да стои въ резерва между Корила и Габъръ*).

---

*) Издаванието на тъзи заппвѣдь на 6-й Ноемваий не се констатира на право отъ Фонъ-Билимекъ но за то пъкъ на стр. 112 на книгата му е казано слѣдующето: Дринската дивизия получи едвамъ къмъ 8 часа вечерьта извѣстие за предположението на Главната квартира относително намѣрението на българитѣ да обхождатъ сѣверното крило на сърбитѣ, при всичко, че това предположение се правяше въ Главната квартира още сутриньта и тъй като эдна втора заповѣдь бѣше издадена въ сѫшата смисъль, то се вижда много ясно, какъ главната квартира се намираше узадачена отъ послѣдната нощь." — на стр. 115: „отъ тѣзи фактове се вижда, че..... срьбската армия мина вече отъ 6-й сутриньта доброволно къмъ стратегическа дефенсива."

Распредѣлението на дивизиитѣ на позицията е тъй, както го излага фонъ-Билимекъ стр. 112.

Въ Пиротъ се испрати заповѣдь за отправянието въ Ржана на още единъ баталионъ отъ втори банъ.

Ако земевъ въ внимание, че Главната Квартира се намираше на 20 км. отъ сѣверната и на 45 км. отъ южната флангова дивизия, излиза, че своевременното доставяние на тѣзи заповѣди по назначенията си е било почти невъзможно. Въ Главната квартира не се знаеше, точно кѫдѣ се намираше Шумадийската дивизия, а за Моравската нѣмаше даже никакво извѣстие, което се вижда отчасти отъ съдържанието на заповѣдьта по армията.

Ако, слѣдователно, отмѣняющата заповѣдъ не стигаше до 6-й сутриньта по назначението си т. е. до началницитѣ на дивизиитѣ, то послѣднитѣ щѣха, естественно да се придържатъ къмъ старата заповѣдъ и щѣха да атаковатъ неприятелската позиция. Това трѣбваше да води къмъ разединение на силитѣ и безредица!

При тѣзи условия имаше само единъ изходъ, а именно: лична и енергична намѣса на самия главнокомандующи. Ако лицата, които съставляваха Главната квартира биха отишле още презъ нощьта на, пр. въ Габъръ и да бѣха се разпоредили лично по всичкитѣ направления, тогава дѣлото можеше още да вземе добъръ край. Отъ Габъръ можяха тъй сѫщо да се убѣдятъ, че българитѣ стоятъ още на заетата отъ тѣхъ позиция.

Обаче, подобно енергично подвземание отъ страна на върховното началство не послѣдва. Нито командующия армията, нито пъкъ неговия намѣстникъ, началникъ Щаба на армията оставиха на 6-й Ноемврий квартиритѣ си въ Царибродъ; — самия Краль замина вечерьта презъ този день за Пиротъ гдѣто имаше да обсѫди нѣкои дѣла съ Министра на Вънщнитѣ работи.

При тѣзи обстоятелства не можеше да се иска, щото сръбската армия, изоставена отъ своитѣ началници, да дѣйствова въ единство. Заповѣдьта съ която се отмѣняваше атаката се получи вече въ Дунавската дивизия на 6-й сутриньта по въ Дринската едвамъ на 6-й Ноемврий вечерьта, въ Шумадийската дивизия на 7-й сутриньта, а въ Моравската едвамъ послѣ обѣдъ на 7-й.

Така стана това, което и трѣбваше да стане. Частитѣ на сръбската армия бѣха въ разногласие относително поставената тѣмъ цѣль. И за това нищо не постигнаха.

Кавалерийската бригада испрати на 6-й сутриньта споредъ получената презъ нощьта заповѣдь, единъ ескадронъ за да рекогносцира мѣстностьта по долината на Калотинската рѣка, по посоката къмъ Станиянци. Ескадрона се върна още до обѣдъ и донесе, това което вече знаемъ: Всичката мѣстность на сѣверъ и сѣверо-истокъ отъ срьбската армия, до пѫтя Пиротъ - Станиянци е съвършенно свободна отъ неприятеля, и че Голѣмо-Малово е незаето; само двѣтѣ неприятелкси опълченски дружини, които се намираха отъ 3-й Ноемврий на самъ при Годечъ се предвижили къмъ Туденъ (6 км.)

Ако сега, тѣзи донесения биха заварили командующия армията предъ самия фронтъ на армията, то той, като вземаше още въ внимание и това което бѣ забѣлѣзалъ лично относително противника щѣше непремѣнно да заключи, че полученото презъ миналата вечерь, тайно извѣстие е невѣрно. Тогава можеше още да се измѣни много за да се подобри обстановката.

Но очитѣ, които би трѣбвало да виждатъ заради всичкитѣ, и лицето, което. единственно, можеше да обгръща общата обстановка, — пълководеца — липсваше въ армията. Онзи началникъ на дивизия, който получи най-напредъ донесенията па испратения въ развѣдка, ескадронъ. Полковникъ Хорстигъ просто не имъ вѣрваше. Той мислѣше навѣрно, че ако върховното началство е дало такива заповѣди, които отмѣняватъ всичкитѣ по-прѣдишни распореждания, то вѣроятно си има и причинитѣ; ескадрона не е видялъ добрѣ — и на тѣзи съображение продължаваше да дѣйствева.

Мѣрки взети отъ страна на Дунавската дивизия до 4 часа слѣдъ обѣдъ.

Прѣзъ нощьта отъ 5-й къмъ 6-й Ноемврий 6 роти отъ Дунавската дивизия (3-й баталионъ отъ 7-й и 2 роти отъ 9-й полкъ) заеха оставената доброволно отъ българитѣ възвишенность Мека-Црьва и почнаха веднага съ укрѣпяванието на този пунктъ.

Останалитѣ части на Дунавската дивизия бѣха расположени сутриньта на 6-й Ноемврий както слѣдва: Два баталиона отъ 7-й полкъ на сѣверната, единъ баталионъ отъ сѫщия полкъ на западната чука на Три-Уши; на сѣверъ отъ тѣхъ имаше двѣ батареи и единъ баталионъ отъ 15-й полкъ и задъ тѣзи

— единъ баталионъ отъ 9-й полкъ; и най-сетнѣ — двѣ батареи по пѫтя — на западъ отъ Ярловци.

За обезпечвание на сѣверното крило, което се считаше застрашено, началника на дивизията бѣше испратилъ единъ баталионъ отъ 9-й полкъ да заеме Петровски-Крьстъ (въ околностьта на сѣдловината между Петровски-Крьсть и Чепанъ), а другъ баталионъ отъ 9-й полкъ на пѫтя между блатото и Петрввски-Крьстъ.

На отсрѣшното българско дѣсно крило владѣеше до обѣдъ абсолютна тишина.

Полковникъ Хорстигъ мислеше обаче, че това не трѣбва да го заблуди. Споредъ неговото мнѣние, българитѣ се готвяли да обходятъ дивизията му отъ къмъ сѣверъ презъ планината и за това считаше за умѣстно да испрати всичкитѣ излишни части назадъ за да служатъ като прикритие въ време на неизбѣжното отстѫпвание.

На основание на тъзи оцѣнка на обстановката Полковникъ Хорстигъ скоро слѣдъ 12 часа, върна придадения нему, по распорежданието на Главноломандующия, кавалерийски полкъ и го тури отъ ново на расположение на бригадния командиръ, като му предложи едновременно: да отстѫпи презъ Драгоманското дефиле до Калотина (14 км. на сѣверо-западъ отъ Три-Уши) и да развѣдва повторно по направление къмъ Станиянци, както и къмъ Славини. Настѫпающето презъ Славини отдѣление да се старае да нападне въ тилъ на неприятеля, който стои при Ржана.

Командира на кавалерийската бригада искаше да вземе правия пѫть между селата Драгоманъ и Калотина. Полковникъ Хорстигъ настояваше, обаче, щото кавалерията да се върне по главния пѫть, понеже мѣстностьта на сѣверъ отъ Драгоманското дефиле била ужъ вече „твърдѣ несигурна“.

Невѣрнитѣ прѣдположения на Полковника Хорстигъ, като че се потвърдяваха още повече чрезъ друго извѣстие, което той, за нещастие, получи презъ първитѣ послѣобѣдни часове; това извѣстие гласеше, че неприятелската обходна колона пристигнала вече на сѣверъ отъ Драгоманското дефиле и че взема направление къмъ Царибродъ; но кой е испратилъ извѣстието това не се знае.

Гвардейския баталионъ който се намираше още на мѣстото си бѣ върнатъ, вслѣдствие на това извѣстие въ Царибродъ; къмъ сѫщия пунктъ се испрати тъй сѫщо и кавалерийската

бригада а на 19-й полкъ, който настжпваше отъ югъ за да ес присъедини къмъ Дунавската дивизия се даде заповѣдь да бжде готовъ да отстжпи. тоже за Царибродъ.

Полковникъ Хорстигъ испрати освѣнъ това единъ баталионъ отъ 15-й полкъ къмъ Прекьрше, (8 км. задъ сѣверното крило на Дунавската дивизия) „въ тилъ на българитѣ“. които той слѣдователно мисляше, да сж стигнали вече отвъдѣ на този пунктъ.

И така до 4 часа слѣдъ обѣдъ Полковникъ Хорстигъ бѣше испратилъ назадъ отъ Дунавската дивизия и отъ кавалерийската бригада (която по всѣка вѣроятность се намираше подъ негово водѣние): 2 баталиона, 7 ескадрона и 1 батарея.

За щастие, 19-и полкъ не отстжпи къмъ Царибродъ а остана на 6-й — слѣдъ нѣколко противорѣчующи се заповѣди — не далечъ отъ Ярловци.

Естественно слѣдствие на това, че Полковникъ Хорстигъ обръщаше всичкото си внимание къмъ Царибродъ и къмъ сѣверъ, е било туй че той не гледаше вече така зорко на българското дѣсно крило.

Не е вѣроятно, че Полковникъ Хорстигъ се качилъ прѣзъ деня на 6-и Ноемврий, па Мека Црѣва, понеже въ такъвъ случай, щѣше да види противника на сжщата позиция, както на предишния день и при това въ голѣмъ брой; това нѣщо щѣше да повлияе благотворно вьхру неговитѣ распорѣждания.

Впрочемъ, грѣшкитѣ на главнокомандующия не могжтъ да се струпатъ на началника на Дунавска дивизия. Той дѣйствоваше като послушенъ войникъ, съ увѣренность, че постжпва въ смисъль на даденитѣ отъ началството директиви; че послѣднитѣ биле невѣрни, Полковникъ Хорстигъ неможеше нито да предполага нито да сжди. Но като командующъ на най-изложената флангова дивизия, Полковникъ Хорстигъ трѣбваше да открие авизирания отъ къмъ лѣвото крило противникъ, да узнае численностьта му и да остане, слѣдъ това, въ съприкосновение съ него. Вѣроятно, че именно за тъзи цѣль му е билъ даденъ на расположение единия полкъ отъ кавалерийската бригада.

Въпроса е сега слѣдующий: Какво е направилъ Полковникъ Хорстигъ цѣлия день до обѣдъ за да добие по-подробни свѣдения относително опастностьта, която застрашаваше сѣверния му флангъ? Може би, че на този въпросъ ще се отговори, че Полковникъ Хорстигъ чакалъ резултата на развѣдката, (съ единъ ескадронъ!) която се бѣ прѣдприела по распореждането

на командующия армията; но този отговоръ не е твърдѣ основателенъ, понеже командующия армията развѣдваше за себе си а началника на дивизията трѣбваше да се грижи лично за тактическата безопастность на своята дивизия, която можеше да се постигне, въ този случай, само чрѣзъ далечна развѣдка.

Ако стоящия на расположение кавалерийски полкъ се испращаше сутриньта къмъ 7 часа отъ Драгоманъ къмъ Туденъ, презъ Беренде къмъ Станиянци и презъ Изворъ за Чепирлинци то началника на дивизията щѣше да получи вече къмъ 12 часа по обѣдъ нуждннтѣ донесения.

Полковникъ Хорстигъ не даваше вѣра на донесенията на ескадрона който бѣ испратенъ въ развѣдка по распорѣжданието на командующия армията, но той щѣше да имъ повѣрва ако виждаше. че тѣзи донесения се схождатъ напълно съ онѣзи на всичкитѣ испратени отъ него лично ескадрони и щѣше да се убѣди най-сетнѣ, че на 6-й Ноемврий не е имало на растояние на единъ переходъ, никакви неприятелски части.

Полковникъ Хорстигъ, щѣше да услужи съ тъзи развѣдка твърдѣ много за освѣтляванпе забърканото, вслѣдствие на разни безсмислени слухове, положение, особенно ако съобщаваше незабавно полученитѣ донесения на краля и на останалитѣ началници на дивизии.

Дринската и Шумадийската дивизии; боя на южното крило на позицията.

Началницитѣ на Дринската и Шумадийската дивизии, Полковницитѣ Мишковичъ и Беницки, не знаяха презъ цѣлия день на 6-и Ноемврий положително нищо за опасенията и слуховетѣ относително единъ обходъ на сѣверното крило на армията и още по-малко бѣха получили нѣкакви заповѣди отъ командующия армията. Вслѣдствие на това, двамата началници на дивизии дѣйствоваха на 6-й Ноемврий въ смисъль на заповѣдьта на краля, която бѣха получили на предвечерието а именно да атаковатъ неприятелската позиция така, както бѣ рѣшено първоначално т. е. обходъ на южното крило.

Твърдѣ естествено е било, слѣдователно, че Полковницитѣ Мишковичъ и Беницки мисляли, че задачата на Дунавската дивизия и на 10-й полкъ е — да задържатъ противника по

фронта, а онъзи на тѣхнитѣ дивизии—да атакуватъ, съвмѣстно съ Моравската, лѣвото крило на неприятелската позиция.

Краля бѣше оставилъ на 5-й вечерьта една заповѣдъ за послѣдната отъ тѣзи дивизии и бѣше натоварилъ началника на Шумадийската дивизия съ препращането ѝ. Моравската дивизия трѣбваше, спорѣдъ тъзи заповѣдь, да остави въ Брѣзникъ само единъ баталионъ съ една батарея и да пристане съ остатъка къмъ дѣсния флангъ на Шумадийската дивизия.

Началника на Моравската дивизия получи вечь тъзи заповѣдъ на 6-й Ноемврий въ 8 часа сутриньта.

Съ цѣль дѫ се споразумѣватъ относително атаката на неприятелската позиция началника на Дринската и Шумадийска дивизии се срѣщнаха лично на 6-и сутриньта при Бърложница.

Нека повторимъ на кратко, какъ частитѣ на двѣтѣ дивизии биле расположени на 5-й вечерьта:

Дринската дивизия се намираше отъ двѣтѣ страни на Бърложница, 4-й и6-й полкове, вѣроятно на сѣверъ, 5-й полкъ —на югъ отъ казаното село; артиллерията по източния склонъ на Забѣлъ-планина аванпоститѣ останаха на сѣверъ отъ Алдомировци и се бѣха окопали. Щаба на дивизията се намираше въ Бърложница.

Шумадийската дивизия имаше единъ полкъ (11-и) и два ескадрона при Повалиръшь; 10-й полкъ съ двѣ батареи се намираше при Галботина а 12-й полкъ съ една батарея (сѫщата която бѣ затънала въ блатото) стигна, слѣдъ като вървя цѣла нощь, въ Повалиръшь на 6-и по обѣдъ. Щаба на дивизията се намираше въ Галботина. Както знаемъ, 10-й полкъ бѣше придаденъ къмъ Дунавската дивизия и се присъедини къмъ послѣдната послѣ обѣдъ на сѫщия день.

Частитѣ на Дринската дивизия отстояха отъ лѣвото крило на неприятелската позиция при Алдомировци и Братушково, приблизително на 4 км., групата при Повалиръшь—на 6 км., групата при Галботина—на 12 км., онъзи при Недѣлище—на 16 к. и най сетнѣ Моравската дивизия при Брѣзникъ—на 12 км.

Отъ тукъ се вижда, че дивизиитѣ, трѣбваше, да извършватъ още извѣстни предвижения до като можяха да атакуватъ съвмѣстно неприятелската позиция; но за извършването на тѣзи предвижения се изискваха само нѣколко часа, понеже, даже и най отдалечената група, 12-й полкъ съ батареята,

можеше да пристигне отъ Недѣлище въ Бърложница къмъ 11 часа прѣдъ обѣдъ.

Не ще съмнение, че ако тритѣ дивизии се подчиняваха само на едно лице, на единъ началникъ, то съсрѣдоточванието щѣше да се извърши много по цѣлесъобразно и по скоро отъ колкото то стана по взаимно съгласие на нѣколко началници.

Началницитѣ на Дринската и Шумадийската дивизии, които се бѣха срѣщнали въ Бърложница дойдоха до слѣдующето рѣшение:

„Артиллерийския полкъ на Дринската дивизия и двѣтѣ батареи отъ Шумадийската, които се намирали вече на мѣстото, да заематъ обща позиция на истокъ отъ Забѣлъ-планина и да обстрѣлятъ южното крило на неприятелската позиция.“

„Пѣхотнитѣ полкове на Дринската да останатъ, до началото на атаката, тамъ гдѣто се намирали вече; 11-й и 12-й полкове на Шумадийската дивизия да застанатъ на една и сжща линия съ Дринската дивизия между Радуловци и Ракита. Атаката почва слѣдъ като се извършва това предвижение.“

Трѣбваше най малко нѣколко часа до като 12-й полкъ можеше да стигне въ Радуловци; но двамата началници на дивизии не приписваха голѣма важность на това обстоятелство, понеже и безъ това трѣбваше да се чака пристиганието на Моравската дивизия; съвмѣстната атака на тритѣ дивизии не можеше да стане за това по рано отъ обѣдъ.

Съ цѣль да се дойде по бързо въ съприкосновение съ Моравската дивизия се испратиха нѣколко баталиона отъ Шумадийската дивизия въ Ракита. По този начинъ, благодарение за взаимното съглашение помежду двама, понѣ, началници на нивизии, се приготви всичко за да се предприемне презъ този день нѣкое по сериозно дѣйствие противъ неприятелската подиция. Но и това не можя да стане.

Аванноститѣ на двѣтѣ неприятелски страни, които се намираха при Алдомировци и на северъ отъ това село, бѣха се сблъсквали нѣколко пжти презъ нощьта а сутриньта на 6-й сръбскитѣ аванпости откриха огънь противъ неприятелската батарея при Алдомировци и окопитѣ, които се намираха на сѣверъ отъ него. Българитѣ забѣлѣжиха едвамъ сега, че сърбитѣ се бѣха окопали презъ нощьта на растояние отъ 900—1000 крачки отъ позицията имъ.

Престрѣлката трая до 6 или 7 часа сутриньта. Сърбитѣ се опитаха къмъ това врѣме да доставятъ патрони въ веригата съ помощьта на товарни коньe; но нѣколко отъ коньетѣ бѣха тутакси ранени, което обстоятелство като че произвѣде недоумѣние въ срьбската бойна линия.

Командующия българския центъръ Капитанъ Блъсковъ, рѣши да се възползова отъ този случай и да отблъсне неприятелскитѣ стрѣлци, които се бѣха расположили толкова близо и неудобно за него, като натовари съ тъзи задача 3-а дружина отъ 4-й полкъ.

Дружината излѣзе съ три роти въ първа линия и една — въ поддьржка, изъ окопитѣ си и се спустна, безъ да стрѣля, на долѣ по ската· На 300 крачки отъ неприятелскитѣ, окопи, дружината се хвьрля съ громко, „урра“ върху сьрбитѣ, които оставиха незабавно позицията си и се оттеглиха къмъ свойтѣ главни сили.

Този епизодъ, който се свьрши около $7^1/_2$, стана, както се вижда, причина, щото да прибързатъ съ прѣдначертаната съ Дринската и Шумадийската дивизия атака, въ която, по този начинъ, не можяхѫ да вcovered участие всичкитѣ части съвмѣстно.

Събранитѣ на Забѣли-планина шесть батареи откриха найнапрѣдъ огѫня; но скоро слѣдъ 8 часа почна и настѫпването на срьбската пѣхота. Поводъ къмъ това настѫпване даде, както казватъ, 11-й полкъ отъ Шумадийската дивизия, която се намираше прѣдъ Радуловци; подиръ него се увлѣкохѫ скоро и части отъ Дринската дивизия.

Въ момента, когато се почна настѫпването 12 полкъ и Моравската дивизия не бѣха пристигнали още.

Българитѣ бѣха успѣли да събиратъ на 6-й Ноемврий сутриньта около 22000 человѣка, 400 коня и 40 орѫдия. Протяженето на фронта възлизаше на 5-й Ноемврий на около 11 км.

Разпрѣдѣлението на войскитѣ бѣше доволно равномѣрно; на дѣсния флангъ стояха: $8^1/_2$ дружини, 1 ескадронъ и 2 батареи, всичко около 7500 человѣка, 150 коня и 12 орѫдия.

Въ центъра: 6 дружини и 3 батареи, всичко около 5500 человѣка и 24 орѫдия.

На лѣвия флангъ; 8 дружини, $3^1/_2$ ескадрона и 1 батарея, всичко 7000 человѣка, 500 коня и 4 орѫдия.

Общия резервъ състоеше само отъ $2^1/_2$ баталиони, около 2000 человѣка.

Нѣкои по забѣлѣжителни подкрѣпления не се очакваха презъ този день; такива можаха да пристигнатъ на 7-й най късно на 8-й Ноемврий.

Тактическата цѣль на българитѣ за прѣзъ 6-й Ноемврий бѣше, както споменахме, да се удържатъ на заетата отъ тѣхъ позиция.

Отъ донесенията на испратената прѣдъ фронта кавалерия, се знаеше вече своеврѣменно въ Главната квартира за пристиганието на неприятелски войски въ Повалиръшь и Радуловци; тъй сѫщо се знаеше за настѫпванието на една неприятелска дивизия къмъ Брѣзникъ и се очакваше, че тьзи дивизия ще заходи на 6-й къмъ Сливница*).

Прѣдъ видъ на това, княза бѣше принуденъ да продължи лѣвото крило на позицията, която и безъ това бѣше вече твърдѣ разтегната.

Българскитѣ войски, които съставляваха лѣвото крило бѣха разпрѣдѣлени на 6-й Ноемврий сутриньта, както слѣдва: по височинитѣ, на сѣверъ отъ Горгулята имаше части отъ 7-й полкъ (вѣроятно 3-а дружина); на Гора Вишая доброволцитѣ на Кавалова и Караджова, при Разградския редутъ и на западъ отъ Братушково 3-а дружина отъ 2-й полкъ, по на сѣверъ 5-а дружина отъ сѫщия полкъ; при Алдомировци и на западъ отъ него, както и въ Прѣславски редутъ 1-а, 2-а и 4-а дружина отъ 7-й полкъ най сетнѣ въ люнета, планинската батарея на Бакърджиева. Прѣдъ позицията по направление Ракита имаше единъ ескадронъ а по направление къмъ Брѣзникъ бѣха испратени $2^1/_2$ ескадронъ.

На лѣвото крило на българската позиция имаше спорѣдъ това 8 дружини, $3^1/_2$ ескадрона и 4 орѫдия; но пѣхотата бѣше разпредѣлена по единъ фронтъ отъ 7 км. Това обстоятелство, както и мъглата, която не даваше да се вижда на далечъ и най сетнѣ искустното настѫпвание на сърбитѣ, ни обяснява защо атаката имъ е имала първоначално извѣстенъ успѣхъ.

Сръбскитѣ настѫпателни колонни се ползоваха този пѫть твърдѣ удачно отъ мѣстностьта. Дѣсната колонна настѫпваше

---

*) Въ Сливница не се знаеше нищо за това, че сърбитѣ заеха Брѣзникъ на 5-й; това се узна едвамъ на 6-й послѣ обѣдъ.

по направление къмъ височината, която се намира на югъ отъ Братушково.

Българскитѣ аванпости забѣлѣжиха своеврѣменно настжпването на противника, но испратенитѣ съ това донесение кавалеристи се изгубиха изъ мъглата и по този начинъ бѣ възможно на сърбитѣ да се доближатъ незабѣлѣзани до Братушково. Тѣ превзеха съ първото опитванне селото, възвишенносьта на югъ отъ него и Разградския редутъ*).

Както майоръ Гуджевъ тъй и Князя побързаха къмъ това крило на позицията и заповѣдаха прѣди всичко да се съсрѣдоточатъ войскитѣ при Гължбовци.

Половинъ часъ слѣдъ превземанието на Братушково отъ сърбитѣ сжщитѣ дружини, които бѣха изненадани тамъ отъ тѣхъ (3-а и 5-а отъ 2-й полкъ) успѣха съ единъ енергиченъ ударъ съ ножове да завладѣватъ отъ ново Братушково и околнитѣ окопи.

Срьбскиятъ 11-и полкъ, като нѣмаше резерви, бѣше принуденъ да остави този важенъ пунктъ, който при съвмѣстно дѣйствие на всичкитѣ назначени първоначално за атаката войски (включая и Моравската дивизия) щѣше да придобие твърдѣ голѣмо значение за изхода на боя, и да се оттегли по-скоро изъ сферата на неприятелския огънъ.

Само съ голѣмъ трудъ бѣ възможно на българскитѣ началници да задържатъ хората си да не се увличатъ подиръ сърбитѣ отвъдѣ Братушково на мѣсто да заематъ новопревзетитѣ пунктове и отъ тамъ да преслѣдватъ противника съ огъня си. — което и стана най-сѣтне.

Атаката на Дринската дивизия противъ Алдомировци и лежащата на югъ отъ това село мѣстность напредваше тоже и 7-й полкъ претьрпѣ въ късо време твърдѣ голѣми загуби.

Батареята която, заемаше люнета търпеше твърдѣ много, както отъ артиллерийски така и отъ оржжейни огънъ. Командира на тъзи батарея, двадесетъ годишенъ Подпоручикъ, който бѣ застаналъ на бруствера за да изкомандова стрѣлба съ картечъ, падна славно предъ очитѣ на своя върховенъ вождъ, ударенъ отъ единъ неприятелски артиллерийски снарядъ. Но както 7-й полкъ така и батареята се одържаха на позицитѣ си.

Между това пристигнаха отъ центъра на позицията четири орждия отъ 2-а батарея на 1-й артиллерийски полкъ.

*) Това нѣщо се оспорява отъ българска страна.

Но атаката на сърбитѣ бѣше вече въ отпадание; скоро слѣдъ отстжпванието на 11-й полкъ отъ Братушково (около 10 часа) почнаха да отстжпятъ и останалитѣ части на Дринската дивизия и се оттеглиха на първоначалната си позиция.

Опасностьта, въ която се намираше българското лѣво крило бѣше отстранена.

Загубитѣ на българитѣ въ това сражение бѣха доволно значителни; 7-й полкъ изгуби около 300 души; една източно-румелийска дружина — около 100 человѣка. Загубитѣ на сърбитѣ възлизаха до 1000 убити и ранени.

Къмъ обѣдъ пристигнаха изъ Източна-Румелия, 5-а батарея отъ 1-й артиллерийски полкъ и 3-а източно-румелийска дружина. Батареята бѣ испратена, веднага слѣдъ пристиганието ѝ къмъ лѣвото крило на позицията.

Източно-румелийската дружина измина растоянието между София и Сливница на ремонтни коньe, понеже бѣше до толкова уморена, щото не можеше вече да вземе останалитѣ до бойното поле, четири мили. Тъзи дружина се назначи въ резерва.

Князя се бѣше върналъ къмъ обѣдъ въ конака си въ Сливница. Но къмъ 1 часа се зачу отъ ново силна топовна и оржжейна стрѣлба и Князя заедно съ щаба си трѣбваше да се върне къмъ централния редутъ.

Фонъ Хунъ, който е билъ очевидецъ на този бой, разказва въ книгата си, че къмъ това време се виждаше една дълга но тънка линия отъ срьбски стрѣлци да настжпва противъ центъра на българската позиция. Една батарея бѣше излѣзла заедно съ тъзи верига и откри незабавно огънъ.

Снарядитѣ на тѣзи орждия (Ла Хитъ) не долетяваха. обаче, до цѣльта, тогава, когато истрѣлитѣ отъ българскитѣ круповски орждия бѣха толкова дѣйствителни, щото срьбската батарея бѣше принудена слѣдъ малко да се оттегли изъ сферата на тѣхния огънъ.

Но не само батареята а и веригата търпеше твърдѣ много отъ българскитѣ гранати, понеже почти всѣкой снарядъ попадаше въ цѣль.

Безъ никаква поддържка отъ съсѣднитѣ части, безъ резерви и лишени отъ съдѣйствието на артиллерията си, началницитѣ на пѣхотнитѣ части, които бѣха предприели атаката, се убѣдиха твърдѣ скоро, че тъзи атака не може да има успѣхъ, толкова повече, че бѣше насочена противъ най силната часть на неприятелската позиция; тѣ отвѣдоха, за това, частитѣ си

на по първитѣ имъ позиции. Фонъ Хупъ пиши по поводъ на тъзи атака, слѣдующето: „Единствения резултатъ отъ тъзи атака бѣше, че българитѣ изхарчиха нѣколко снаряда повече а сърбитѣ изгубиха нѣколко войника."

Фонъ Билимекъ казва, че тъзи единична, изолирана атака трѣбва да се приписва на жаждата за подвизи на единъ младъ сръбски баталионенъ командиръ; по съдѣйствието на батареята ни дава да предполагаме, че вѣроятно е имало подбутвание отъ по високо мѣсто.

Ако сѫдимъ по пункта отъ който идяха атакающитѣ сръбски части, може да допустнемъ, че послѣднитѣ принадлежяха къмъ 4-й полкъ. Цѣльта на атаката не е. впрочемъ извѣстна.

Тъзи несполучлива атака е имала при всѣ това едно важно послѣдствие: командующия дѣсното крило Ротмистръ Бендеревъ, колкото смѣлъ толкова и непокоренъ, взѣ атаката на сърбитѣ противъ центра на българската позиция като поводъ и предлогъ за да мине и той въ настѫпление.

Боя на сѣверното крило отъ 3 часа слѣдъ обѣдъ нататъкъ.

Знаемъ вече, че на 5-й Ноемврий вечерьта. българитѣ бѣха оставили доброволно Мека-Црьва и селото Мало-Малово. Мека Црьва бѣ заета презъ нощьта съ 6 роти сърби, които почнаха да се окопаватъ на върха а Мало Малово остана незаето.

Расположението на сърбитѣ на 6-й слѣдъ обѣдъ се показваше, като се гледаше отъ дѣсното крило на българската позиция сѫщото, както на по първия денъ и Бендеревъ не можеше да се съмнява, че противъ него стои единъ противникъ, който е понѣ равенъ по численность съ собственнитѣ му сили. Не ще, тъй сѫщо, дума, че Бендеревъ е знаялъ за намѣрението на Гуджева и Князя да се ограничатъ на 6-й Ноемврий съ една само отбрана. Въпрѣки всичко това, Бендеревъ предприе къмъ 3 часа слѣдъ обѣдъ една атака съ три само дружини, съ цѣль да отнѣме отъ сърбитѣ височината Мека-Црьва безъ, обаче, да донесе за това на Майора Гуджева.

Вѣрния изборъ на пункта на атаката и щастливия исходъ на сѫщата не може, обаче, да ни въспира да неоправдаваме това рѣшение на Бендерева. Атаката му можеше да има твърдѣ зли послѣдствия, ако да не се бѣха представили онѣзи щаст-

ливи случаи, които благоприятствоваха почнатото съ недостатъчни сили, предприятие.

Ний знаемъ, разбира се, днесь, че на 6-й Ноемврий командующия лѣвото крило на сърбитѣ, което се намираше срѣщу Бендерева (полковникъ Хорстигъ) е билъ заетъ единственно съ мѣркитѣ, които считаше нужднп за отбраната противъ предполагаемия обходъ на сѣверното му крило. Ний спомѣнахме тъй също, че полковникъ Хорстигъ получи, именно въ момента, (3 часа слѣдъ обѣдъ) когато Бендеревъ мина въ настѫпление, лъжното потвърдяванпе на още по-лъжното извѣстие, че противника обхожда вече неговото сѣверно крило и че испращаше на основание на това баталионъ слѣдъ баталонъ за Царибродъ и въ околнитѣ планини. Твърдѣ естественно е слѣдователно, че той прѣзъ цѣлия день, обръщаше толкова малко внимание на своя противникъ, у когото, впрочемъ, владѣеше до обѣдъ пълна тишина. Другъ благоприятенъ случай бѣше още и този, че Мека-Цръва не бѣше заета въ момента, когато Бендеревъ атаковаше, понеже частитѣ които трѣбваше да се отбраняватъ бѣха отишле да вэематъ храна и вода.

Но ако Мека-Црьва, която представляваше твърдѣ добъръ обзоръ и голѣмъ обстрѣлъ къмъ Истокъ, щѣше да бѫде заета отъ онѣзи шесть роти, то българскитѣ дружини, които настѫпваха по фронта щѣха да се връщатъ съ кървави глави. Частитѣ на Дринската дивизия доказаха на другия день, на западната чука на Три Уши, че могѫтъ да се отбранѭтъ съ упорство.

За атаката на Бендерева се знаятъ много малко подробности. По всѣка вѣроятность настѫпваха по фронта двѣ дружини отъ 5-й полкъ а 3-а дружина отъ 1-й полкъ (?) обхождала позицията отъ къмъ Мало-Малово. Самата атака не бѣ подготвена съ артиллерийски огънь.

Въ врѣме на настѫпванието на тѣзи три дружини пристигна къмъ 4 часа, заповѣдь отъ Князя до Бендерева да се опита да отнѣме съ своитѣ части (слѣдователно съ 8 дружини) отъ рѫцѣтѣ на противника позицията на Мека-Црьва.

Бендеревъ бѣ прѣдупрѣдилъ отъ части намѣрението на Князя, но съ това не се оправдава още въ нищо неговото своеволно дѣйствие.

Колкото на 5-й не бѣше въ правото си да рѣши дали *частитѣ* му да останатъ на превзетия пунктъ или пъкъ да го

оставятъ отъ ново, толкова по малко бѣше на 6-й въ положението да сѫди дали неговия флангъ трѣбва да дѣйствува настѫпателно или не. Това можеше да рѣши само Върховния началникъ, Князя.

Князя, както знаемъ, се бѣше отказалъ на 5-й вечерьта отъ превзетата вече Мека-Црьва, понеже въ противенъ случай позицията щѣше да се разтяга още повече и сѫщеврѣменно щѣха да се употрѣбятъ на дѣсното крило, войски които можяха да бѫдѫтъ по вече нуждни на много по застрашеното лѣво крило на позицията.

Отъ тогава се бѣха изминѫли 24 часа; на лѣвия флангъ и въ центъра се отблъснаха до обѣдъ на 6-й двѣ неприятелски атаки; нѣколко дружини и една батарея бѣха пристигнали въ подкрѣпление и други дружини още се очакваха да пристигнатъ прѣзъ деня, съ една дума, самосъзнанието въ собственната си сила бѣше значително порастнало въ душата на полководеца и оправдаваше въ очитѣ му мисъльта да рискова! Но това сѫ възгледи, които може да обсѫди само този, който ги проявява.

Отъ момента, отъ който имаше вече достатъчно сили да държѫтъ Мека-Црьва се оправдаваше тъй сѫщо и желанието да се завладѣе отъ ново казания пунктъ. Дали при, неразясненната на 6-й Ноемврий послѣ обѣдъ обстановката на лѣвото крило, това е било вече дѣйствително така, ний го оставаме неразрѣшено.

Дунавската дивизия, вѣроятно, не очакваше вече на 6-й послѣ обѣдъ нѣкоя неприятелската атака отъ къмъ фронта.

Онзиваженъ пунктъ, Мека-Црьва, „ключа на позицията“ както справедливо го нарича фонъ Билимеки, бѣше съвършенно изпразненъ отъ войски между 3 и 4 часа, понеже частитѣ, които го заемаха бѣха отишле да взематъ храна и вода, намѣсто да имъ ги занасятъ на самото мѣсто.

Но и всичкитѣ други мѣрки на охранение бѣха, както се вижда, слаби, понеже атаката на Бендерева се преобърна въ единъ видъ нечаяно нападение.

Дунавската дивизия имаше къмъ 4 часа слѣдъ обѣдъ само 6 баталиона, 2 батареи и единъ ескадронъ срѣщу българското дѣсно крило. Отъ тѣхъ имаме: 6 роти на Мека-Црьра, 2 роти отъ 9-й полкъ на южната, 1 баталионъ отъ 7-й полкъ на западната и 2 баталиона отъ сѫщня полкъ на сѣверната чука на Три-Уши; на сѣверъ отъ 7-й полкъ — се намираха двѣ

батареи а още по на сѣверъ единъ баталионъ отъ 15-й полкъ; задъ тъзи часть — единъ баталионъ отъ 9-й полкъ въ резерва.

Слѣдъ получванието на заповѣдьта отъ Князя, Бендеревъ испрати въ атака и останалитѣ петь дружини.

Тѣзи дружини настѫпваха отъ дѣсно на онѣзи двѣ дружини, които атаковаха Мека-Црьва по фронта.

Въ тъзи атака участвова, като настѫпваше край шосето още една дружина отъ центъра, вѣроятно 2-а отъ 5-й полкъ.

Не се бѣ изминало $1^1/_2$ часъ, (къмъ $5^1/_2$ слѣдъ обѣдъ) и звуковетѣ на българския народенъ гимнъ извѣстяваха отъ върха на Мека-Црьва за одържаната надъ сърбитѣ побѣда.

Бендеревъ превзѣ не само тази възвишенность но и источната чука на Три Уши; послѣдията обаче падна отново въ рѫцѣтѣ на сърбитѣ.

На Мека Црьва останаха двѣ дружини отъ 5й полкъ въ аванпости близо до источната чука на Три Уши. Българитѣ заеха тъй сѫщо и Мало Малово.

Загубитѣ имъ въ тъзи атака бѣха незначителни.

Къмъ 6 часа вечерьта пристигнаха още 1-а и 4-а румелийски дружини и половинъ дружина доброволци подъ командата на Капитанъ Галунски.

1-а источно-румелийска дружина се испрати къмъ дѣсного крило, 4-а — къмъ отряда на Капитанъ Попова (гл. по-долѣ) а доброволцитѣ на Галунски останаха въ резервъ.

Двѣтѣ български дружини, (опълченци и запасни) които заемаха пѫтя Гинци — Пиротъ атаковаха на 6 й Ноемврий вечерьта при Ржана единъ срьбски баталионъ отъ втори банъ и отблъснаха половината въ планинитѣ.

Съ пристиганието на испратения отъ командующия армията на 6 сутриньта, втори баталионъ се уравновѣсваха силитѣ на двѣтѣ страни и сърбитѣ успѣха по този начинъ да останатъ въ Ржана.

Отряда на Паница стигна на 1-й вечерьта, слѣдъ единъ много усиленъ преходъ, до Комщица, на западъ отъ Гинци.

Моравска дивизия.

Моравската дивизия не бързаше тъй сѫщо съ свойто пристигание на 6-й Ноемврий. Макаръ че назначението ѝ отъ

самото начало бѣше да извърши обходъ на южното неприятелско крило, съ всѣ това началника на дивизията, Полковникъ Топаловичъ, оставаше другитѣ части на армията да го чакатъ и се движеше твърдѣ бавно. Дивизията му бѣше изминала на 4-й Ноемврий само 10 км. на 5-й само 18 км. но при всѣ това ѝ липсваше единъ полкъ и една батарея. Мѣстата на ночлега на дивизията не бѣха никога извѣстни нито въ Главната квартира, нито пъкъ на съсѣднитѣ дивизии; — една отъ причинитѣ на това е била, може би, голѣмото отстояние на Главната квартира и на нѣманието телеграфни съобщения.

Полковникъ Топаловичъ не се показваше, въобще, ревностенъ да узнае нѣщо за дѣйствията на останалитѣ части на армията; той не търсяше а оставаше да търсятъ него. Нищо не му прѣчеше да испрати, слѣдъ пристиганието на дивизията му при Брѣзникъ на 5-й Ноемврий въ 2 часа слѣдъ обѣдъ, кавалерийски разѣзди за да востанови свързката между съсѣдната дивизия. Свързката между пристигналитѣ въ Повалиръшъ части отъ Шумадийската дивизия можеше да се въстанови вече слѣдъ 2—3 часа и това пакъ можеше да води къмъ едно споразумяване относително дѣйствията на 6-й Ноемврий. Но подобно нѣщо не е имало!

Полковникъ Топаловичъ получи на 6-й Ноемврий въ 8 часа сутриньта испратената чрѣзъ началника на Шумадийската дивизия заповѣдь на Краля според която, Полковникъ Топаловичъ трѣбваше да остави въ Брѣзникъ единъ баталионъ и една батарея а съ остатъка да се присъедини къмъ дѣсния флангъ на Шумадийската дивизия. Началника на дивизията донесе, на това, на командующия армията, че слѣдъ испълнението на първата си задача (заеманието на Брѣзникъ) не билъ получилъ никаква друга заповѣдь, и че пристжпва къмъ испълнението на прѣдаденото нему, чрѣзъ началника на Шумадийската дивизия, поржчение. Обаче Полковникъ Топаловичъ излѣзе отъ Брѣзникъ два часа и половина по късно отъ получванието заповѣдьта на Краля т. е. 10 часа и 30 минути и при това само съ 4 баталиона и 2 батареи, понеже, отъ една страна, единъ отъ полковетѣ и една батарея не бѣха пристигнали още а отъ друга, защото Топаловичъ намираше за нуждно да остави въ Брѣзникъ по голѣмо число войски отколкото му бѣ заповѣдано отъ Краля. Но и на тъзи малка часть отъ бойнитѣ сили на дивизията не бѣше предопрѣделено да стигне въ Сливница на 6-й Ноемврий.

Малко врѣме слѣдъ излизанието на дивизията отъ Брѣзникъ се зададе отъ къмъ юго-истокъ една неприятелска колона която настжпваше по направление къмъ този пунктъ. Тъзи колона състоеше само отъ $1\,^3/_4$ дружини а именнó: 1-а дружина отъ 2-й и три роти отъ 3-й полкъ. Началника на Моравската дивизия прекрати, вслѣдствие на това прѣдвижението си къмъ Сливница и употрѣби постепенно всичкитѣ си сили, 6 баталиона и 3 батареи, противъ такъвъ слабъ противникъ. Началника на българския отрядъ бѣше Капитанъ Филиповъ, който се намираше по прѣди съ една дружина отъ 2-й полкъ и единъ ескадронъ при Изворъ и който слѣдъ отстжпванието на българетѣ отъ Трънъ се бѣше оттеглилъ къмъ Радомиръ. Тамъ се съедини на 6-й Ноемврий съ три роти отъ 3-й полкъ, който се намираше подъ командата на Капитана Кисова съ цѣль да нападнатъ печаяно на Брѣзникъ. Капитанъ Филиповъ искаше, като откри противника, да обходи Брѣзникъ и да заеме височината Николовъ връхъ, която се намираше на сѣверо-истокъ отъ този пунктъ.

Но на скоро се убѣди въ превъсходството на противника и въ невъзможностьта да превземе Брѣзникъ. Той се оттегли, слѣдъ като изгуби около 90 человѣка, и доста растроенъ, презъ Перникъ по направление къмъ Самоковъ.

Боя трая само два часа. Трѣбва да е било около 1 часа слѣдъ обѣдъ, когато се бѣ свършилъ и при всѣ това Полковникъ Топаловичъ се рѣши да остане този пжтъ съ цѣлата си дивизия въ Брѣзникъ и не измѣни това свое рѣшение нито тогава, когато, малко врѣме слѣдъ свършванието на боя, — получи отъ главнокомандующия двѣ заповѣди съ които му се съобщаваше неблагоприятния за сърбитѣ резултатъ на боя на 5-й Ноемврий и се приканваше да настжпи колкото е възможно по-скоро къмъ Сливница. Прѣдъ видъ на това, че дивизията се намираше само на 11 км отъ Сливница не може да се разбира добрѣ защо не е испълнилъ още на 6-й слѣдъ обѣдъ получената екстрена заповѣдь.

Макаръ, че Капитанъ Филиповъ претърпя поражение но при всѣ това на неговата инициатива се дължи, че цѣла една сръбска дивизия е била отвлечена отъ бойното поле при Сливница на 6-й Ноемврий.

Въ българската Главна квартира узнаха за заеманието на Брѣзникъ отъ Моравската дивизия едвамъ на 6-й подиръ обѣдъ. Князь Александръ прѣдполагаше, че неприятелската дивизия се

е приближила прѣзъ деня къмъ Сливница и може би се е явила вече въ южния флангъ на позицията безъ да бѫде забѣлѣзана отъ кавалерията, която бѣ испратена да наблюдава.

На основание на товi се състави вечерьта единъ отрядъ отъ 1-а, 3-а и 1-а дружини и $1/2$ запасна дружина отъ 1-й полкъ, 4-а источно румилийска дружина, доброволцитѣ на Караджова и 4 орѫдия. Отряда се командоваше отъ Капитана Попова и имаше заповѣдь да заеме на южния флангъ, по пѫтя за Брѣзникъ, съотвѣтствующа на цѣльта, позиция. Този отрядъ остана презъ нощьта отъ 6-и на 7-и Ноемврий при Гжлжбовци.

На 6-й Ноемврий, вторий день на боя, се сражаваха при Сливница 18—20 срьбски баталиона съ 8 или 9 батареи (около 13—14000 человѣка и 50 орждия), противъ 25 дружини и 7 батареи българи (22000 человѣка 48 орждия) фронта на които се простираше, (слѣдъ съсрѣдоточаванието на войскитѣ на лѣвото крило) на около 12 км. и които се намираха повече задъ добри закрития.

Не участвуваха въ сражението, понеже бѣха отъ задъ, кавалерийската бригада, една третя часть отъ Дунавската дивизия, толкова же отъ Шумадийската и цѣла Моравска дивизия. Естественно, че българитѣ трѣбваше при такива условия да излѣзатъ побѣдитѣли. Българитѣ имаха освѣнъ материални още и голѣми морални вигоди за което бѣ способствовало нееднократното отблъскание на срьбскитѣ атаки.

Въ сжщность боя при Сливнишката позиция, бѣше вече рѣшенъ на 6-и Ноевмрий за въ полза на българитѣ, но ни една отъ двѣтѣ страни не знаеше за това. Българитѣ нѣмаха ни най-малко предчуствие за неблагоприятнитѣ условия въ които се намираше противника: нито за преувеличеното му безспокойствие за негово сѣвѣрно крило, нито пъкъ за малката му численность а напротивъ очакваха съ сериозно безпокойство пристиганието на onзи неприятелска дивизия, която се намираше подъ Брѣзникъ.

Но и срьбскитѣ висши началници нѣмаха още никакво понятие за значителното нарастванне на бойнитѣ сили на противника. Тѣ гледаха на досегашнитѣ си несполуки като на маловажни непредвидени случаи, които можяха да се отстранятъ съ едно енергично сдѣйствие на Моравската дивизия. И така всичкото внимание на двѣтѣ противни страни бѣ обьрнато на

6-й вечерьта къмъ стоящата въ Брѣзникъ Моравска дивизия, която на другия день не оправда, впрочемъ нито надѣждитѣ на сърбитѣ, нито пъкъ страхуванията на българитѣ.

Въ срьбската Главна квартира си обрисоваха положението въ най-мрачни краски, но този „пессимизъмъ“ прониквяше, за щастие, твърдѣ бавно въ самата армия.

Заключение за втория день на сражението, 6-й Ноемврий.

Настжпванието на срьбската армия, бѣше на свършване! Армията бѣше минала границата съ цѣль да намѣри противника и да го разбие, а сега въ момента, когато именно се намираше предъ този противникъ, пълководеца даваше заповѣдь за отстжпвание и това—на предвечерието на боя.

Явление, дѣйствително, много странно! На въпроса, защо именно се постжпи по такъвъ чудноватъ начинъ, може да се отговори само: че то е станало безъ нѣкои уважителни причини, безъ основание. Може би, въ секретнитѣ архиви на командующия срьбскта армия да сж изложени причинитѣ на взетитѣ презъ нощьта отъ 5-и на 6-и Ноемврий рѣшения но въ такъвъ случай би било въ интересса на всичкитѣ, които сж вземали участие въ тия рѣшения, да се даде гластность на тѣзи архиви и да се каже на свѣта: Тъзи е причината!—Но каквото и да се каже, положително е, че Нишавската армия на 6-и сутриньта, споредъ распредѣлението на частитѣ ѝ, споредъ растоянието до противника и най сетнѣ споредъ численностьта и моралното настроение на войскитѣ ѝ можеше още да атакова българитѣ при Сливница и то съ надѣжда въ успѣхъ. Окончателната цѣль на всѣкоя военна операция е да се достигне до подобна обстановка а достиганието на тъзи цѣль е резултата на голѣми и съвмѣстни усилия отъ страна на всѣкиго. Отказванието отъ такава обстановка, безъ основание и уважителни причини, противорѣчи на естеството на войната.

Между окружающитѣ полководеца не трѣбва да се дава почва на колебание въ настроението на духа. Войната е една драма и главнитѣ дѣйствующи въ нея лица сж трагически герои.

Най важния фактъ, който се констатира на втория день на сражението е отсжствието на срьбския главнокомандующи.

Ако последния се бѣ явилъ на 6-й Ноемврий сутриньта на пр. на Забѣлъ планина, събитията можяха да вземать съвършенно друго направление, въпрѣки всичкитѣ взети презъ нощьта отъ 5-й на 6-й Ноемврий рѣшения. Дневната ясна свѣтлина изпъжда, обикновенно, нощнитѣ призраци! Но главнокомандующия заетъ, види се, съ съвършенно други нѣща а не съ водение на армията си остана цѣлия день въ Цариградъ и отстжпува вечерьта за Пиротъ за да расгледа нѣкои политически въпроси съ своя Министръ на Външнитѣ работи.

Неговия намѣстникъ, Началникъ щаба на армията, остана така сжщо въ Цариградъ, на около 25 км. отъ центра на армията.

Боя, който сърбитѣ бѣха завързали на 6-й Ноемврий, стана слѣдователно противъ волята и намѣрението на главнокомандующия. Този пакъ отъ своя страна не се бѣ погрижилъ, щото заповѣдьта за отстжпванието да стигне своеврѣменно до началницитѣ на различнитѣ дивизии.

На 6-й Ноемврий се сражаваха при Сливница: Дринската дивизия и часть отъ Шумадийската, — които водяха настжпателенъ бой а часть отъ Дунавската дивизия при Три Уши се отбраняваше. Моравската дивизия имаше, двѣ мили на югъ отъ Сливница, при Брѣзникъ едно незначително сблъскване.

При такива условия, при дѣйствия съ такъва различна цѣль и на пунктове толкова далечъ единъ отъ другъ не е за чудение, че резултата на боя е билъ неблагоприятенъ за сърбитѣ и че деньтъ е билъ изгубенъ за тѣхъ. И при всѣ това не трѣбваше друго нищо освѣнъ нѣколко кратки заповѣди отъ главнокомандующия и единъ искуственъ ординарецъ за Брѣзникъ и Сливнишката позиция би могла да се атакова на сжщия день между 10 и 11 часа сутриньта, съ четиритѣ дивизии и кавалерийската бригада, всичко около 31000 человѣка.

Въ българската главна кварвира се очакваше за 6-й Ноемврий една атака съ прѣвъсходни, по численность, неприятелски сили, но отъ друга страна се бѣше рѣшило да се приема тжзи атака и да се доведе отбраната до край.

Намъ не ни е извѣстно до колко свѣденията, които Князь Алексанръ имаше на 6-й Ноемврий за силата на сръбската армия се схождаха съ тъзи която послѣдната имаше въ дѣйствителность. Но има причини по които може да се допустне, че българитѣ мисляха сърбитѣ много по силни отъ колкото бѣха въ сжщность, приблизително около 30000 души. Българитѣ

пѣмали на 6-й сутриньта повече отъ 22000 души; около 10000 души отъ най-добритѣ имъ войски се намираха още въ походъ и можаха да пристигнатъ въ Сливница едвамъ слѣдъ 24—48 часа.

Отъ тукъ само по себе си се явява въпроса, дали българитѣ сѫ биле прави въ рѣшението си да дочакатъ на 6-й Ноемврий рѣшението на боя на Сливнишката позиция. Княза отговори на този въпросъ положително и ний вѣрваме, че той е ималъ право. За да се вземе подобно рѣшение не влияха, безъ съмнение, само едни цифри по още и всичкитѣ онѣзи впечатления, които, както Княза, тъй и висшитѣ началници, изнесоха отъ първитѣ сблъсквания между двамата противника. Самата позиция и начина на искуственното ѝ усилване, начина по който войскитѣ се примѣняваха къмъ нейнитѣ недостатъци и прѣимущества, както и настроението на войницитѣ и офицеритѣ, всичко това, имаше тъй сѫщо влияние върху взетото въ Главната квартира рѣшение. Трѣбваше още да се вземе въ внимание и факта, че войскитѣ стояха толкова врѣме на позицията, че презъ по първия день се бѣха сражавали за сѫщата позиция и че, най-сетнѣ, бѣха направили такива голѣми усилия да пристигнатъ на врѣме и слѣдъ като се направи това, да се мисли тогава още и за влиянието, което едно отстѫпвание, колкото то и да се мотивираше, би имало върху моралното настроение на армията.

Вѣрата въ духа и способностьта на армията, — преимуществата, които прѣдставляваше мѣстностьта, неенергичнитѣ дѣйствия на противника и бавното му настѫпвание и най-сетнѣ доволно значителното число на своитѣ войски бѣха всички фактори, които даваха на Княза правото да се надѣва, че ще може да отблъсне сърбитѣ и да се удържи на позицията тъй сѫщо и на 6-й даже и въ случай ако сърбитѣ би прѣдприемали атаката съ всичкитѣ си сили.

Предполагаемото меншинство въ това сражение и опасностьта която заплашваше отъ къмъ югъ бѣха причини поради които българитѣ трѣбваха да спестятъ силитѣ си и да не се впущатъ въ авантюри.

Дѣйствията на българитѣ на 6-й Ноемврий отговарятъ на пълно на тъзи оцѣнка на обстановката. Тѣзи дѣйствия се състояха въ енергична отбрана противъ предприетитѣ отъ сърбитѣ атаки, както и въ превземание отъ ново на нѣкои пунктове, които тѣ бѣха изгубили прѣзъ по първия день. (Брѣзникъ).

Само атаката на дѣсното крило на българитѣ противъ Мека Црьва, — прѣдприета първоначално само съ 3 дружини — бѣше до нѣкждѣ рискована, и можеше да има лошави послѣдствия, ако противника би билъ по бдителенъ. Не ще даже и дума, че Мека Црьва имаше твърдѣ важно значение за българитѣ въ случай на едно настжпвание отъ тѣхна страна. Но на 6-й па даже и на 7-й Ноемврий не можеше да има рѣчь за подобно настжпвание.

Обстоятелството, че сърбитѣ почнаха веднага да се укрѣпяватъ прѣзъ 6 й Ноемврий на Мека Црьва доказваше, тъй сжщо всичката важность на този пунктъ; тѣзи укрѣпления именно трѣбваше да затрудняватъ атаката.

Но тъй като заповѣдьта за настжпванието на дѣсното крило послѣдва отпослѣ лично отъ самия Князь, може да се прѣдполага, че послѣдния на основание на опититѣ отъ 6-й Ноемврий прѣдъ обѣдъ е мислилъ, че може вече да рискова това, което на по първия день считаше за невъзможно или поне много рисковано т. е. да продължи позицията си до Мека Црьва.

Нечаяното нападение на българитѣ на Мека Црьва презъ този день, е най-срамния епизодъ за сърбитѣ; забѣлѣжително е още и поведението на началницитѣ на Дринската и Шумадийска дивизии, които безъ да иматъ нѣкое извѣстие за послѣднитѣ заповѣди се сдружиха за съвмѣстно дѣйствие въ духа на старитѣ распорѣждания.

Предаванието заповѣдьта на началника на Моравската дивизия въ Брѣзникъ, относително настжпванието му къмъ Сливница, съсрѣдоточванието на цѣлата артиллерия на Дринската и Шумадийската дивизии на Забѣлъ-Планина, развръщанието на нѣхотата по линията Бърложница — Радуловци и най-сетнѣ избора на направлението на атаката, (интервала между Алдомировци и Братушково) всичко това, казваме, сж признаци за избора на вѣрната и сжотвѣтствующа на първоначалния планъ цѣль; наименно да се обходи неприятелското лѣво крило съ тритѣ дивизи.

За съжаление, обаче, испълнението на предначъртанната цѣль не съотвѣтствува на съставения планъ. Началника на Шумадийската дивизия не умѣ да прѣдварди преждеврѣменното настжпление на нѣкои части отъ дивизията си, (заедно съ части отъ Дринската дивизия).

Повѣдението же на Моравската дивизия, която настжпваше бавно като костенурка и не изявяваше ни най-малко желание

да се присъедини къмъ останалата часть на армията ни дава почти да предполагаме, че между сръбскитѣ началници е имало такива, които гледаха да избѣгватъ съвмѣстното дѣйствие въ състава по голѣми единици може би отъ непривичка а може би и по други причини! Иначе неможе да се обясни обстоятелството, че Дунавската и Дринската дивизии не се сношаваха никакъ презъ цѣлия день на 6 й Ноемврий и че послѣдната узна за заповѣдитѣ и предположенията на главнокомандующия, които въ Дунавската дивизия бѣха вече извѣстни сутриньта на сѫщия день, едвамъ къмъ 8 часа вечерьта.

На Полковника Хорстигъ, Началника на Дунавската дивизия, не може да се отдава вина въ това, че дѣйствующъ въ духа на споменатата вече заповѣдъ по армията, испратилъ на единъ переходъ назадъ, както кавалерията, така и една третя отъ своята дивизия, но той трѣбваше пъкъ да направи нѣщо за да се убѣди лично въ истинностьта на предприетия ужъ отъ българитѣ обходъ на неговото сѣверно крило. Вината за това своеобразно повѣдение на Началника на Дунаската дивизия пада при все това върху самия главнокомандующи и неговитѣ заповѣди.

Отъ тактическа глѣдна точка боя на 6-й представлява само повторение на явленията отъ по първия день: У сърбитѣ обширно примѣняване на разсипания строй и дълги бойни линии, които слѣдъ нѣколко бързи и рѣшителни пребѣгвания откриваха много ускоренъ и безпорядъченъ огънь: недостатъкъ въ резерви и слѣдователно недостатъкъ въ поддържка въ критическия моментъ на атаката и най сетнѣ отстѫпване и даже бѣгство въ случай на недостатъкъ въ патрони, безъ да се опитатъ да довършатъ атаката съ байонета.

Българитѣ доказаха тоже и на 6-й Ноемврий тѣхната наклонность да довършатъ боя съ байонета, но показваха тъй сѫщо и спокойствие и упорство въ отбраната. Единството въ дѣйствията бѣ обезпечено съ това, че волята на началството се слушаше и испълняваше на всѣкждѣ и отъ всички.

Положението на двѣтѣ противни страни на 6-й Ноемврий вечерьта.

(Скица 4).

Сърби. Дивизиитѣ на Нишавската армия бѣха распредѣлени на 6-й Ноемврий вечерьта на една линия, дълга до 25 км. на три групи.

На сѣверното крило, край пѫтя близо до Три Уши стоеше Дунавската дивизия. Три баталиона отъ тъзи дивизия бѣха испратени на крайни сѣверни флангъ въ планинитѣ. На петь километра по на Югъ се намираха цѣлата Дринска дивизия и два полка отъ Щумадийската дивизия; тѣзи части бѣха расположени отъ двѣтѣ страни на Бърложница и при Радуловци и съставляваха главната група. 10-й полкъ отъ Шумадийската дивизия бѣше придаденъ къмъ Дунавската дивизия и се намираше при Ярловци. Още 10 км. по на Югъ, отвъдѣ Вискъръ-планина при Брѣзникъ стоеше третята група, Моравската дивизия, безъ 1-й полкъ и една батарея, които бѣха останали на задъ. Кавалерийската бригада се намираше на единъ преходъ задъ сѣверното крило на армията, а именно при Калотина съ набюдателни постове при Станиянци, Разбоище и Беренде.

Главната квартира бѣше въ Царибродъ, самия Краль—по пѫтя за Пиротъ, — армията бѣше слѣдователно безъваждъ!

Ни една отъ частитѣ не се намираше тамъ, гдѣто трѣбваше да бѫде на основание заповѣдьта по армията отъ 6-й сутриньта. Нито намѣрението да атаковатъ, нито пъкъ онова да се отбраняватъ, не бѣ испълнено отъ страна на сърбитѣ съ нуждната енергия. Впрочемъ, за това липсваше всѣкакъвъ потикъ отъ горѣ.

Протяжението на фронта на армията бѣше сѫщото, както на по първия день. Наистина, че Шумадийската дивизия бѣше застанала на линията, гдѣто се предполагаше да зе развърне цѣлата армия но за то пакъ липсваха, цѣлата кавалерийска бригада, гвардейския баталионъ и три баталиона които бѣха испратени на сѣверъ въ планината отъ Дунавската дивизия. Моравската дивизия не бѣ мрьднала никакъ. Тя съставляваше сега заедно съ 10-й и-12-й полкове, които не бѣха взели участие въ боя на 6-й, непокътнати още резерви на сърбитѣ. (Приложение 3).

Тактическото съсрѣдоточвание на сърбитѣ бѣше, слѣдъ изтичанието на цѣлъ единъ день, сѫщо тъй недовършено, както по напрѣдъ.

И ако се вземе въ внимание, че българскитѣ подкрѣпления бѣха се наближили, между това, съ още единъ усиленъ преходъ и че се намираха вече само на два перехода отъ Сливница става ясно каква голѣма важность е имала тъзи загуба на врѣме.

Българи. До вечерьта на 6-й Ноемврий бѣха пристигнали подъ Сливница само слѣдующитѣ нови части: 3-а и 4-а ис-

точно-румелийска дружини,*) $1/_2$ дружина доброволци подъ командата на Капитана Галунски и 5-та батарея отъ 1-й артилерийски полкъ. 6-й и 8-й полкъ и 4-а источно-румелийска дружина се намираха вече на половина пжть, между Ихтиманъ и София.

Распредѣлението на войскитѣ бѣше слѣдующе. (Приложение 2):

Дѣсно крило: Командующъ Ротмистръ Бендеревъ, $8^1/_2$ дружини (съ доброволцитѣ на Галунски), 1 ескадронъ, 2 батареи, отъ тѣхъ 2 дружини на Мека Црьва и 1 дружина въ Мало Малово.

Центъръ: Командующъ Капитанъ Петровъ (на мѣсто Капитана Блъскова, който бѣ раненъ) 7 дружини, $2^1/_2$ батареи.

Лѣво крило: Командующъ Капитанъ Саввовъ, 7 дружини, и 2 батареи между Алдомировци и Братушково.

Отряда на Попова: $5^1/_2$ дружини, $1/_2$ батарея и единъ ескадронъ при Гължбовци.

На южното крило за наблюдение—$2^1/_2$ ескадрони. Всичко е имало значи: 28 дружини, $5^1/_2$ ескадрони и 7 батареи или 25250 человѣка, 820 коня и 48 орждия; общъ резервъ не е имало.

Фронта възлизаше, макаръ и да се изключваше отряда на Попова, до 15 км. и бѣше, слѣдователно, много голѣмъ въ сравнение съ войскитѣ, които го заемаха. Не ще съмнение, че причината на това голѣмо протяжение на фронта е била както въ много подобни случаи, (Лизена 1871 год.) въ еднакво широкия фронтъ на противника.

Но това чрезмѣрно протяжение на фронта бѣше както при Лизена тъй и тукъ слабата страна на отбраната, отъ която единъ по искуствевъ противникъ отъ колкото бѣха французитѣ (подъ Бурбаки) и сърбитѣ можаше да извлѣче голѣма полза. Мнѣнието на нѣкои, че българитѣ трѣбвало би да се ограничатъ съ заеманието на Сливнишката висота, трѣбва да се отхвърля и то именно по сжщитѣ причини, които препятствуваха на Генерала Фонъ Вердеръ да заеми само Херикуръ и Монъ-Водоа.

Положението на българитѣ на 6-й вечерьта бѣше въ отношение на възможностьта да се удържатъ на Сливнишката позиция, много по добро отколкото можяха да предполагатъ

---

*) Навѣрно тъй сжщо и 1-й источно-румелийски баталионъ отъ Пловдивъ; но въ свѣдѣнията съ които располагаме ний, не се говори нищо за тѣзи баталиони.

тѣ сами. Презъ деньтъ бѣха отблъснали нѣколко неприятелски атаки и одържяха на дѣсния си флангъ една рѣшителна побѣда; тѣ бѣха по силни отъ колкото на по първия день а полковетѣ, които се очакваха отъ Истокъ бѣха вече наблизо. Българитѣ бѣха, освѣнъ това, много по събрани и се управляваха по съзнателно отъ колкото сърбитѣ а по численность бѣха само на 5—6000 души по слаби отъ цѣлата Нишавска армия.

Превѣса въ морално отношение бѣше вече и сега отъ къмъ страната на българитѣ.

Но при, всѣ това, въ българската Главна квартира не гледаха на това положение като на много надѣждно. Първо затова, защото състава на Нишавската армия се смѣташе още много по голѣмъ отъ колкото бѣше въ дѣйствителность; отъ друга страна стигнаха презъ нощьта отъ 5-й на 6-й Ноемврий въ главната квартира слухове, че сърбитѣ се готвятъ да обхождатъ позицията и застрашаваха столицата; но важното бѣше, че тѣзи слухове имаха извѣстна свързка съ пристигането на Моравската дивизия въ Брѣзникъ.

Князь Александръ посрѣщаше всичкитѣ тѣзи слухове съ спокойствие и енергия, чрезъ което и успѣ заедно съ храбрата си армия да остане и на 6-й господаръ на положението.

Трети день на сражението, 7 Ноемврий.

Срьбската армия се намираше тъй също и на 7-й сутриньта съ широкъ фронтъ предъ Сливнишката позиция, но нѣмаше намѣрение да отблъсне противника отъ нея. Частитѣ ѝ испълняваха вече—отчасти презъ нощьта издадената презь по първия день заповѣдь, да се съсрѣдоточатъ близо до источния исходъ на Драгоманското дефиле. Само Моравската дивизия, която на 7-й сутриньта не бѣше получила още тъзи заповѣдъ, настѫпваше презъ деня къмъ Сливница.

Страха, че българитѣ се готвятъ да обходятъ сѣверното крило на Нишавската армия сѫществуваше у сърбитѣ още и на 7-й сутриньта. Кавалерийската бригада остана поради това въ тила на армията, при Калотина. Отъ висшето началство нѣмаше никого при армията; Краль Миланъ се намираше въ Акъ-Паланка на около 75 км. отъ Драгоманъ, а намѣстника му, Полковникъ Петровичъ, остана въ Царибродъ, 30 км. отъ цен-

търа на армията и вслѣдствие на тѣхното отсѫствие не можеше да има и единство въ дѣйствията.

Три четвърти отъ сръбската армия искаха да се съсрѣдоточватъ на позицията на Югъ отъ източния изходъ на Драгоманското дефиле и нѣмаха, слѣдователно, желание да се сражаватъ и въпрѣки това почти цѣлата армия се увлѣче (29 отъ 31 баталиона) и намѣси въ боя, който се свърши съ отстѫпванието на сърбитѣ.

Въ българската главна квартира се прѣдполагаше, на основание обезпокоителнитѣ извѣстия отъ Владая, Самоковъ и София, че сърбитѣ искатъ да предприематъ отъ къмъ Брѣзникъ една лъжна атака противъ столицата. Въ София нѣмаше войски но се расчиташе на пристиганието на нѣколко дружини отъ Източна-Румелия. Князя се отправи за това назадъ въ столицата съ цѣль да организира лично отбраната ѝ. Армията остана подъ Сливница съ заповѣдь да се държи пасивно.

Но тъзи заповѣдь не трѣбваше да се испълни. Съзнанието въ собственното прѣвъсходство бѣше вече проникнало въ редоветѣ на българскитѣ дружини и произвѣде въ тѣхъ ненаситна жажда за бой, противъ която началницитѣ не можаха вече да направятъ нищо.

Князь Александръ бѣ получилъ прѣзъ нощьта отъ 6-й на 7-й Ноемврий твърдѣ странни извѣстия. Министръ Каравеловъ телеграфира къмъ срѣдъ нощь приблизително слѣдующето:

„Разбити отъ неприятеля части на Струмския полкъ пристигнаха въ Самоковъ. Сърбитѣ настѫпватъ отъ Брѣзникъ и Перникъ за София. Тукъ нѣма никакви войски; Владая тъй сѫщо не е заета.“

Княза поиска да се увѣри преди всичко въ истинностьта на първата часть на това извѣстие и се обърна за това направо къмъ окрѫжния управитель. Не слѣдъ много се получи отъ Самоковъ слѣдующата телеграмма:

„Никакви разбити войнски части не сѫ пристигнали тукъ.“

Обаче извѣстието за настѫпванието на сърбитѣ къмъ София бѣше до толкова подозрително, щото Князя събра началника на западния корпусъ, Майора Гуджева, по висшитѣ началници и офицеритѣ отъ своя щабъ на съвѣщание.

Телеграмата на Каравеловъ предизвика едно сериозно настроение въ умоветѣ на присѫтствующитѣ, но въпроса бѣ разис-

кванъ съ пълно спокойствие. Ако сърбътѣ настжпватъ дѣйствително отъ Брѣзникъ и Перникъ за София трѣбвало би да се предполага, че тъзи имъ най-голѣма колонна се е движила по-скоро и е много по-силна отъ тѣзи които бѣха вече подъ Сливница. Споредъ растоянието между Брѣзникъ и София не бѣше невъзможно, щото сърбитѣ да се явятъ на 7-й още предъ София и тъй като онѣзи, слаби по численностьта си части, които заемаха Брѣзникъ бѣха отстжпили отъ тамъ къмъ юго-западъ, то пжтя за София бѣше съвършенно свободенъ за противника. Наистина, че въ дефилето Владая — Бучино бѣха се издигнали нѣколко укрѣпления но за тó пъкъ не бѣха заети а столицата бѣше тъй сжщо изпразднена отъ редовна войска. Сърбитѣ можаха слѣдователно да я заематъ на 7-й Ноемврий вечерьта.

Обаче, на това възможно падание на столицата не се даваше нѣкое преувеличено значение.

Военни трофеи имаше по онова врѣме твърдѣ малко за вземание; освѣнъ това се очакваше да пристигнатъ отъ Ихтиманъ едно значително число войски: 6-й и 8-й полкове и 4—5 источно-румелийски дружини, около 12000 души превъсходни войски и най-послѣ противника се лишаваше отъ тѣзи свои сили, които се намираха подъ Сливница и които се сражаваха вече напраздно два деня за да завладаватъ тъзи позиция. Заеманието на София отъ страна на сърбитѣ можеше, при все това, да повдигне моралната сила на противника и да подѣйствова въ противоположна смисъль върху духа на българскитѣ войски. Отъ това слѣдваше, че би било поне желателно да се възпрѣпятствова на опитванията на сърбитѣ да влѣзатъ въ столицата.

Мнѣнията, за начина по който да се направеше това, естественно не се схождаха; но като доказателство на спокойствието съ което се обсждаше този въпросъ може да послужи обстоятелството, че на присжтствующитѣ при съвѣщанията не имъ дойде даже и на ума за испращанието на войски отъ Сливница за София или пъкъ за да се остави Сливнишката позиция.

Въ това врѣме пристигна друга телеграмма отъ Самоковъ:

„Тъкмо сега пристигна Киссовъ съ части отъ Струмския полкъ.“ и слѣдъ тъзи, — втора отъ Каравелова:

„Единъ чифликчия отъ Владая (наемателя на едно имение на Князя) пристигна тукъ (София) и съобщава, че срьбски кавалерийски разѣзди пристигнали до Владая; сърбитѣ сж въ Радомиръ.“

Съ тѣзи телеграмми се потвърдяваше първото извѣстие, което ставаше, съ това, по вѣроятно.

Ако се вземе въ внимание числото, състава и досегашното щастие на българитѣ въ боя подъ Сливница можеше да се допустне, че сърбитѣ нѣма да успѣятъ въ атаката даже и на 9-й Ноемврий. Всичкото се всрѣдоточваше, повидимому, на линията Брѣзникъ — София. Главното нѣщо бѣше, може би, да се задържи само противника за нѣколко часа на извѣстна далечина отъ София, съ цѣль да се даде на войскитѣ, които пристигваха отъ Източна-Румелия да се приготвятъ за отбраната на този пунктъ. Отъ друга страна имаше се нужда да се поддържатъ и подкрѣпятъ духоветѣ въ столицата както и да се предопрѣдятъ възможни неумѣстни постѫпки отъ страна на столичнитѣ власти. Това можеше да направи само онова лице, което имаше възможность да обзира цѣлата обстановка и което бѣше облѣчено съ неограничена власть т. е. самия Князь. Князь Александъръ бѣше убѣденъ, че най-трудната и свързана съ най-голѣма отговорность, макаръ и най-неблагодарна работа на 7-й Ноемврий бѣше не подъ Сливница а напротивъ въ София. Князя се рѣши поради това да отиде лично въ София.

Той съобщи на събранитѣ у него офицери своето намѣрение да направи лично всичко възможно за защитата на столицата. Войскитѣ които се намираха подъ Сливница трѣбвали да не предприематъ нищо презъ този день, но въ случай на атаки отъ страна на сърбитѣ да ги отблъснатъ рѣшително.

Ако би да стане невъзможно да се задържатъ подъ Сливница, да отстѫпятъ на позицията, която се намираше на истокъ отъ столицата. Князя се надѣваше да се върне още до вечерьта.

Съ това се свърши съвѣщанието.

На 7-й Ноемврий сутриньта въ 7 часа Князь Александъръ отпѫтуваше за София; скоро слѣдъ заминаванието му отъ Сливница зачу отзадѣ си топовни гърмежи. Мѫчно му е било, на вѣрно, да продължава пѫтуванието си при мисьльта, че сражението почва отъ ново.

Развълнуванитѣ жители на столицата, бѣха препълнили улицитѣ; най-изопачени слухове намираха вѣра у тѣхъ и ека на топоветѣ, който се чуваше отъ къмъ Сливница, като че подтвърдяваше злитѣ имъ предчувствия. Очакваше се, че сърбитѣ ще навлизатъ вече слѣдъ нѣколко часа въ града. Тукъ, тамъ имаше обявления съ които представителитѣ на разнитѣ държави искаха да закрилятъ чуждитѣ поданници отъ алчностьта на

побѣдителитѣ. Казватъ даже, че въ „Унионъ-Клубъ“, мѣсто гдѣто се събираха дипломатитѣ се говоряло за нѣкаква си нота до Князя, съ която щѣлъ да се покани да се прѣдаде столицата безъ бой. (Фонъ-Хунъ).

Князя отиде право въ Военното Министерство, гдѣто се намираше и Каравеловъ. Пристигването му разсѣваше всичкия страхъ и нерешителность.

За неприятеля нѣмаше още други новини, можеше слѣдователно да се прѣдполага, че той не се намира още въ Владая. Но и за подкрѣпленията, които се очакваха отъ къмъ истокъ не се знаеше нищо.

Преди всичко, трѣбваше да се испрати извѣстно число способни за носение оржжие хора, да заематъ приготвенитѣ въ Владайското дефиле, укрѣпления. Князя се отправи въ казармата, гдѣто се обучаваха на групи опълченци отъ Софийския окржгъ и подаде тревога.

Слѣдъ малко врѣме имаше вече събрани около 1200 души, снабдени съ пушки и патрони. Князя назначи Военния прокуроръ, Капитанъ Агура, за командующъ на тъзи импровизирана дружина и му заповѣда да тръгне незабавно за Владая. Князя ги придружи лично до Владая.

Дефилето се зае презъ първитѣ послѣобѣдни часове. Противника не се виждаше на никждѣ, но за то пъкъ топоветѣ подъ Сливница не бѣха още прѣстанали да гърмятъ.

Князя се върна незабавно въ София, гдѣто получи едно неочакано извѣстие, този пжтъ обаче, съ приятно съдържание. Извѣстието гласеше, че отряда на Попова прѣвзелъ Брѣзникъ и че подъ Сливница всичко вървяло добрѣ.

Това извѣстие, което е, може би сжщо така неосновотелно, както нещастнитѣ слухове презъ миналата нощь, преобърна тутакси настроението на столичнитѣ жители; изъ улицитѣ владѣеше сега намѣсто униние и страхъ, жива радость и самоувѣренность. Нѣмаше вече, слѣдователно, причина да се испратятъ частитѣ, които се очакваха отъ Източна-Румелия, по друга нѣкоя посока освѣнъ: слѣдъ надлежна почивка да продължаватъ да се движжтъ къмъ Сливница.

Съ това се свърши и миссията на Князя въ София, която си бѣше възложилъ самичакъ. Той се върна безъ да си отпочине при армията, която се сражаваше подъ Сливница и гдѣто пристигна къмъ $4^1/_2$ часа послѣ обѣдъ.

Князя бѣ направилъ въ 19 часа около 12 мили и можеше да остане доволенъ отъ дѣлото си, макаръ, че извѣстията, вслѣдствие на които бѣ прѣдприелъ пѫтуването си за София, за щастие не се бѣхѫ сбѫднали. Той направи всичко, което можеше да се стори при сѫществуюшитѣ въ това врѣме обстоятелства и даде съ това доказателство не само на високото си съзнание на дълга, но още и на своя великодушенъ характеръ.

Но и сега не мисляше за почивка. При централния редутъ му се яви Майоръ Гуджевъ съ рапортъ осноступелно хода на работитѣ. Всичкитѣ части бѣха още замѣсени въ сражението макаръ че почваше вече да се стъмнява. Орѫдѣйнитѣ окопи на позицията бѣха праздни, слѣдователно и тѣзи орѫдия бѣха отпрѣдъ, въ боя. Дѣсното българско крило бѣше много напрѣднало и бѣше почти паралелно съ шосето; центъра се сражаваше на истокъ отъ Бахалинъ; около Алдомировци имаше, така сѫщо, упоренъ бой. а за отряда на Попова донасяше, че послѣдния отблъсналъ атаката на сърбитѣ, които настѫпваха отъ къмъ Брѣзникъ и че се намира сега въ Горгулята. Майоръ Гуджевъ донасяше тъй сѫщо, че атаката на дѣсното крило е станала безъ негово съгласие, но че центра е настѫпилъ по негова заповѣдъ съ цѣль да се възползува отъ успѣха на дѣсното крило.

Нека се върнемъ сега и изложимъ хода на събитията подъ Сливница.

Настѫпването на българското дѣсно крило.

Разказватъ че когато Ротмистръ Бендеревъ се явилъ вечерьта на 7-й Ноемврий предъ Князя и послѣдния го попиталъ защо е почналъ сражението на своя отговорность, Бендеревъ отговорилъ ужъ: „Искахъ да имамъ удоволствието да бия сърбитѣ самичъкъ“. Този отговоръ обяснява всичко. Волята, желанието да се биятъ сѫществоваше както у войницитѣ тъй и въ началницитѣ.

Но повода за сражение е билъ даденъ, споредъ, както разказва Полковникъ Хунгербюлеръ, отъ самитѣ сърби, които къмъ 8 часа сутриньта, почнаха да се опитатъ да отблъснатъ българскитѣ аванпости отъ околноститѣ на източната чука на Три Уши. Отъ тъзи престрѣлка се разви постепенно до 9 часа 30 минути предъ обѣдъ общата атака на българското дѣсно крило противъ Дунавската дивизия.

Тъзи дивизия заемаше, както знаемъ, тритѣ чуки на Три Уши и мѣстностьта около тѣхъ. Баталиона, който се намираше при Прекерше бѣ повиканъ на 7-й сутриньта на задъ при дивизията, една рота крѣпостна артиллерия зае позиция задъ фронта на дивизията а 1-й 2-й баталиони отъ 19-й полкъ (3-й баталионъ не бѣше още пристигналъ) се разположиха въ мѣстностьта около Три Уши. Разпредѣлението на частитѣ на Дунавската дивизия сутриньта на 6-й бѣше слѣдователно слѣдующе:

На източната чука на Три-Уши — 3-й, на сѣверната — 2-й и на западната 1-й баталионъ отъ 7-й полкъ и 1-й баталионъ отъ 9-й полкъ; на сѣверъ отъ послѣдния 2-а и 3-а батареи, малко по отзадъ, на една малка скалиста възвишенность 4-а батарея отъ Дунавския артиллерийски полкъ. На сѣверъ отъ батареитѣ, край блатото, — единъ баталионъ отъ 15-й полкъ; резерва на тъзи група се съставляваше отъ пристигналия отъ Прекерше баталионъ отъ сѫщия полкъ. На сѣверния край на блатото между Мало-Малово и Драгоманъ се намираше 3-й баталионъ отъ 9-й полкъ, задъ него, на сѣверо-западния край на блатото крѣпостната артиллерия; Петровски-Крьсть се заемаше отъ послѣдния баталионъ отъ 15-й полкъ. 1-й и 2-й баталиони отъ 10-й полкъ се намираха въ резервъ на западъ отъ Три Уши при завоя на пѫтя; 1-а батарея отъ Дунавския артиллерийски полкъ заемаше позиция, както и на 6-й, на западъ отъ пѫтя на височината при Ярловци. Главния фронтъ на Дунавската дивизия слѣдваше, споредъ това, отъ западната чука на Три Уши до блатото; дължината му възлизаше до 3000 крачки и се заемаше отъ 4 баталиона и 3 батареи всичко около 2800 человѣка и 18 орждия. Два баталиона (1400 чел.) се намираха по двѣтѣ източни чуки на Три Уши — на около 1500 крачки отъ главната позиция, а други два баталиона (1400 чел.) на растояние на три км. задъ сѣверния флангъ, за обезпечвание на този флангъ. Четири баталиона, 1 рота крѣпостна артиллерия и една батарея (3000 человѣка и 6 орждия) съставляваха резерва.

Къмъ 9 часа сутриньта се намираха, значи, на сърбското лѣво крило, всичко: $11^1/_2$ баталиона и 4 батареи или около 8600 человѣка и 24 орждия.

Българското дѣсно крило не получи презъ този день никакви подкрѣпления, но съ части на 3-й и 4-й полкове и съ 1-а източно-румелийска дружина се бѣ съставила една нова дружина. Забѣлѣзва се така сѫщо присѫтствието на доброволческата

дружина на Букурещлиева (отъ Дупница?) За която не се споменуваше нищо до сега. Врѣмето къмъ което тъзи дружина пристигна въ Сливница не ни е извѣстно. Както знаемъ, на дѣсното крило имаше на 6-й Ноемврий слѣдующитѣ части: 8 дружини, 1 ескадронъ една планинска батарея или 7200 человѣка, 150 коня, 12 орждия. Ако смѣтаме и новоспоменатитѣ части, то съвокупната численность на войскитѣ на дѣсното крило възлиза на: 10 дружини, 1 ескадронъ. $1^1/_2$ полски и 1 планинска батареи или около 9000 человѣка, 150 коня и 16 орждия.

Распредѣлението на тѣзи части на 7-й сутриньта не е добрѣ извѣстно; най-близкото, до истината е впрочемъ слѣдующето: Въ Мало-Малово и на югъ отъ селото стоеше 3-а дружина отъ 3-й полкъ, 3-а дружина отъ 5-й полкъ и доброволческата дружина на Букурещлиева. На Мека-Црьва въ първа линия — 2-а дружина отъ 3-й полкъ, сводната дружина и планинската батарея; задъ тъзи — 2-а дружина отъ 4-й полкъ; на юго-истокъ отъ Мека-Црьва, задъ по малкото блато, бѣха се расположили 1-а и 4-а дружина отъ 5-й полкъ, 4-а дружина отъ 2-й полкъ и 1-а батарея отъ 1-й Артиллерийский полкъ. 1-а Источно-Румелийска дружина съставляваше общия резервъ задъ срѣдата на рѣченото крило.

Главната група, 6 дружини и 2 батареи, се намираше слѣдователно, на Мека-Црьва и на юго-истокъ отъ нея; фронта, който тя заемаше възлизаше до 3500 крачки; 3 км. по на сѣверъ, при Мало-Малово — 3 дружини, като второстепенна група; и по срѣдата — 1 дружина, като обща резервъ.

Атаката на Бендерева почна къмъ 9 часа 30 минути.

Дружинитѣ които заемаха Мека-Црьва настжпваха бързо и рѣшително противъ двѣте источни чуки на Три-Уши. „Въ българската пѣхота, пише Фонъ Билемеки, почна да се въдвори мнѣнието, че тя може да прѣгърпи загуби само на голѣми разстояния и че споредъ това, трѣбваше да се старае да пристжпи колкото е възможно по рано къмъ боя съ хладно оржжие. Стръмнитѣ склонове на онѣзи височини на които се намираха сърбитѣ, безъ тѣзи да могжтъ да обстрѣлватъ мъртвитѣ тамъ пространства, привличаха българитѣ да се приближатъ по бързо".

Това се удаде твърдѣ добрѣ на българетѣ при атаката на Три-Уши; въ района на мъртвото пространство въстановляваха предварително порядъка въ растроенитѣ отъ бързото настжпване части и слѣдъ това почваха да се катерятъ.

Сърбитѣ се опитаха първоначално да се задържатъ на позицията си; единъ баталионъ отъ 9-й полкъ се испрати отъ главната позиция за въ поддържка на тѣзи части, които отбраняваха Три-Уши; сжщата заповѣдь получи тъй сжщо и 2-й баталионъ отъ 10-й полкъ. Послѣдния пристигна, обаче, твърдѣ късно, понеже сърбитѣ къмъ 10 часа предъ обѣдъ се бѣха оттеглили отъ Три-Уши.

Два отъ тѣзи баталиона, 2-й отъ 13-й полкъ и 3-й отъ 7-й полкъ се оттеглиха на една чука, която се намираше на югъ отъ Три-Уши и продължиха по този начинъ главния фронтъ на Дунавската дивизия къмъ югъ до самия пжть. 1-й баталионъ отъ 7-й полкъ зае западната чука на Три-Уши къмъ него се присъединиха отъ дѣсно и отъ лѣво 1-й и пристигналия между това 3-й баталионъ отъ 13-й полкъ, така щото къмъ 10 или 11 часа предъ обѣдъ имаше по фронта на Дунавската дивизия, между блатото и пжтя (4000 крачки) 8 баталиона и 3 батареи. Дунавската дивизия успѣ по този начинъ, да образува за прьвъ пжть прѣзъ тритѣ деня на сражението, една непрекжсната, сгодна въ тактическо отношение и достатъчно заета бойна линия, разбиванието на която трѣбваше да струва на българитѣ много врѣме и много кръвь!

Бендеревъ испрати веднага слѣдъ почванието на атаката, источно-румелийската дружина къмъ най-крайната часть на дѣсното крило. Тъзи дружина настжпваше по посока на Петровски-кръсть и превзе тъзи височина къмъ 1 часа слѣдъ обѣдъ. 3-а дружина отъ 3-й полкъ искаше (първоначално безъ успѣхъ) да настжпи по пжтя Мало-Малово — Драгоманъ между възвишеностьта и блатото — а 3-а дружина отъ 5-й полкъ и доброволцитѣ на Букурешлиева гледаха да се присъединятъ къмъ дѣсния флангъ на главната група, която бѣше слѣзла отъ Мека-Црьва. Батареята №. 1-й зае позиция задъ тъзи дружина приблизително около крьстопжтя между Мека-Црьва и Мало-Малово съ цѣль да дѣйствова непосрѣдствено противъ неприятелскитѣ батареи и противъ западната чука на Три-Уши.

Бендеревъ предприе къмъ 11 часа предъ обѣдъ отъ превзетитѣ двѣ источни чуки на Три Уши една енергична атака противъ главната позиция на Дунавската дивизия; тъзи атака бѣ отбльсната, но принуди за това пъкъ, двѣтѣ срьбски батареи, които заемаха до тогава позиция въ самата бойна линия, да отстжпятъ на позицията, която бѣше заета отъ 4-а батарея и която се намираше по на западъ.

Между това, влѣзоха въ дѣйствие и останалитѣ войски на дѣсното крило, които се намираха на юго западъ отъ Мека-Црьва а именно, 1-а и 4-а дружина отъ 5-й полкъ и 4-а дружина отъ 2-й полкъ. Двѣ отъ тѣзи дружини настжпваха между Мека-Црьва и малкото блато а една — обходи блатото отъ къмъ югъ и настжпи по край пжтя; тъзи дружина изгуби съ това си движение много врѣме и въ послѣдствие и свързката съ другитѣ двѣ дружини. Послѣднитѣ бѣха взели направление по южното крило на неприятелската позиция и се стараяха, като минаваха отчасти отвъдѣ пжтя да го обходятъ. Една полубатарея отъ центъра поддържаше, по заповѣдь на Майора Гуджева, тъзи колонна. Цѣлата група срѣщна, обаче неочакано и упорно съпротивление отъ страна на части отъ Дринската дивизия.

Дринската дивизия се бѣше премѣстила презъ нощьта отъ 6- й на 7-й Ноемврий къмъ сѣверъ съ цѣль да испълни найсетнѣ нееднократно получената заповѣдь да намали интервала, който бѣше между нея и Дунавската дивизия. Частитѣ на тъзи дивизия бѣха разположени къмъ 8 часа сутриньта както слѣдва: 4-й полкъ и 2 батареи се намираха по височинитѣ на сѣверо-истокъ отъ Бахалинъ, 6-й полкъ и една батарея — на истокъ отъ това село, 5-й полкъ (предадения отъ самото начало къмъ Дринската дивизия) съ Шумадийския артилерийски полкъ — при Драготинъ. Когато, къмъ 10 часа прѣдъ обѣдъ, баталионитѣ отъ Дунавската дивизия почнаха да отстжпятъ отъ източната чука на Три-Уши, Полковникъ Мишковичъ испрати два баталиона отъ 4-й полкъ презъ шоссето по направление къмъ сѣверо-западъ съ цѣль да поддържи баталионитѣ, които отстжпяха, а двѣтѣ батареи, които бѣха съ 4-й полкъ заеха позиция до шоссето при 1-а батарея на Дунавската дивизия.

На мѣстото на 4-й полкъ, отъ който бѣ останалъ само единъ баталионъ на височината при Бахалинъ, Полковникъ Мишковичъ премѣсти 6-й и го расположи на югъ отъ шоссето. 5-й полкъ който заѣ позиция на височината при Бахалинъ до останалия отъ 4-й полкъ баталионъ.

Скоро слѣдъ атаката на Бендерева, Полковникъ Хорстигъ се обърна къмъ Дринската дивизия за поддържка.

На Полковника Мишковича, който изяви пълна готовность да испълни това искание си представляваше споредъ дадената въ този моментъ обстановка на боя, като най естественна и

близка цѣль слѣдующето: да произвѣде контъръ-атака противъ настжпающитѣ въ това врѣме на югъ отъ Три Уши двѣтѣ български дружини, прѣдъ които южното крило на дунавската дивизия (двата баталиона отъ 14-й полкъ) почваше вече да отстжпва.

Два баталиона отъ 6-й и 1-й баталионъ отъ 5-й сърбски полкъ, поддържани отъ три батареи слѣзоха отъ височината и се направляваха противъ южния флангъ на двѣтѣ български дружини. Послѣднитѣ претърпяха голѣми загуби но останаха, както и полубатареята, която бѣше излѣзла на прѣдъ за да поддържи тѣзи дружини, на мѣстата си. Между това пристигна и ѳнъзи дружина, която бѣше заходила около блатото (4-а и 2-й полкъ) и нападна веднага въ дѣсния флангъ на сръбската контъръ-атака. Тъзи атака въ флангъ бѣше толкова внушителна, щото баталионитѣ на Дринската дивизия обърнаха веднага назадъ, като отстжпиха до гората която се намира на височината при Бахалинъ. (1 часа слѣдъ обѣдъ). Българскитѣ дружини се готвяха тъкмо да преслѣдватъ сърбитѣ до рѣченаiта височина, но въ този моментъ имъ се изпрѣчиха отъ къмъ югъ нови неприятелски войски.

Началника на Шумадийската дивизия Полковникъ Беницки, когато забѣлѣжи успѣхътъ на неприятелското дѣсно крило и премѣстванието на Дринската дивизия, къмъ сѣверъ испрати, така сжщо, по близкитѣ си части къмъ застрашения флангъ.

Полковникъ Беницки испрати най-напрѣдъ 12-й полкъ съ 3 батареи, слѣдъ който — още и 1-й и 2-й баталионъ отъ 11-й полкъ. Тѣзи части пристигнаха именно въ момента, когато баталионитѣ на Дринската дивизия извършваха отстжпванието си къмъ височината при Бахалинъ. (Нослѣ 1 слѣдъ обѣдъ).

Новитѣ баталиони, подпомогнати отъ части на 6 й полкъ се развърнаха веднага за атака. Батареитѣ сиѣха отъ предницитѣ съвършенно близо отъ неприятеля и почнаха стрѣлба съ картечи.

Баталионитѣ ȁтаковаха съ фронта къмъ сѣверъ и безъ да стрѣлятъ южното крило на българитѣ и се спустнаха, слѣдъ като бѣха дали нѣколко залпа отъ близки дистанци, съ байонети въ неприятелската позиция. —

Тъзи енергична и съотвѣствующа на дадената въ този моментъ обстановка на боя, атака на сърбитѣ противъ тритѣ български, дружини, които бѣха претърпѣли вече голѣми загуби, има пъленъ успѣхъ.

Послѣднитѣ трѣбваше да се оттеглятъ съ голѣми загуби отъ завладаваната съ тъкава храбрость, позиция и да отстжпятъ на главната си позиция.

Батареята, която въ това време бѣше заѣла гребена на височината, преслѣдваше отстжпающитѣ съ своя огънъ.

Между това, усилията на Бендерева противъ главната позиция на Дунавската дивизия не бѣха престанали още. 1-а источно-румилийска дружина бѣше успѣла да заѣме къмъ 1 часа послѣ обѣдъ сѣдловината при Петровски-Крьсть. Онъзи дружина отъ 3-й полкъ, която настжпваше между Петровски Крьсть и блатото, бѣше стигнала къмъ това врѣме на половината пжть между Мало-Малово и Драгоманъ.

Главната же група на българското дѣсно крило подъ непосрѣдственната команда на Бендерева бѣше почти успѣла да превземе къмъ 1 часа западната чука на Три-Уши, но вслѣдствие нэ упорното съпротивление на сърбитѣ бѣше принудена да се върне повторно.

Обаче, отбранителитѣ бѣха вече растроени и изморени отъ дългата борба. Срьбскитѣ батареи, които бѣха расположени много на тѣсно на една скалиста чука, търпяха твърдѣ много отъ гранатитѣ на българскитѣ круповски орждия; скалистата почва увеличаваше още повече дѣйствието на българскитѣ спаряди тогава, когато българскитѣ батареи, търпяха много малко отъ огъня на срьбската артиллерия по причина, че почвата гдѣто се намираха, бѣше мека и глиниста.

Когато Бендеревъ забѣлѣжи, че най крайния му дѣсни флангъ продължава да напрѣдва по посоката къмъ Драгоманъ, рѣши тогава (малко време слѣдъ 2 часа послѣ обѣдъ), да отиде за третия пжть въ атака противъ неприятелската позиция.

Но този пъть, сърбитѣ бѣха толкова изненадани отъ неочакванното нападение на цѣлата българска бойна линия, щото нѣкои отъ тѣхнитѣ части, не намѣриха даже и врѣме да насаждатъ баионетитѣ на пушкитѣ си.

Сърбитѣ изморени отъ упоритата борба, която се бѣ продължила около шесть часа и почти безъ патрони, оставиха слѣдъ като батареитѣ имъ се намираха въ безопастность, позицията и се спрѣха още единъ пжть на една възвишеность между Три-Уши и Драгоманъ, но и тамъ не можаха да се удържатъ много врѣме противъ огъня на българскитѣ дружини. Главната група на Дунавската дивизия се оттегли къмъ источния исходъ на

Драгоманското дефиле, гдѣто я бѣха изпреваряли батареитѣ за да прикриятъ отстжпванието на пѣхотата.

Българитѣ заѣха къмъ 3 часа и западната чука на Три-Уши и напрѣднаха съ крайното си дѣсно крило, което бѣ успѣло съ двѣ дружини отъ главната група, до сѣверо-западния край на блатото.

Бендеревъ е искалъ, споредъ нѣкои, да подължава атаката си съ цѣль да отблъсне сърбитѣ на югъ отъ Драгоманското дефиле. Гуджевъ отхвърлилъ, обаче, това предложение подъ предлогъ, че трѣбвало да се даде врѣме на останалитѣ части да дойдатъ на една линия съ дѣсното крило.

Ний мислимъ, че Гуджевъ е ималъ право въ това. Освѣнъ това не се знае положително дали частитѣ отъ дѣсното крило щѣха да могжтъ да превзематъ, слѣдъ толкова усилия и трудности, онъзи силна позиция, която Дунавската дивизия заемаше на източния исходъ на Драгоманското дефиле.

Майоръ Гуджевъ можеше да слѣди отъ наблюдателния си пунктъ въ центъра на позиция за успѣхитѣ на дѣсното крило а отъ друга страна непрестанното премѣстване на неприятелскитѣ части отъ къмъ Бѣрложница и Драгоманъ не бѣше останало незабѣлѣжано отъ него.

Къмъ 1 часа обстановката бѣше слѣдующа: отъ една страна българитѣ бѣха заели двѣтѣ източни чуки на Три-Уши, отъ друга страна пъкъ съсрѣдоточаванието на нови неприятелски баталиони и батареи при Бахалинъ, застрашаваше онѣя части на българското дѣсно крило, които дѣйствуваха на Югъ отъ Три-Уши.

Прѣдъ видъ на тъзи обстановка, Майоръ Гуджевъ считаше за необходимо, да пустне въ дѣйствие най-близо стоящитѣ до дѣсното крило части съ цѣль да довърши успѣхитѣ на частитѣ на това крило, както и да ги обезпечи отъ нѣкои неблагоприятни случайности каквито, споредъ дадената обстановка на боя можяха твърдѣ лесно да се очакватъ.

Той заповѣда затова на командующия центъра Капитанъ Петрова,*) който бѣ замѣстилъ Капитана Блъскова, да настжпи съ онѣзи части, които се намираха между шосето и Алдомировци и да атакова височината при Бахалинъ.

На българския центъръ имаше, както знаемъ, 1-а, 3-а и 4-а дружини отъ 4-й полкъ, 2-а дружина отъ 5-й, 1-а дру-

*) Капитанъ Блъсковъ бѣ раненъ.

жина отъ 3-й полкъ, 3-а източно-румелийска дружина, опълченскитѣ роти отъ Царибродъ и Брѣзникъ, една полудружина доброволци подъ Шиварова и най сетнѣ 3-та и 6-та батарея отъ 1-й артиллерийский полкъ; всичко 7 дружини, 2 батареи или около 6300 человѣка и 16 орждия.

Тѣзи войски почнаха атаката къмъ 1 часа или 1 часа и 30 минути послѣ обѣдъ, слѣдователно тъкмо тогава, когато тритѣ български дружини, които настжпваха на югъ отъ Три-Уши бѣха отблъснати отъ енергичната атака на сърбитѣ.

Атаката на българския центъръ е била посрѣщната, както се вижда, само отъ нѣкои части на 5-й и 6-й полкове и може би още отъ единъ батиалионъ отъ Дринската дивизия, които всички се бѣха расположили по источния склонъ на дола на Сливнишката рѣка. Батареитѣ на Шумадийската дивизия съдѣйствуваха за отблъсванието на атаката на българския центъръ отъ върха на Забѣлъ-Планина.

Частитѣ же на Шумадийската дивизия, които заемаха височината при Бахалинъ (2 баталиона отъ 11-й и единъ отъ 12-й полкове) бѣха почнали скоро слѣдъ 1 часа послѣ обѣдъ да се премѣстятъ, презъ дола на Сливнишката рѣка къмъ южния флангъ на позицията.

Ний ще се повърнемъ още да говоримъ за това предвижение.

Атаката на българския центъръ.

Войскитѣ на българския центъръ атаковаха въ сжщия порядъкъ, въ който бѣха расположени на позицията си. Въ първа линия: на дѣсния флангъ 2-а рота отъ 3-й полкъ, по на лѣво 2-а дружина отъ 3-й покъ, по нататъкъ 3-а и най-сетнѣ на лѣвия флангъ 4-а дружина отъ 4-й полкъ. Задъ дѣсния флангъ слѣдваше 3-а источно-румелийска дружина и задъ центъра — 1-а дружина отъ 4-й полкъ; най отъ задъ идяха $1^1/_2$ батарея.

Двѣтѣ доброволчески роти подъ командата на Шиварова и опълченскитѣ роти отъ Царибродъ и Врѣзникъ биле извикани въ бойната линия едвамъ къмъ 4 часа послѣ обѣдъ, когато частитѣ, които съставляваха по прѣди резерва бѣха вече попълнили бойната линия, но не влѣзаха вече въ дѣйствие.

Резултата на тъзи атака е билъ този, че групата отъ *българския* центъръ задържа до вечерьта по-голѣмата часть на

Дринската дивизия на височината на Бахалинъ и отблъсна първата линия на тъзи дивизия отъ источния склонъ на дола на Сливнишката рѣка. Българитѣ заеха слѣдъ това тъзи позиция, укрѣпиха се въ нея и прекараха нощьта отъ 7-й на 8-й Ноемврий, съвършенно близо до противника.

Съ това се даваше една сѫщественна опора на българското дѣсно крило, което се намираше вече чрезмѣрно много напрѣдъ.

Колкото за излагание начина по който бѣ произвѣдена тъзи атака отъ страна на българския центръ оставаме думата на Капитана отъ българската армия, Софрониева, който командоваше подъ Сливница 14-а рота отъ 4-й полкъ (Плѣвненския) и който ни разказа на самото поле на сражението общия ходъ на атаката.

Отъ този кратъкъ разказъ може да се извѣждатъ твърдѣ поучителни заключения относително управлението на боя у българитѣ па даже и относително на една пѣхотна атака съ скорострѣлни пушки.

Разказа на Софрониева споредъ смисъльта му е слѣдующия:

„Къмъ 1 часа послѣ обѣдъ получихме заповѣдь да настѫпимъ; построихме частитѣ си раздадохме още по нѣколко патрона и по обща команда оставихме слѣдъ това, всички, окопитѣ си.

4-а дружина отъ 4-й полкъ съставляваше лѣвия флангъ на първата линия; на дѣсно отъ нея, на интервалъ отъ 500 крачки се намираше 3-а дружина отъ нашия полкъ; на дѣсно отъ тази, тоже на интервалъ отъ 500 крачки 2-а дружина отъ 5-й полкъ. Всѣкоя дружина имаше по двѣ роти въ първа линия, построени въ взводна колона; останалитѣ двѣ роти отъ всѣкоя дружина слѣдваха на 500 крачки отъ задъ, построени тоже въ взводна колона, и съставляваха ротния резервъ.

Ротитѣ имаха презъ този день единъ съставъ отъ 210 человѣка.

Испратенитѣ напрѣдъ патрули донесоха, че противника заемалъ позиция на около 3000 крачки отъ насъ близо около дола на Сливнишката рѣка, както и на истокъ отъ височината при Бахалинъ. На окола 2000 крачки отъ противника всѣка рота отъ първата линия разсипа по два взвода въ верига.

Въ това врѣме почнаха да попадатъ първитѣ неприятелски куршуми; стрѣляше противъ насъ тъй сѫщо и расположената на Забѣлъ-Планина неприятелска артиллерия. Ний

не отговоряхме, обаче, на този недѣйствителенъ огънь и настжпвахме непрекъснато до 1200 крачки отъ противника.

Тогава открихме и ний отъ веригата огънь по команда противъ неприятелската пѣхотна линия.

Единъ патрулъ отъ лѣвия флангъ донася въ този моментъ, че една неприятелска колона настжпва по котловината по направление къмъ Алдомировци. (Това бѣха по всѣка вѣроятность баталионитѣ отъ Шумадийската дивизия, които извършваха споменатото по-горѣ предвижение).

13-а рота построи фронтъ къмъ това направление съ цѣль да обезпечи нашия лѣви флангъ а 14-а остана на около 400 крачки задъ двѣтѣ роти отъ 4-а дружина, които се бѣха разсипали.

Веригата направи двѣ но голѣми пребѣжки, слѣдъ което се разсипа тъй сжщо и 14-а рота въ интервала между 4-й и 3-й баталиони. Послѣдваха още двѣ пребѣжки бѣгомъ, но този пжть по кжси, 100—150 крачки.

Бѣхме стигнали вече на около 600 крачки отъ неприятелската позиция и лежяхме, разположени доволно на гжсто, безъ никакво закритие. Подъ тѣзи условия останахме на това мѣсто около 2 часа като открихме живъ единиченъ огънь противъ противника.

За дѣйствието на огъня ний неможяхме да си съставимъ никакво понятие понеже димътъ предъ фронта бѣше толкова гжстъ щото не се виждаше нищо.

Загубитѣ, които претърпяхме въ продължение на тѣзи два часа бѣха доволно значителни. Моята рота загуби въ този день 33 человѣка отъ които единъ портупей-юнкеръ и двама унтеръ-офицери. Но хората останаха изобщо спокойни, прикладваха и се прицѣлваха. Само виковетѣ на единъ войникъ, който бѣ ударенъ въ колѣното развълнуваха малко моитѣ хора.

Войницитѣ почнаха, обаче, да участятъ стрѣлбата и всичкитѣ ми усилия, да ги накарамъ съ знакове и команди да престанатъ бѣха напрасни. Всѣкой войникъ имаше въ началото на боя около 200 патрона но презъ онѣзи два часа бѣха изстрѣляли толкова много, щощо прѣди послѣдната пребѣжка не останаха повече отъ по 15 патрона на человѣкъ.

Ний се убѣдихме, най-сетнѣ, че не ни оставаше нищо друго освѣнъ да атакуваме съ щикове макаръ, че се намирахме още много далече отъ позицията на противника и че нищо не ни даваше още да предполагаме че неприятеля е

веяе досдатъчно растроенъ. Но азъ знаяхъ, че моитѣ хора бѣха увѣрени, че ще отблъснатъ сърбитѣ и затова ний, които бѣхме най отъ прѣдъ рѣшихме се да нападаме.

Около 3 часа 14-а и 15 а рота, по командата на своитѣ началници се дигнаха като единъ человѣкъ и се спустнаха напредъ съ громки „Урра"; най близкитѣ до тѣхъ роти послѣдваха тѣхния примѣръ.

Срьбската верига, като чу нашето „Урра" и видѣ стремителното нападение на нашитѣ роти оставиха, безъ да дадѫтъ даже и единъ истрѣлъ, позицията си и изчезнаха въ дола.

Ний пребѣгнахме още около 3 минути и стигнахме до рѣчния долъ, гдѣто сварихме около 2 роти сърби, часть отъ които си хвърлиха пушкитѣ и се предадоха. Около 50 души взехме въ плѣнъ останалитѣ избѣгнаха.

Ротитѣ отъ моята дружина бѣха се разбъркали въ врѣме на настѫпванието и затова трѣбваше да се въстанови реда въ 4-а дружина още когато минаваше дола.

Хората ни намѣриха на това мѣсто множество срьбски патрони; и почнаха отъ тогава да стрѣлятъ съ тѣхъ отъ Берданкитѣ. Стрѣлбата съ тѣзи патрони отиваше много добрѣ само, че екстракторитѣ отказваха понѣкога и тогава гилзитѣ трѣбваше да се изваждатъ съ помощьта на шомпола.

Безъ да прекѫснемъ настѫпванието си бѣхме се искачили между това на отвъдния брѣгъ на дола (западния) отъ гдѣто открихме огънь противъ отстѫпающата пѣхота а тъй сѫщо и противъ неприятелскитѣ батареи, които бѣха почнали да ни обстрѣлятъ съ огънъ много честь но затова пъкъ малко дѣйствителенъ. Къмъ това врѣме пристигнаха на источния брѣгъ на дола двѣтѣ ни орѫдия съ цѣль да обстрѣлятъ по добрѣ неприятелската артиллерия. Тѣзи орѫдия претърпяха твърдѣ голѣми загуби; сърбитѣ повредиха единъ лафетъ и убиха коня на взводния командиръ, но при все това орѫдията продължаваха да стрѣлятъ.

Обаче, при заеманието на тъзи позиция, двѣтѣ орѫдия нѣмаха повече отъ по 15 снаряда, които се изхарчиха, естественно, много скоро и тогава взвода продължаваше до вечерьта да стрѣля съ холости заряди.

Нашата пѣхота водеше сега престрѣлката исключително съ срьбски патрони, понеже бѣ заповѣдано да се спазватъ останалитѣ още у хората 10—15 бердановски патрони за въ случая, че сърбитѣ би предприемали нѣкоя нова атака.

Между 4 и 5 часа слѣдъ обѣдъ докараха патрони съ нѣколко товарни коње както и едни волски кола съ шестъ голѣми ящици съ патрони. Сърбитѣ убиха единия отъ коньетѣ и единъ волъ но това не попрѣчи никакъ за да се раздадѫтъ патронитѣ.

3-а дружина отъ нашия полкъ се бѣше отдѣлила на около 800 крачки на дѣсно отъ 4-а дружина и затова бѣ отвѣдена една рота отъ нашата дружина (4-а) обратно задъ споменатия вече долъ.

У неприятеля, който се бѣ оттеглилъ до Бахалинъ, остана слѣдъ като се бѣше вече стъмнило, всичко спокойно.

Нашата верига се окопа, както можеше, презъ нощьта на сѫщитѣ тѣзи мѣста, гдѣто се бѣ установила и по този начинъ прекарахме въ този боенъ редъ нощьта отъ 7-й на 8-й Ноемврий. Патрулитѣ ни останаха съвършенно близо до противника.

Нощьта премина безъ никакви случки. Едвамъ сутриньта на другия день получихме заповѣдьта да се върнемъ на старитѣ си позиции. Бѣше още тъмно, когато пристигна тъзи заповѣдь.

Но ний не мисляхме, че сме биле бити а тълкувахме извиканието ни назадъ съ това, че на главната позиция нѣмало вѣроятно достаточно войски. Когато бѣхме вече заели старитѣ си мѣста, дойде Князя и ни поздрави за гдѣто се държахме така добрѣ.

Участието на Моравската дивизия въ сражението при Сливница.

Моравската дивизия тръгна най-сетнѣ, слѣдъ двудневно стоение въ Брѣзникъ, на 7-й Ноемврий въ 7 часа сутриньта по направление къмъ Сливница, — но само съ по малко отъ половината на своитѣ части.

Тритѣ баталиона отъ 1-й полкъ, не бѣха още пристигнали, единъ баталионъ отъ 2-й полкъ се намираше въ Трънъ, другъ баталионъ отъ сѫщия полкъ и дружината отъ 2-й банъ останаха въ Брѣзникъ; остана тъй сѫщо и една планинска батарея, тъй щото настѫпваха къмъ Сливница само: 1-й 2-й и 3-й баталионъ отъ 14-й полкъ и 1-й баталионъ отъ 2-й полкъ, 2 полски батареи отъ Тимокския артиллерийски полкъ, 1 планинска батарея и единъ ескадронъ, всичко 1800 человѣка, 150 коня и 16 орждия.

Полковникъ Топаловичъ бѣше твърдѣ недостатъчно ориентиранъ върху положението на останалитѣ части на Нишавската армия. Заповѣдитѣ, които той бѣ получилъ на 6-й Ноемврий послѣ обѣдъ отъ командующия армията, бѣха съставени още презъ онова врѣме, когато Краля предполагаше да обходи на 6-й лѣвото крило на неприятелската позиция съ превъсходни сили.

За всичкитѣ други заповѣди, които бѣха издадени отъ тогава и съ които се предписваше съсрѣдоточванието на армията при източния исходъ на Драгоманското дефиле, както и за сѫбитията на 6-й Ноемврий, Полковникъ Топаловичъ не знаеше, положително, нищо.

И тъй Моравската дивизия, която едната отъ противнитѣ страни очакваше съ такова голѣмо нетърпение и отъ която другата се боеше толкова много, излѣзе изъ Брѣзникъ и се направляваше къмъ полето на сражението предъ Сливница съ една само малка часть отъ бойнитѣ си сили, съ директиви, които сѫбитията бѣха изпреварили отъ много време и при това въ единъ моментъ когато съсѣднитѣ ѝ войски, Шумадийската дивизия, се отдалечаваше отъ нейя къмъ Сѣверъ.

Полковникъ Топаловичъ избра онзи пѫть, който минава близо до село Ракита, гдѣто се надѣваше да срѣщне дѣсния флангъ на Шумадийската дивизия. Въ сѫщность намѣри само 1-й баталионъ отъ 12-й полкъ и една батарея; останалитѣ части на Шумадийската дивизия се намираха вече на 5 км. отъ Ракита, по пѫтя за Бахалинъ.

Скоро слѣдъ пристиганието на Моравската дивизия на една линия съ Ракита се получи донесение, че на една позиция на сѣверъ и истокъ отъ Горгулята имало неприятелски войски.

Това бѣше отряда на Попова, който, както знаемъ, бѣ пренощувалъ при Горгулята и бѣ испратилъ къмъ Брѣзникъ само кавалерията. Когато тъзи кавалерия донесе за настѫпванието на противника отъ къмъ Брѣзникъ, Поповъ заѣ позиция при Горгулята. Той имаше съ себѣ $3^1/_2$ дружини отъ 1-й полкъ, доброволцитѣ на Караджова и една полубатарея — всичко около 4000 человѣка и 4 орѫдия; — 4-а же Источно-Румелийска дружина бѣ испратена (вѣроятно още презъ нощьта) къмъ Златуша за да препрѣчи пѫтя, който води презъ това село отъ Брѣзникъ за София.

Поповъ е билъ, слѣдователно съ 1200 души по силенъ отъ колкото настѫпающатата противъ него часть отъ Морав-

Князя бѣ направилъ въ 19 часа около 12 мили и можеше да остане доволенъ отъ дѣлото си, макаръ, че извѣстията, вслѣдствие на които бѣ прѣдприелъ пѫтуванието си за София, за щастие не се бѣхѫ сбѫднали. Той направи всичко, което можеше да се стори при сѫществующитѣ въ това врѣме обстоятелства и даде съ това доказателство не само на високото си съзнание на дълга, но още и на своя великодушенъ характеръ.

Но и сега не мисляше за почивка. При централния редутъ му се яви Майоръ Гуджевъ съ рапортъ осиосително хода на работитѣ. Всичкитѣ части бѣха още замѣсени въ сражението макаръ че почваше вече да се стъмнява. Орѫдѣйнитѣ окопи на позицията бѣха праздни, слѣдователно и тѣзи орѫдия бѣха отпрѣдъ, въ боя. Дѣсното българско крило бѣше много напрѣднало и бѣше почти паралелно съ шосето; центъра се сражаваше на истокъ отъ Бахалинъ; около Алдомировци имаше, така сѫщо, упоренъ бой, а за отряда на Попова донасяше, че послѣдния отблъсналъ атаката на сърбитѣ, които настѫпваха отъ къмъ Брѣзникъ и че се намира сега въ Горгулята. Майоръ Гуджевъ донасяше тъй сѫщо, че атаката на дѣсното крило е станала безъ негово съгласие, но че центра е настѫпилъ по негова заповѣдъ съ цѣль да се възползува отъ успѣха на дѣсното крило.

Нека се върнемъ сега и изложимъ хода на събитията подъ Сливница.

Настѫпването на българското дѣсно крило.

Разказватъ че когато Ротмистръ Бендеревъ се явилъ вечерьта на 7-й Ноемврий предъ Князя и послѣдния го попиталъ защо е почналъ сражението на своя отговорность, Бендеревъ отговорилъ ужъ: „Искахъ да имамъ удоволствието да бия сърбитѣ самичъкъ“. Този отговоръ обяснява всичко. Волята, желанието да се биятъ сѫществоваше както у войницитѣ тъй и въ началницитѣ.

Но повода за сражение е билъ даденъ, споредъ, както разказва Полковникъ Хунгербюлеръ, отъ самитѣ сърби, които къмъ 8 часа сутриньта, почнаха да се опитатъ да отблъснатъ българскитѣ аванпости отъ околноститѣ на източната чука на Три Уши. Отъ тъзи престрѣлка се разви постепенно до 9 часа 30 минути предъ обѣдъ общата атака на българското дѣсно крило противъ Дунавската дивизия.

Тъзи дивизия заемаше, както знаемъ, тритѣ чуки на Три Уши и мѣстностьта около тѣхъ. Баталиона, който се намираше при Прекерше бѣ повиканъ на 7-й сутриньта на задъ при дивизията, една рота крѣпостна артиллерия зае позиция задъ фронта на дивизията а 1-й 2-й баталиони отъ 19-й полкъ (3-й баталионъ не бѣше още пристигналъ) се расположиха въ мѣстностьта около Три Уши. Разпредѣлението на частитѣ на Дунавската дивизия сутриньта на 6-й бѣше слѣдователно слѣдующе:

На источната чука на Три-Уши — 3-й, на сѣверната — 2-й и на западната 1-й баталионъ отъ 7-й полкъ и 1-й баталионъ отъ 9-й полкъ; на сѣверъ отъ послѣдния 2-а и 3-а батареи, малко по отзадъ, на една малка скалиста възвишеность 4-а батарея отъ Дунавския артиллерийски полкъ. На сѣверъ отъ батареитѣ, край блатото, — единъ баталионъ отъ 15-й полкъ; резерва на тъзи группа се съставляваше отъ пристигналия отъ Прекерше баталионъ отъ сжщия полкъ. На сѣверния край на блатото между Мало-Малово и Драгоманъ се намираше 3-й баталионъ отъ 9-й полкъ, задъ него, на сѣверо-западния край на блатото крѣпостната артиллерия; Петровски-Крьстъ се заемаше отъ послѣдния баталионъ отъ 15-й полкъ. 1-й и 2-й баталиони отъ 10-й полкъ се намираха въ резервъ на западъ отъ Три Уши при завоя на пжтя; 1-а батарея отъ Дунавския артиллерийски полкъ заемаше позиция, както и на 6-й, на западъ отъ пжтя на височината при Ярловци. Главния фронтъ на Дунавската дивизия слѣдваше, споредъ това, отъ западната чука на Три Уши до блатото; дължината му възлизаше до 3000 крачки и се заемаше отъ 4 баталиона и 3 батареи всичко около 2800 человѣка и 18 орждия. Два баталиона (1400 чел.) се намираха по двѣтѣ источни чуки на Три Уши — на около 1500 крачки отъ главната позиция, а други два баталиона (1400 чел.) на растояние на три км. задъ сѣверния флангъ, за обезпечвание на този флангъ. Четири баталиона, 1 рота крѣпостна артиллерия и една батарея (3000 человѣка и 6 орждия) съставляваха резерва.

Къмъ 9 часа сутриньта се намираха, значи, на сърбското лѣво крило, всичко: $11^1/_2$ баталиона и 4 батареи или около 8600 человѣка и 24 орждия.

Българското дѣсно крило не получи презъ този день никакви подкрѣпления, но съ части на 3-й и 4-й полкове и съ 1-а источно-румелийска дружина се бѣ съставила една нова дружина. Забѣлѣзва се така сжщо присжтствието на доброволческата

дружина на Букурещлиева (отъ Дупница?) За която не се споменуваше нищо до сега. Врѣмето къмъ което тъзи дружина пристигна въ Сливница не ни е извѣстно. Както знаемъ, на дѣсното крило имаше на 6-й Ноемврий слѣдующитѣ части: 8 дружини, 1 ескадронъ една планинска батарея или 7200 человѣка, 150 коня, 12 орждия. Ако смѣтаме и новоспоменатитѣ части, то съвокупната численность на войскитѣ на дѣсното крило възлиза на: 10 дружини, 1 ескадронъ. $1^1/_2$ полски и 1 планинска батареи или около 9000 человѣка, 150 коня и 16 орждия.

Распредѣлението на тѣзи части на 7-й сутриньта не е добрѣ извѣстно; най-близкото, до истината е впрочемъ слѣдующето: Въ Мало-Малово и на югъ отъ селото стоеше 3-а дружина отъ 3-й полкъ, 3-а дружина отъ 5-й полкъ и доброволческата дружина на Букурещлиева. На Мека-Црьва въ първа линия — 2-а дружина отъ 3-й полкъ, сводната дружина и планинската батарея; задъ тъзи — 2-а дружина отъ 4-й полкъ; на юго-истокъ отъ Мека-Црьва, задъ по малкото блато, бѣха се расположили 1-а и 4-а дружина отъ 5-й полкъ, 4-а дружина отъ 2-й полкъ и 1-а батарея отъ 1-й Артиллерийский полкъ. 1-а Източно-Румелийска дружина съставляваше общия резервъ задъ срѣдата на рѣченото крило.

Главната група, 6 дружини и 2 батареи, се намираше слѣдователно, на Мека-Црьва и на юго-истокъ отъ нея; фронта, който тя заемаше възлизаше до 3500 крачки; 3 км. по на сѣверъ, при Мало-Малово — 3 дружини, като второстепенна група; и по срѣдата — 1 дружина, като обща резервъ.

Атаката на Бендерева почна къмъ 9 часа 30 минути.

Дружинитѣ които заемаха Мека-Црьва настжпваха бързо и рѣшително противъ двѣте източни чуки на Три-Уши. „Въ българската пѣхота, пише Фонъ Билемеки, почна да се въдвори мнѣнието, че тя може да прѣтърпи загуби само на голѣми разстояния и че споредъ това, трѣбваше да се старае да пристжпи колкото е възможно по рано къмъ боя съ хладно оржжие. Стръмнитѣ склонове на онѣзи височини на които се намираха сърбитѣ, безъ тѣзи да могжтъ да обстрѣлватъ мъртвитѣ тамъ пространства, привличаха българитѣ да се приближатъ по бързо“.

Това се удаде твърдѣ добрѣ на българетѣ при атаката на Три-Уши; въ района на мъртвото пространство въстановляваха предварително порядъка въ растроенитѣ отъ бързото настжпване части и слѣдъ това почваха да се катерятъ.

Сърбитѣ се опитаха първоначално да се задържатъ на позицията си; единъ баталионъ отъ 9-й полкъ се испрати отъ главната позиция за въ поддържка на тѣзи части, които отбраняваха Три-Уши; сжщата заповѣдь получи тъй сжщо и 2-й баталионъ отъ 10-й полкъ. Послѣдния пристигна, обаче, твърдѣ късно, понеже сърбитѣ къмъ 10 часа предъ обѣдъ се бѣха оттеглили отъ Три-Уши.

Два отъ тѣзи баталиона, 2-й отъ 13-й полкъ и 3-й отъ 7-й полкъ се оттеглиха на една чука, която се намираше на югъ отъ Три-Уши и продължиха по този начинъ главния фронтъ на Дунавската дивизия къмъ югъ до самия пжть. 1-й баталионъ отъ 7-й полкъ зае западната чука на Три-Уши къмъ него се присъединиха отъ дѣсно и отъ лево 1-й и пристигналия между това 3-й баталионъ отъ 13-й полкъ, така щото къмъ 10 или 11 часа предъ обѣдъ имаше по фронта на Дунавската дивизия, между блатото и пжтя (4000 крачки) 8 баталиона и 3 батареи. Дунавската дивизия успѣ по този начинъ, да образува за пръвъ пжть прѣзъ тритѣ деня на сражението, една непрекжсната, сгодна въ тактическо отношение и достатъчно заета бойна линия, разбиванието на която трѣбваше да струва на българитѣ много врѣме и много кръвь!

Бендеревъ испрати веднага слѣдъ почванието на атаката, източно-румелийската дружина къмъ най-крайната часть на дѣсното крило. Тъзи дружина настжпваше по посока на Петровски-кръсть и превзе тъзи височина къмъ 1 часа слѣдъ обѣдъ. 3-а дружина отъ 3-й полкъ искаше (първоначално безъ успѣхъ) да настжпи по пжтя Мало-Малово — Драгоманъ между възвишеностьта и блатото — а 3-а дружина отъ 5-й полкъ и доброволцитѣ на Букурещлиева гледаха да се присъединятъ къмъ дѣсния флангъ на главната група, която бѣше слѣзла отъ Мека-Црьва. Батареята № 1-й зае позиция задъ тъзи дружина приблизително около кръстопжтя между Мека-Црьва и Мало-Малово съ цѣль да дѣйствова непосрѣдствено противъ неприятелскитѣ батареи и противъ западната чука на Три-Уши.

Бендеревъ предприе къмъ 11 часа предъ обѣдъ отъ превзетитѣ двѣ источни чуки на Три Уши една енергична атака противъ главната позиция на Дунавската дивизия; тъзи атака бѣ отблъсната, но принуди за това пъкъ, двѣтѣ сръбски батареи, които заемаха до тогава позиция въ самата бойна линия, да отстжпятъ на позицията, която бѣше заета отъ 4-а батарея и която се намираше по на западъ.

Между това, влѣзоха въ дѣйствие и останалитѣ войски на дѣсното крило, които се намираха на юго западъ отъ Мека-Цръва а именно, 1-а и 4-а дружина отъ 5-й полкъ и 4-а дружина отъ 2-й полкъ. Двѣ отъ тѣзи дружини настжпваха между Мека-Црьва и малкото блато а една — обходи блатото отъ къмъ югъ и настжпи по край пжтя; тъзи дружина изгуби съ това си движение много врѣме и въ послѣдствие и свързката съ другитѣ двѣ дружини. Послѣднитѣ бѣха взели направление по южното крило на неприятелската позиция и се стараяха, като минаваха отчасти отвъдѣ пжтя да го обходятъ. Една полубатарея отъ центъра поддържаше, по заповѣдъ на Майора Гуджева, тъзи колонна. Цѣлата група срѣщна, обаче неочакано и упорно съпротивление отъ страна на части отъ Дринската дивизия.

Дринската дивизия се бѣше премѣстила презъ нощьта отъ 6- й на 7-й Ноемврий къмъ сѣверъ съ цѣль да испълни найсетнѣ нееднократно получената заповѣдъ да намали интервала, който бѣше между нея и Дунавската дивизия. Частитѣ на тъзи дивизия бѣха расположени къмъ 8 часа сутриньта както слѣдва: 4-й полкъ и 2 батареи се намираха по височинитѣ на сѣверо-истокъ отъ Бахалинъ, 6-й полкъ и една батарея — на истокъ отъ това село, 5-й полкъ (предадения отъ самото начало къмъ Дринската дивизия) съ Шумадийския артилерийски полкъ — при Драготинъ. Когато, къмъ 10 часа прѣдъ обѣдъ, баталионитѣ отъ Дунавската дивизия почнаха да отстжпятъ отъ источната чука на Три-Уши, Полковникъ Мишковичъ испрати два баталиона отъ 4-й полкъ презъ шоссето по направление къмъ сѣверо-западъ съ цѣль да поддържи баталионитѣ, които отстжпяха, а двѣтѣ батареи, които бѣха съ 4-й полкъ заеха позиция до шоссето при 1-а батарея на Дунавската дивизия.

На мѣстото на 4-й полкъ, отъ който бѣ останалъ само единъ баталионъ на височината при Бахалинъ, Полковникъ Мишковичъ премѣсти 6-й и го расположи на югъ отъ шоссето. 5-й полкъ който заѣ позиция на височината при Бахалинъ до оставалия отъ 4-й полкъ баталионъ.

Скоро слѣдъ атаката на Бендерева, Полковникъ Хорстигъ се обърна къмъ Дринската дивизия за поддържка.

На Полковника Мишковича, който изяви пълна готовность да испълни това искание си представляваше споредъ дадената въ този моментъ обстановка на боя, като най естественна и

близка цѣль слѣдующето: да произвѣде контъръ-атака противъ настжпающитѣ въ това врѣме на югъ отъ Три Уши двѣтѣ български дружини, прѣдъ които южното крило на дунавската дивизия (двата баталиона отъ 14-й полкъ) почваше вече да отстжпва.

Два баталиона отъ 6-й и 1-й баталионъ отъ 5-й сърбски полкъ, поддържани отъ три батареи слѣзоха отъ височината и се направляваха противъ южния флангъ на двѣтѣ български дружини. Послѣднитѣ претърпяха голѣми загуби но останаха, както и полубатареята, която бѣше излѣзла на прѣдъ за да поддържи тѣзи дружини, на мѣстата си. Между това пристигна и онъзи дружина, която бѣше заходила около блатото (4-а и 2-й полкъ) и нападна веднага въ дѣсния флангъ на срьбската контъръ-атака. Тъзи атака въ флангъ бѣше толкова внушителна, щото баталионитѣ на Дринската дивизия обърнаха веднага назадъ, като отстжпиха до гората която се намира на височината при Бахалинъ. (1 часа слѣдъ обѣдъ). Българскитѣ дружини се готвяха тъкмо да преслѣдватъ сърбитѣ до рѣчената височина, но въ този моментъ имъ се изпрѣчиха отъ къмъ югъ нови неприятелски войски.

Началника на Шумадийската дивизия Полковникъ Беницки, когато забѣлѣжи успѣхътъ на неприятелското дѣсно крило и премѣстването на Дринската дивизия, къмъ сѣверъ испрати, така сжщо, по близкитѣ си части къмъ застрашения флангъ.

Полковникъ Беницки испрати най-напрѣдъ 12-й полкъ съ 3 батареи, слѣдъ който — още и 1-й и 2-й баталионъ отъ 11-й полкъ. Тѣзи части пристигнаха именно въ момента, когато баталионитѣ на Дринската дивизия извършваха отстжпването си къмъ височината при Бахалинъ. (Послѣ 1 слѣдъ обѣдъ).

Новитѣ баталиони, подпомогнати отъ части на 6 й полкъ се развърнаха веднага за атака. Батареитѣ снѣха отъ предницитѣ съвършенно близо отъ неприятеля и почнаха стрѣлба съ картечи.

Баталионитѣ атаковаха съ фронта къмъ сѣверъ и безъ да стрѣлятъ южното крило на българитѣ и се спустнаха, слѣдъ като бѣха дали нѣколко залпа отъ близки дистанци, съ байонети въ неприятелската позиция. —

Тъзи енергична и съотвѣствующа на дадената въ този моментъ обстановка на боя, атака на сърбитѣ противъ тритѣ български, дружини, които бѣха претърпѣли вече голѣми загуби, има пъленъ успѣхъ.

Послѣднитѣ трѣбваше да се оттеглятъ съ голѣми загуби отъ завладаваната съ тъкава храбрость, позиция и да отстѫпятъ на главната си позиция.

Батареята, която въ това време бѣше заѣла гребена на височината, преслѣдваше отстѫпающитѣ съ своя огънъ.

Между това, усилията на Бендерева противъ главната позиция на Дунавската дивизия не бѣха престанали още. 1-а источно-румилийска дружина бѣше успѣла да заѣме къмъ 1 часа послѣ обѣдъ сѣдловината при Петровски-Крьсть. Онъзи дружина отъ 3-й полкъ, която настѫпваше между Петровски Крьсть и блатото, бѣше стигнала къмъ това врѣме на половината пѫть между Мало-Малово и Драгоманъ.

Главната же група на българското дѣсно крило подъ непосрѣдственната команда на Бендерева бѣше почти успѣла да превземе къмъ 1 часа западната чука на Три-Уши, но вслѣдствие на упорното съпротивление на сърбитѣ бѣше принудена да се върне повторно.

Обаче, отбранителитѣ бѣха вече растроени и изморени отъ дългата борба. Срьбскитѣ батареи, които бѣха расположени много на тѣсно на една скалиста чука, търпяха твърдѣ много отъ гранатитѣ на българскитѣ круповски орѫдия; скалистата почва увеличаваше още повече дѣйствието на българскитѣ спаряди тогава, когато българскитѣ батареи, търпяха много малко отъ огъня на срьбската артиллерия по причина, че почвата гдѣто се намираха, бѣше мека и глиписта.

Когато Бендеревъ забѣлѣжи, че най крайния му дѣсни флангъ продължава да напрѣдва по посоката къмъ Драгоманъ, рѣши тогава (малко време слѣдъ 2 часа послѣ обѣдъ), да отиде за третия пѫть въ атака противъ неприятелската позиция.

Но този пъть, сърбитѣ бѣха толкова изненадани отъ неочакванното нападение на цѣлата българска бойна линия, щото нѣкои отъ тѣхнитѣ части, не намѣриха даже и врѣме да насаждатъ баионетитѣ на пушкитѣ си.

Сърбитѣ изморени отъ упоритата борба, която се бѣ продължила около шестъ часа и почти безъ патрони, оставиха слѣдъ като батареитѣ имъ се намираха въ безопастность, позицията и се спрѣха още единъ пѫть на една възвишеность между Три-Уши и Драгоманъ, но и тамъ не можаха да се удържатъ много врѣме противъ огъня на българскитѣ дружини. Главната група г *Дунавската* дивизия се оттегли къмъ източния исходъ на

Драгоманското дефиле, гдѣто я бѣха изпреваряли батареитѣ за да прикриятъ отстѫпването на пѣхотата.

Българитѣ заѣха къмъ 3 часа и западната чука па Три-Уши и напрѣднаха съ крайното си дѣсно крило, което бѣ усилено съ двѣ дружини отъ главната група, до сѣверо-западния край на блатото.

Бендеревъ е искалъ, споредъ нѣкои, да подължава атаката си съ цѣль да отблъсне сърбитѣ на югъ отъ Драгоманското дефиле. Гуджевъ отхвърлилъ, обаче, това предложение подъ предлогъ, че трѣбвало да се даде врѣме на останалитѣ части да дойдатъ на една линия съ дѣсното крило.

Ний мислимъ, че Гуджевъ е ималъ право въ това. Освѣнъ това не се знае положително дали частитѣ отъ дѣсното крило щѣха да могѫтъ да превзематъ, слѣдъ толкова усилия и трудности, онъзи силна позиция, която Дунавската дивизия заемаше на източния исходъ на Драгоманското дефиле.

Майоръ Гуджевъ можеше да слѣди отъ наблюдателния си пунктъ въ центъра на позиция за успѣхитѣ на дѣсното крило а отъ друга страна непрестанното премѣстване на неприятелскитѣ части отъ къмъ Бѣрложница и Драгоманъ не бѣше останало незабѣлѣжано отъ него.

Къмъ 1 часа обстановката бѣше слѣдующа: отъ една страна българитѣ бѣха заели двѣтѣ източни чуки на Три-Уши, отъ друга страна пъкъ съсрѣдоточаването на нови неприятелски баталиони и батареи при Бахалинъ, застрашаваше ония части на българското дѣсно крило, които дѣйствуваха на Югъ отъ Три-Уши.

Прѣдъ видъ на тъзи обстановка, Майоръ Гуджевъ считаше за необходимо, да пустне въ дѣйствие най-близо стоящитѣ до дѣсното крило части съ цѣль да довърши успѣхитѣ на частитѣ на това крило, както и да ги обезпечи отъ нѣкои неблагоприятни случайности. каквито, споредъ дадената обстановка на боя можяха твърдѣ лесно да се очакватъ.

Той заповѣда затова на командующия центъра Капитанъ Петрова,*) който бѣ замѣстилъ Капитана Блъскова, да настѫпи съ онѣзи части, които се намираха между шосето и Алдомировци и да атакова височината при Бахалинъ.

На българския центъръ имаше, както знаемъ, 1-а, 3-а и 4-а дружини отъ 4-й полкъ, 2-а дружина отъ 5-й, 1-а дру-

*) Капитанъ Блъсковъ бѣ раненъ.

жина отъ 3-й полкъ, 3-а источно-румелийска дружина, опълченскитѣ роти отъ Царибродъ и Брѣзникъ, една полудружина доброволци подъ Шиварова и най сетнѣ 3-та и 6-та батарея отъ 1-й артиллерийский полкъ; всичко 7 дружини, 2 батареи или около 6300 человѣка и 16 орждия.

Тѣзи войски почнаха атаката къмъ 1 часа или 1 часа и 30 минути послѣ обѣдъ, слѣдователно тъкмо тогава, когато тритѣ български дружини, които настжпваха на югъ отъ Три-Уши бѣха отблъснати отъ енергичната атака на сърбитѣ.

Атаката на българския центъръ е била посрѣщната, както се вижда, само отъ нѣкои части на 5-й и 6-й полкове и може би още отъ единъ батиалионъ отъ Дринската дивизия, които всички се бѣха расположили по источния склонъ на дола на Сливнишката рѣка. Батареитѣ на Шумадийската дивизия съдѣйствуваха за отблъсванието на атаката на българския центъръ отъ върха на Забѣлъ-Планина.

Частитѣ же на Шумадийската дивизия, които заемаха височината при Бахалинъ (2 баталиона отъ 11-й и единъ отъ 12-й полкове) бѣха почнали скоро слѣдъ 1 часа послѣ обѣдъ да се премѣстятъ, презъ дола на Сливнишката рѣка къмъ южния флангъ на позицията.

Ний ще се повърнемъ още да говоримъ за това предвижение.

Атаката на българския центъръ.

Войскитѣ на българския центъръ атаковаха въ сжщия порядъкъ, въ който бѣха расположени на позицията си. Въ първа линия: на дѣсния флангъ 2-а рота отъ 3-й полкъ, по на лѣво 2-а дружина отъ 3-й покъ, по нататъкъ 3-а и най-сетнѣ на лѣвия флангъ 4-а дружина отъ 4-й полкъ. Задъ дѣсния флангъ слѣдваше 3-а источно-румелийска дружина и задъ центъра — 1-а дружина отъ 4-й полкъ; най отъ задъ идяха $1^1/_2$ батарея.

Двѣтѣ доброволчески роти подъ командата на Шиварова и опълченскитѣ роти отъ Царибродъ и Врѣзникъ биле извикани въ бойната линия едвамъ къмъ 4 часа послѣ обѣдъ, когато частитѣ, които съставляваха по прѣди резерва бѣха вече попълнили бойната линия, но не влѣзаха вече въ дѣйствие.

Резултата на тъзи атака е билъ този, че групата отъ *българския* центъръ задържа до вечерьта по-голѣмата часть на

Дринската дивизия на височината на Бахалинъ и отблъсна първата линия на тъзи дивизия отъ источния склонъ на дола на Сливнишката рѣка. Българитѣ заеха слѣдъ това тъзи позиция, укрѣпиха се въ нея и прекараха нощьта отъ 7-й на 8-й Ноемврий, съвършенно близо до противника.

Съ това се даваше една сѫщественна опора на българското дѣсно крило, което се намираше вече чрезмѣрно много напрѣдъ.

Колкото за излагание начина по който бѣ произвѣдена тъзи атака отъ страна на българския центръ оставаме думата на Капитана отъ българската армия, Софрониева, който командоваше подъ Сливница 14-а рота отъ 4-й полкъ (Плѣвненския) и който ни разказа на самото поле на сражението общия ходъ на атаката.

Отъ този кратъкъ разказъ може да се извѣждатъ твърдѣ поучителни заключения относително управлението на боя у българитѣ па даже и относително на една пѣхотна атака съ скорострѣлни пушки.

Разказа на Софрониева споредъ смисълъта му е слѣдующия:

„Къмъ 1 часа послѣ обѣдъ получихме заповѣдь да настѫпимъ; построихме частитѣ си раздадохме още по нѣколко патрона и по обща команда оставихме слѣдъ това, всички, окопитѣ си.

4-а дружина отъ 4-й полкъ съставляваше лѣвия флангъ на първата линия; на дѣсно отъ нея, на интервалъ отъ 500 крачки се намираше 3-а дружина отъ нашия полкъ; на дѣсно отъ тази, тоже на интервалъ отъ 500 крачки 2-а дружина отъ 5-й полкъ. Всѣкоя дружина имаше по двѣ роти въ първа линия, построени въ взводна колона; останалитѣ двѣ роти отъ всѣкоя дружина слѣдваха на 500 крачки отъ задъ, построени тоже въ взводна колона, и съставляваха ротния резервъ.

Ротитѣ имаха презъ този день единъ съставъ отъ 210 человѣка.

Испратенитѣ напрѣдъ патрули донесоха, че противника заемалъ позиция на около 3000 крачки отъ насъ близо около дола на Сливнишката рѣка, както и на истокъ отъ височината при Бахалинъ. На около 2000 крачки отъ противника всѣка рота отъ първата линия разсипа по два взвода въ верига.

Въ това врѣме почнаха да попадатъ първитѣ неприятелски куршуми; стрѣляше противъ насъ тъй сѫщо и расположената на Забѣлъ-Планина неприятелска артиллерия. Ний

не отговоряхме, обаче, на този недѣйствителенъ огънь и настжпвахме непрекъснато до 1200 крачки отъ противника.

Тогава открихме и ний отъ веригата огънь по команда противъ неприятелската пѣхотна линия.

Единъ патрулъ отъ лѣвия флангъ донася въ този моментъ, че една неприятелска колона настжпва по котловината по направление къмъ Алдомировци. (Това бѣха по всѣка вѣроятность баталионитѣ отъ Шумадийската дивизия, които извършваха споменатото по-горѣ предвижение).

13-а рота построи фронтъ къмъ това направление съ цѣль да обезпечи нашия лѣви флангъ а 14-а остана на около 400 крачки задъ двѣтѣ роти отъ 4-а дружина, които се бѣха разсипали.

Веригата направи двѣ по голѣми пребѣжки, слѣдъ което се разсипа тъй сжщо и 14-а рота въ интервала между 4-й и 3-й баталиони. Послѣдваха още двѣ пребѣжки бѣгомъ, но този пжть по кжси, 100—150 крачки.

Бѣхме стигнали вече на около 600 крачки отъ неприятелската позиция и лежяхме, расположени доволно на гжсто, безъ никакво закритие. Подъ тѣзи условия останахме на това мѣсто около 2 часа като открихме живъ единиченъ огънь противъ противника.

За дѣйствието на огъня ний неможяхме да си съставимъ никакво понятие понеже димътъ предъ фронта бѣше толкова гжстъ щото не се виждаше нищо.

Загубитѣ, които претърпяхме въ продължение на тѣзи два часа бѣха доволно значителни. Моята рота загуби въ този день 33 человѣка отъ които единъ портупей-юнкеръ и двама унтеръ-офицери. Но хората останаха изобщо спокойни, прикладваха и се прицѣлваха. Само виковетѣ на единъ войникъ, който бѣ ударенъ въ колѣното развълнуваха малко моитѣ хора.

Войницитѣ почнаха, обаче, да участятъ стрѣлбата и всичкитѣ ми усилия, да ги накарамъ съ знакове и команди да престанатъ бѣха напрасни. Всѣкой войникъ имаше въ началото на боя около 200 патрона но презъ онѣзи два часа бѣха изстрѣляли толкова много, щощо прѣди послѣдната пребѣжка не останаха повече отъ по 15 патрона на человѣкъ.

Ний се убѣдихме, най-сетнѣ, че не ни оставаше нищо друго освѣнъ да атаковаме съ щикове макаръ, че се намирахме още много далече отъ позицията на противника и че нищо не ни даваше още да предполагаме че неприятеля е

веяе досдатъчно растроенъ. Но азъ знаяхъ, че моитѣ хора бѣха увѣрени, че ще отблъснатъ сърбитѣ и затова ний, които бѣхме най отъ прѣдъ рѣшихме се да нападаме.

Около 3 часа 14-а и 15 а рота, по командата на своитѣ началници се дигнаха като единъ человѣкъ и се спустнаха напредъ съ громки „Урра“; най близкитѣ до тѣхъ роти послѣдваха тѣхния примѣръ.

Сръбската верига, като чу нашето „Урра“ и видѣ стремителното нападение на нашитѣ роти оставиха, безъ да дадѫтъ даже и единъ истрѣлъ, позицията си и изчезнаха въ дола.

Ний пребѣгнахме още около 3 минути и стигнахме до рѣчния долъ, гдѣто сварихме около 2 роти сърби, часть отъ които си хвърлиха пушкитѣ и се предадоха. Около 50 души взехме въ плѣнъ останалитѣ избѣгнаха.

Ротитѣ отъ моята дружина бѣха се разбъркали въ врѣме на настѫпванието и затова трѣбваше да се въстанови реда въ 4-а дружина още когато минаваше дола.

Хората ни намѣриха на това мѣсто множество сръбски патрони; и почнаха отъ тогава да стрѣлятъ съ тѣхъ отъ Берданкитѣ. Стрѣлбата съ тѣзи патрони отиваше много добрѣ само, че екстракторитѣ отказваха понѣкога и тогава гилзитѣ трѣбваше да се изваждатъ съ помощьта на шомпола.

Безъ да прекѫснемъ настѫпването си бѣхме се искачили между това на отвъдния брѣгъ на дола (западния) отъ гдѣто открихме огънь противъ отстѫпающата пѣхота а тъй сѫщо и противъ неприятелскитѣ батареи, които бѣха почнали да ни обстрѣлятъ съ огънъ много честь но затова пъкъ малко дѣйствителенъ. Къмъ това врѣме пристигнаха на източния брѣгъ на дола двѣтѣ ни орѫдия съ цѣль да обстрѣлятъ по добрѣ неприятелската артиллерия. Тѣзи орѫдия претърпяха твърдѣ голѣми загуби; сърбитѣ повредиха единъ лафетъ и убиха коня на взводния командиръ, но при все това орѫдията продължаваха да стрѣлятъ.

Обаче, при заеманието на тъзи позиция, двѣтѣ орѫдия нѣмаха повече отъ по 15 снаряда, които се изхарчиха, естественно, много скоро и тогава взвода продължаваше до вечерьта да стрѣля съ холости заряди.

Нашата пѣхота водеше сега престрѣлката исключително съ сръбски патрони, понеже бѣ заповѣдано да се спазватъ останалитѣ още у хората 10—15 бердановски патрони за въ случая, че сърбитѣ би предприемали нѣкоя нова атака.

Мжеду 4 и 5 часа слѣдъ обѣдъ докараха патрони съ нѣколко товарни коньe както и едни волски кола съ шестъ голѣми ящици съ патрони. Сърбитѣ убиха единия отъ коньетѣ и единъ волъ но това не попрѣчи никакъ за да се раздадѫтъ патронитѣ.

3-а дружина отъ нашия полкъ се бѣше отдѣлила на около 800 крачки на дѣсно отъ 4-а дружина и затова бѣ отвѣдена една рота отъ нашата дружина (4-а) обратно задъ спомѣнатия вече долъ.

У неприятеля, който се бѣ оттеглилъ до Бахалинъ, остана слѣдъ като се бѣше вече стъмнило, всичко спокойно.

Нашата верига се окопа, както можеше, презъ нощьта на сѫщитѣ тѣзи мѣста, гдѣто се бѣ установила и по този начинъ прекарахме въ този боенъ редъ нощьта отъ 7-й на 8-й Ноемврий. Патрулитѣ ни останаха съвършенно близо до противника.

Нощьта премина безъ никакви случки. Едвамъ сутриньта на другия день получихме заповѣдьта да се вьрнемъ на старитѣ си позиции. Бѣше още тъмно, когато пристигна тъзи заповѣдь.

Но ний не мисляхме, че сме били бити а тълкувахме извиканието ни назадъ съ това, че на главната позиция нѣмало вѣроятно достаточно войски. Когато бѣхме вече заели старитѣ си мѣста, дойде Князя и ни поздрави за гдѣто се държахме така добрѣ.

Участието на Моравската дивизия въ сражението при Сливница.

Моравската дивизия тръгна най-сетнѣ, слѣдъ двудневно стоение въ Брѣзникъ, на 7-й Ноемврий въ 7 часа сутриньта по направление къмъ Сливница, — но само съ по малко отъ половината на своитѣ части.

Тритѣ баталиона отъ 1-й полкъ, не бѣха още пристигнали, единъ баталионъ отъ 2-й полкъ се намираше въ Трънъ, другъ баталионъ отъ сѫщия полкъ и дружината отъ 2-й банъ останаха въ Брѣзникъ; остана тъй сѫщо и една планинска батарея, тъй щото настѫпваха къмъ Сливница само: 1-й 2-й и 3-й баталионъ отъ 14-й полкъ и 1-й баталионъ отъ 2-й полкъ, 2 полски батареи отъ Тимокския артиллерийски полкъ, 1 планинска батарея и единъ ескадронъ, всичко 1800 человѣка, 150 коня и 16 орѫдия.

Полковникъ Топаловичъ бѣше твърдѣ недостатъчно ориентиранъ върху положението на останалитѣ части на Нишавската армия. Заповѣдитѣ, които той бѣ получилъ на 6-й Ноемврий послѣ обѣдъ отъ командующия армията, бѣха съставени още презъ онова врѣме, когато Краля предполагаше да обходи на 6-й лѣвото крило на неприятелската позиция съ превъсходни сили.

За всичкитѣ други заповѣди, които бѣха издадени отъ тогава и съ които се предписваше съсрѣдоточването на армията при източния исходъ на Драгоманското дефиле, както и за сѫбитията на 6-й Ноемврий, Полковникъ Топаловичъ не знаеше, положително, нищо.

И тъй Моравската дивизия, която едната отъ противнитѣ страни очакваше съ такова голѣмо нетърпение и отъ която другата се боеше толкова много, излѣзе изъ Брѣзникъ и се направляваше къмъ полето на сражението предъ Сливница съ една само малка часть отъ бойнитѣ си сили, съ директиви, които сѫбитията бѣха изпреварили отъ много време и при това въ единъ моментъ когато съсѣднитѣ ѝ войски, Шумадийската дивизия, се отдалечаваше отъ нейя къмъ Сѣверъ.

Полковникъ Топаловичъ избра онзи пѫть, който минава близо до село Ракита, гдѣто се надѣваше да срѣщне дѣсния флангъ на Шумадийската дивизия. Въ сѫщность намѣри само 1-й баталионъ отъ 12-й полкъ и една батарея; останалитѣ части на Шумадийската дивизия се намираха вече на 5 км. отъ Ракита, по пѫтя за Бахалинъ.

Скоро слѣдъ пристиганието на Моравската дивизия на една линия съ Ракита се получи донесение, че на една позиция на сѣверъ и истокъ отъ Горгулята имало неприятелски войски.

Това бѣше отряда на Попова, който, както знаемъ, бѣ пренощувалъ при Горгулята и бѣ испратилъ къмъ Брѣзникъ само кавалерията. Когато тъзи кавалерия донесе за настѫпванието на противника отъ къмъ Брѣзникъ, Поповъ заѣ позиция при Горгулята. Той имаше съ себѣ $3^1/_2$ дружини отъ 1-й полкъ, доброволцитѣ на Караджова и една полубатарея — всичко около 4000 человѣка и 4 орѫдия; — 4-а же Източно-Румелийска дружина бѣ испратена (вѣроятно още презъ нощьта) къмъ Златуша за да препрѣчи пѫтя, който води презъ това село отъ Брѣзникъ за София.

Поповъ е билъ, слѣдователно съ 1200 души по силенъ отъ колкото настѫпающатата противъ него часть отъ Морав-

ската дивизия и имаше освѣнъ това и преимуществата на една добра позиция.

Не е извѣстно дали Полковникъ Топаловичъ е рекогносциралъ неприятелската позиция; вѣроятно не го е направилъ. Топаловичъ премина веднага щомъ получилъ горнето донесение отъ походенъ къмъ боенъ редъ и пристжпи, безъ да привика и баталиона отъ Шумадийската дивизия, който се намираше при Ракита, къмъ атаката на неприятелската позиция.

Отъ това рѣшение на Полковника Топаловича става ясно, че той ималъ не до тамъ вѣрно понятие за расположението и растоянието на останалитѣ части на Нишавската армия и че баталионния командиръ, който се намираше въ Ракита го оставилъ въ това негово заблуждение. Той мисляше, че има работа само съ една незначителна неприятелска часть, която имала за задача да прикрива фланга на своята позиция, че ще може да надвие при първото си опитвание, и че по този начинъ ще дойде въ по-голѣмъ контактъ съ армията си.

14-й полкъ настжпваше съ всичкитѣ си три баталиона въ първа линия, баталиона отъ 2-й полкъ слѣдваше въ уступъ задъ дѣсний флангъ. Артиллерията бѣше отъ начало распредѣлена по двата фланга, но се събра отпослѣ на една твърдѣ добра позиция на западъ отъ Горгулята.

Сърбитѣ атаковаха и този пжть съ голѣма рѣшителность. Прѣднитѣ неприятелски войски, които се намираха на югъ отъ Горгулята трѣбваше да се оттеглятъ, но и атаката трѣбваше да се спрѣ вслѣдствие на убийственния огънъ на българитѣ. Тогава сръбската верига се останови на около 1000 крачки отъ противника, фронтъ къмъ сѣверо-истокъ и завърза отъ мѣсто огнестрѣленъ бой, който се продължи нѣколко часа (до 2 часа 30 мин. послѣ обѣдъ).

Обаче, шансоветѣ бѣха различни.

Въ това врѣме, когато българския главнокомандующъ, който очакваше вече отъ много врѣме тъзи атака, испрати въ поддържка на Попова една батарея и нѣколко дружини отъ, до сега съвършенно не заетитѣ части на лѣвото крило, Полковникъ Топаловичъ не бѣше въ положение да получи подкрѣпления, па даже се бѣ отказалъ (по неизвѣстни причини) отъ съдѣйствието на онзи баталионъ отъ 12-й полкъ, който стоеше при Ракита.

Къмъ 1 часа послѣ обѣдъ влезе въ дѣйствие и Источно-Румелийската дружина съ една полубатарея, които идяха отъ

къмъ Златуша. Този отрядъ имаше заповѣдь да дѣйствува, въ случай, че не бѫде нападнатъ, въ съгласие съ отряда на Попова.

Противъ този новъ противникъ бѣ испратенъ останалия до тогава въ резервъ, баталионъ отъ 2-й полкъ, който и успѣ да го установи. Полковникъ Топаловичъ искаше да се опита още единъ пѫть да отблъсне противника си. 14-й полкъ направи една пребѣжка и дойде надъ онзи дълбокъ оврагъ, който се намираше на 5-600 крачки отъ неприятелската позиция, но по-нататъкъ не му бѣше вече възможно да настѫпи и отъ този моментъ почна да го сполѣтятъ нещастие слѣдъ нещастие.

Командира на полка падна раненъ до смърть; въ това сѫщо врѣме се явиха отъ къмъ Братушково нѣколко дружини (отъ левото крило) и открихa противъ сѣверното крило на 14-й полкъ силенъ продоленъ огънь. Не е чудно, слѣдователно, че сърбитѣ, които се намираха вече цѣли 5 часа подъ огъня, обърнаха да бѣгатъ къмъ Ракита. Тѣзи остатъци попаднаха, по единъ нещастенъ случай, тъкмо на пѫтя на единъ баталионъ отъ Шумадийската дивизия (3-й отъ 11-й полкъ), който имъ бѣше испратенъ въ помощь така, щото увлѣкоха и него въ своето бѣгство.

Дѣсния флангъ на 14-й полкъ, който бѣ претърпялъ по малко, баталиона отъ 2-й полкъ, както и батареята останаха на позицията си предъ Горгулята до вечерьта; по-голѣмата часть отъ Моравската дивизия се събра отъ послѣ около Ракита.

Атаката на Полковникъ Беницки.

Началника на Шумадийската дивизия, Полковникъ Беницки водеше лично 3-й баталионъ отъ 11-й полкъ, който отиваше въ помощь на Моравската дивизия.

Дивизията на Полковникъ Беницки, която състоеше само отъ два полка и 4 батареи*), бѣше распръсната въ този день на едно пространство отъ около 6 км. и имаше най-противоположни по между си порѫчения.

Споредъ заповѣдьта по армията отъ 6-й Ноемврий Полковникъ Беницки трѣбваше да се мѣсти къмъ сѣвѣръ, личното

*) 10-й полкъ бѣше придаденъ къмъ Дунавската дивизия.

му внимание обаче, бѣше обърнато къмъ югъ, отъ гдѣто се очакваше Моравската дивизия. За да не изложи Моравската дивизия да бѫде съвършенно изолирана, и да възпрепятствува, по възможность, на нѣкоя неприятелска атака противъ слабозаетия интервалъ между Драгоманъ и Ракита, Полковникъ Беницки бѣ оставилъ единъ баталионъ и една батарея отъ дивизията си при Ракита и 2 баталиона при Радуловци а като подкрѣпление на Дунавската дивизия бѣ испратилъ къмъ сѣверъ само 3 баталиона и 3 батареи. Самъ Беницки останалъ, както се вижда при Радуловци.

Между това пристигва Моравската дивизя и завързва боя при Горгулята. Полковникъ Беницки е искалъ навѣрно да върне тогава испратенитѣ къмъ сѣверъ части, но тѣзи, както знаемъ, бѣха вече влезли къмъ обѣдъ въ боя и сѫдѣйствуваха къмъ 1 часа послѣ обѣдъ за поражението на българскитѣ дружини, които настѫпваха на югъ отъ Три-Уши. Обратното движение на тѣзи части къмъ Радуловци трѣбваше. слѣдователно, да се забави.

Прѣдъ видъ на това трудно положение, Полковникъ Беницки — за да направи поне нѣщо — се рѣши да отиде най сетнѣ, макаръ и съ единъ само баталионъ, въ помощь на Моравската дивизия при Горгулята; но пристигна твърдѣ късно.

Може да се допустне, че частитѣ на Шумадийската дивизия, които се бѣха сражавали на височината на истокъ отъ Бахалинъ почнаха вслѣдствие заповѣдьта на своя Началникъ дивизии, обратното си движение къмъ Радуловци около $1^1/_2$ часа послѣ обѣдъ, като слѣдваха за тьзи цѣль по дола на Сливнишката рѣка. Това е било по всѣка вѣроятность, онъзи колона, която е била забѣлѣзана отъ патрулитѣ на българския центъръ и противъ която, както казахме, една рота отъ центъра бѣ обърнала фронта.

Полковникъ Беницки, слѣдъ като събра частитѣ си при Радуловци, взѣ да търси нѣкой предмѣтъ за атака, и дѣйствително го намѣри.

Вслѣдствие настѫпването на българския центъръ на западъ и премѣстването нѣкои отъ частитѣ отъ лѣвото крило на югъ съ цѣлъ да се усили отряда на Попова, въ българската позиция се бѣ образовала едно значително праздно пространство, заеманието на което, бѣше невъзможно по причина че нѣмаше резерви.

Този слабъ пунктъ на неприятелската позиция не бѣ останалъ незабѣлѣзанъ отъ проницателния погледъ на Полковникъ Беницки и той рѣши да се възползува отъ него.

Между 4 и 5 часа послѣ обѣдъ два баталиона отъ 11-й полкъ, задъ които слѣдваше единъ баталионъ отъ 12-й полкъ и една батарея, преминаха отъ къмъ Радуловци рѣшително и неочакано въ атака противъ интервала между Алдомировци и Братушково. Българскитѣ части, които заемаха позицията на западъ отъ Алдомировци бѣха отблъснати и, споредъ нѣкои, сърбитѣ влѣзоха даже въ Алдомировци безъ, обаче, да се задържатъ много време на този пунктъ.

Всичко, което се знае върхъ този епизодъ на боя е още доволно тъмно. Отъ българскитѣ източници се знае само това, че къмъ 5 часа послѣ обѣдъ биле извикани 2 батареи по 8 оръдия на позиция на югъ отъ Алдомировци съ цѣль да паларизира една атака, която сърбитѣ се готвяха да предприематъ отъ къмъ Бърложница.

Фонъ Билимекъ же отдава на (моменталния) успѣха на сърбитѣ при Алдомировци такава голѣма важность, щото настоява, че распорежданието за повиканието отряда на Паница отъ Ржана обратно, е било ужъ станало подъ впечатлението, което този успѣхъ на сърбитѣ билъ направилъ въ българската Главна квартира.

Нѣма съмнение, че сръбскитѣ баталиони се отказаха доброволно отъ придобититѣ при Алдомировци преимущества и то по причина на несгодното положение въ което се намираха другитѣ части на Нишавската армия.

Вечерьта намираме, впрочемъ, 11-й полкъ и 2 батареи още съвършенно близо до неприятелската позиция а именно на височината между Бърложница и Радуловци, гдѣто и останаха да пренощуватъ.

Сръбската кавалерийска дивизия не бѣше на 7-й Ноемврий подъ Сливница и извърши презъ този день много малко, макаръ и вината да не е въ нейя. Извѣстно е, че тя се намираше на 6-й вечерьта при Калотина, гдѣто получи заповѣдьта да се предвижи на 7-й къмъ Станиянци.

На 7-й прѣдъ обѣдъ въ врѣме на движението си къмъ Станиянци въ бригадата се получава съобщение отъ Полковника Хорстигъ, че Дунавската дивизия отстжпва къмъ устието

на Калотинската рѣка, за което бригадата да испрати нѣколко отдѣления къмъ това мѣсто като остане съ главнитѣ си сили при Калотина.

Бригадата се върна слѣдъ тъзи заповѣдь обратно въ Калотина а Командира ѝ донесе на Полковникъ Хорстигъ, който не бѣше се избавилъ още отъ заблуждението си, относително намѣрението на противника да обходи неговото сѣверно крило, че всичката мѣстность между шоссето до Станиянци, Разбойще и Годечъ е съвършенно свободна отъ неприятеля и че при Петърлашъ се намира единъ ескадронъ отъ бригадата и единъ баталионъ отъ 2-й банъ.

Може би, че това успокоително извѣстие е дало поводъ, на Полковникъ Хорстигъ да не предприеме вече на 7-й Ноемврий извѣстното отстѫпвание съ дивизиитѣ си до устието на Калотинската рѣка.

Надъ вечерь бригадата получи една заповѣдь отъ командующия армията, датирана отъ сѫщия день, 2 часа 30 минути. въ която се предполагаше, че бригадата се намира вече въ Станиянци и съ която заповѣдь й се предписваше да отбранява до крайность рѣчения пунктъ прѣдъ видъ на неблагоприятното положение на Дунавската дивизия. Но по причина че бѣше вече твърдѣ късно, бригадата не можя вече да испълни тъзи заповѣдь (прѣдвижение къмъ Станиянци) и остана да пренущува отъ 7-й на 8-й пакъ въ Калотина.

Отряда на Паница настѫпи на 7-й Ноемврий — слѣдъ като отблъсна едно слабо неприятелско отдѣление при Смолча, презъ Славини за Ржана, гдѣто се съедини съ стоящитѣ тамъ двѣ опълченски дружини. Надъ вечерь атакова съ 4 дружини —отъ 2-й банъ стоящитѣ противъ него сръбски баталиони ($1^1/_2$) и ги отблъсна къмъ Пиротъ. Отряда му остана презъ нощьта въ Ржана.

Заключение за третий день на сражението, 7-й Ноемврий.

Деньтъ на 7-й Ноемврий бѣше твърдѣ сериозенъ. Всѣкоя отъ противнитѣ части се сражаваха презъ този день другояче отъ както на 5-й и 6-й Ноемврий; тѣ чувствоваха, че трѣбва да се туря край на това положение и употрѣбяваха всичко възможно, щото този край да бѫде въ тѣхна полза.

Българитѣ атаковаха, защото се чувствоваха по силни; тѣ искаха да оттърсятъ най-сетнѣ отъ себе си неприятеля. Онъзи горѣща глава, Бендеревъ, не мисляше даже, че може да бжде битъ; той искаше веднажъ да бие сърбитѣ „самичъкъ". Тъзи самоувереность на българитѣ бѣше се печелила презъ по първитѣ два деня.

Майоръ Гуджевъ доказа на 7-й, че притѣжава качества на единъ началникъ, който обвѣсва спокойно и дѣйствова съзнателно. Той си запази влиянието върху общия ходъ на сражението, макаръ че му липсваше главното срѣдство за това, а именно резервитѣ. Но той считаше, като свои резерви оння части, които не бѣха замѣсени въ боя и остана, съ своеврѣменното имъ употрѣбяване, господаръ на положението.

Когато, съ съсрѣдоточването на неприятелски сили на височината при Бахалинъ, изникна опасностьта да се изгубятъ всичкитѣ придобити до тогава отъ дѣсното крило на Бендерева преимущества, Гуджевъ рѣши да пустне въ атака противъ височината при Бахалинъ така сжщо и частитѣ отъ центра макаръ, че презъ този день не се предполагаше да се настжпва. Той подпомогна съ това да се запазва онова, което се бѣ придобило. Но когато пъкъ дѣсното крило, — слѣдъ заеманието на Три-Уши и Петровски-Крьстъ, — искаше да продължава атаката, Гуджевъ ги задържа, понеже нѣмаше вече резерви за да го поддържа или пъкъ да го прикрива въ случай нанесполука.

Въ врѣме на боя на отряда на Попова съ Моравската дивизия при Горгулята, Гуджевъ испрати въ поддържка на този отрядъ най-близкитѣ отъ тамъ пѣхотни части и орждия на незамѣсеното въ боя лѣво крило и рѣши по този начинъ участьта на боя въ полза на българитѣ.

Но, че при подобно водение на боя, (по единъ фронтъ отъ около 18 км., съ войска, която е била недостатъчна за такъвъ фронтъ и при това безъ никакви резерви) е било неизбѣжно да се образоватъ слаби пунктове и незасти участъци се доказва твърдѣ ясно чрезъ успѣшната атака на нѣколко неприятелски баталиона отъ Шумадийската дивизия противъ интервала между Алдомировци и Братушково.

Не се знае навѣрно дали сърбитѣ дѣйствително сж проникнали въ Сливнишката позиция отвъдѣ Алдомировци. Но ако това е било така то доброволното имъ отстжпване доказва толкова по ясно, че Алдомировци не е имало на 7-й послѣ

обѣдъ онова значение за българитѣ, да се държатъ на позицията, както презъ по първитѣ два деня. Засмапието на Алдомировци не можеше да загладп претърпяванитѣ поражения при Драгоманъ и Горгулята.

Сърбитѣ предполагаха да заематъ на 7-й позиция при источния входъ на Драгоманското дефиле и това влечеше съ себе си едно общо премѣстванпе на частитѣ по направление къмъ сѣверо-западъ. Дунавската дивизия, която се намираше вече около главния пѫть, образоваше естественната точка на опора за това предвижение, което щѣше да отнѣме цѣлия день.

Между това, послѣдва атаката противъ сѫщата тъзи дивизия; и началника ѝ схвана твърдѣ удачно ролята, която му се падаше да испълни, т. е. да се задържи на позицията си до като другитѣ успѣятъ да пристигнатъ; въ този духъ и дѣйствоваше. Полковникъ Хорстигъ забрави даже страха за сѣверния си флангъ, който го бѣше обхваналъ толкова много на 6-й и който го обвладѣ отъ ново на слѣдующия день. На 7-й обаче, Полковникъ Хорстигъ, се сражаваше съ голѣма храбрость и упорства, като употрѣбяваше всичкитѣ си сили за успѣшния исходъ на съсрѣдоточванието на армията при источния входъ на Драгоманското дефиле. Както началницитѣ, така и войницитѣ отъ Дунавската дивизия иматъ право да се гордѣятъ съ сражението на 7-й Ноемврий; то имъ прави честь, макаръ, че исхода му е билъ неблагоприятенъ за тѣхъ.

Началника на Дринската дивизия не считаше първоначално боя при Трп-Уши за сериозенъ; той мислеше даже, че този бой е безполезенъ, понеже армията трѣбваше този день да се съсрѣдоточва между Драгоманъ — Табанъ и Чорулъ. При всичко, че частитѣ му стояха вече отъ 8 часа сутриньта около Ярловци, двоумеше се дали да отиде въ помощь на Дунавската дивизия и се рѣши на това едвамъ слѣдъ 11 часа прѣдъ обѣдъ. Полковникъ Мишковичъ имаше, впрочемъ, друго прѣдставление за общото положение на работитѣ отъ колкото Полковникъ Хорстигъ, което до нѣкѫдѣ може да се обясни ако би да вземемъ въ внимание сериознитѣ сблъсквания, които дивизията му е имала на 5-й и 6-й Ноемврий съ българитѣ.

Кому, ако не на главнокомандующия, се пада да насочва на нисшитѣ началници пѫтя, който води къмъ достиганието на общата цѣль? Но нито главнокомандующия, нито пъкъ неговия намѣстникъ не се намираха на бойното поле. За това именно, не е чудно, че нисшитѣ началници, които,

като не можяли да преминатъ границитѣ на своитѣ права и отговорность, се двоумѣяли и се бавяли да дѣйствуватъ.

Началника на Шумадийската дивизия, Полковникъ Беницки, е билъ, вѣротно, на 7-й Ноемврий въ едно твърдѣ неприятно положение. Той имаше заповѣдь да се присъедини на сѣверъ къмъ Дринската и Дунавската дивизии, отъ гдѣто ека на боя се раздаваше чакъ до него въ Радуловци. Но ако отиваше на сѣверъ се отдалечаваше отъ онзи група, която пристигваше отъ Брѣзникъ и откриваше сѫщеврѣменно достѫпъ въ долината на Луковица. Съ туй се образоваше въ позицията единъ голѣмъ незастъ участъкъ и това му се виждаше опасно.

Полковикъ Беницки разрѣши тъзи дилемма, като раздѣли силитѣ си, които и безъ това бѣха не твърдѣ многочислении. Той остави 3 баталиона и една батарея при Ракита и Радуловци за да бѫдѫтъ по близо до Моравската дивизия а 3 баталиона и останалитѣ батареи испрати на сѣверъ. Но съ това бѣше распръсналъ частитѣ си на едно пространство отъ около 12 км. Естественно е, че единъ второстепененъ началникъ, който се намираше въ фронта на армията, както е случая съ Полковника Беницки, не можаше да сѫди кое е по сгодно за достиганието на общата цѣль, дали съсрѣдоточаванието на дивизията къмъ югъ или пъкъ къмъ сѣверъ. Това можеше да рѣши, исключително, само Главнокомандующия, комуто бѣше възможно да обзира цѣлата обстановка и тъй сѫщо положението на всѣкоя дивизия въ частность но който, както казахме, не се намираше при армията. Затова именно Полковникъ Беницки бѣ принуденъ да дѣйствува така, както нему му се показваше по цѣлесъобразно.

Той върна послѣ обѣдъ испратенитѣ къмъ сѣверъ части обратно въ Радуловци и мисляше да помогне съ тѣхъ на Моравската дивизия. Но дистанцитѣ бѣха много голѣми. Сѣверната група закъснѣ съ пристиганието си въ Радуловци и не можа вече да послужи за испълнението цѣльта на Полковника Беницки; вслѣдствие на това началника на дивизията най сетнѣ бѣ принуденъ да прибърза къмъ Горгулята само съ онзи баталионъ, който бѣ останалъ при Ракита. Но той закъснѣ и съ този баталионъ.

Когато се върна обратно въ Радуловци, Полковникъ Беницки намѣри сѣверната си група. Преиспълненъ отъ желание да дѣйствува и да бѫде полезенъ съ нѣщо прѣди да се измине деньтъ, Полковникъ Беницки взѣ да търси благоприятенъ

моментъ и предмѣтъ за своитѣ дѣйствия. Той знаеше, че значителна часть отъ неприятелскитѣ сили се намира при Горгулята, фронтъ къмъ югъ. Отъ Радуловци, гдѣто той се намираше, можеше да забѣлѣжи настжпването на неприятелския центъръ противъ Бахалинъ; между онзи центъръ и Горгулята се забѣлѣзваше въ неприятелската позиция единъ голѣмъ и и слабо заетъ промежутъкъ. Въ него именно се рѣши Полковникъ Беницки да нанесе своя ударъ.

Расчета му бѣше вѣренъ; енергичната му атака вмъкна неговитѣ баталиони дълбоко на вжтрѣ въ неприятелската позиция. Но той бѣше съвършенно изолиранъ и силитѣ му не бѣхж достатжчни да запазватъ придобититѣ преимущества; — за това и се отказа доброволно отъ тѣхъ.

Повѣдението на Полковника Беницки на 7-й Ноемврий показва инициатива, ловкость и вѣрни тактически възгледи. Че неговитѣ части се намирали презъ този день повече въ походъ, отколкото въ боя, това не е негова вина а е грѣшката на командующия армията, които отсжтствоваше. Впрѣки всичкитѣ отивания и връщания, частитѣ му имаха край шосето на лѣвия флангъ при Алдомировци блѣстящи успѣхи и направиха въ този день заедно съ Дунавската дивизия най много за честьта на сръбското оржжие.

Ний говорихме вече за ролята и дѣйствието на началника на Моравската дивизия на 7-й Ноемврий. Неговото двоумѣние да настжпи къмъ Сливница и неговата чудна безгрижность за участьта на другитѣ дивизии на армията, сж едни отъ най-важнитѣ причини на несполуката на сърбитѣ. Повѣдението на тъзи дивизия може, въобще, да послужи за примѣръ на неумѣстна економия съ врѣме и сили, както и за несъвмѣстно дѣйствие.

Кавалерийската бригада се намираше на 9-й Ноемврий на 16 км. задъ лѣвото крило на армията въ очакване на сѣверната обходна колона на българитѣ, която не сжществуваше даже.

Бригадата е била презъ този день, както и на слѣдующитѣ, достойна за съжаляване жертва на невѣрни и недостатъчно мотивирани предположения и необмислени распореждания отъ страна на Главната квартира а отчасти и на тѣзи на Началника на Дунавската дивизия, който си позволяваше извѣстна намѣса въ дѣйствията на бригадата. Вслѣдствие на погрѣшното й употрѣбявание, бригадата не успѣ даже да освѣтли обстановката при Ржана; а до каква степень е имала да търпи

армията отъ това, че кавалерийската дивизия се намирала на два прехода задъ фронта се доказва отъ безцѣлнитѣ по всичкитѣ направления, маршове на 8-й Ноемврий, за което ще говоримъ по доло.

Голѣмата отговорность, която вслѣдствие на неблагоприятния изходъ на сражението подъ Сливница пада върху сръбския Главнокомандующий се доказва достатъчно отъ насоящето изложение на сѫбитията. Причинитѣ на неговото отсѫствие отъ бойното полѣ намъ не сѫ извѣстни.

Управлението на боявъ тактическо отношение у българитѣ на 7-й Ноемврий показваше явления, аналогични съ тѣзи отъ по първитѣ дни, само, че дѣйствията имъ бѣха по самоувѣрени и рѣшителни Тѣ расчитваха вече на грѣшкитѣ на противника.

Частитѣ на дѣсното крило се сражаваха съ твърдѣ голѣмъ фронтъ и безъ резерви. Още по забѣлѣжително е тѣхната издържливость въ врѣме на атаката. Слѣдъ превземането на двѣтѣ источни чуки на Три-Уши тѣ преминаха въ атака противъ главната позиция на Дунавската дивизия, но билѣ отблъснати два пѫти подъ редъ (къмъ 11 часа и 1 часа) и въпрѣки това, намѣриха още сила и постоянство за една третя, (този пѫть успѣшна) атака. Намѣрението на Бендерева да отблъсне сърбитѣ още и отъ позицията имъ при Драгоманъ показва, че и къмъ 3 часа силитѣ на българскитѣ войски на дѣсното крило не биле още изчерпани.

За забѣлѣзване е още и съдѣйствието на батареята на това крило, която бѣше заела позиция доволно близо отъ бойната линия и при това на най-сгодното мѣсто.

За то пакъ щѣше да е много умѣстно да задържатъ въ резерва задъ срѣдата на бойното расположение онѣзи три дружини, които се намираха до шосето и които атаковаха отъ послѣ на югъ отъ Мека-Црьва, и да ги употрѣбятъ, въ случай, че тукъ не бѫдѫтъ замѣсени въ боя, на най-крайната часть на дѣсното крило. Кой знае какво влияния можеше да има върху изхода на боя на това крило, неочаканното появявание на три нови дружини, които би настѫпвали отъ къмъ сѣверо-истокъ, противъ Драгоманскитѣ височини. Може би Дунавската дивизия не щѣше да бѫде вече въ състояние да заеме позиция при источния входъ на Драгоманското дефиле.

Настъпването на онѣзи три дружини край пътя, на югъ отъ Мека-Цръва не бѣше сгодно въ тактическо отношение; то бѣше рисковано, ако би да се вземе въ внимание обстоятелството, че неприятеля заемаше височинитѣ при Ярловци и Бахалинъ вече отъ сутриньта. Бендеревъ, който се намираше на Мека-Цръва можеше отъ тамъ да забѣлѣжи неприятелскитѣ войски, които заемаха височината при Бахалинъ и можеше тъй сжщо да предвижда, че послѣднитѣ нѣма да оставятъ българитѣ да атаковатъ Три-Уши безъ да ги обезпокоятъ.

Тежкитѣ загуби, които тѣзи дружини претърпяха при шоссето около Три-Уши трѣбва да се приписватъ на командующия дѣсното крило.

Вънъ отъ тъзи грѣшка и още, че той атакувалъ безъ знанието на своя началникъ и противъ общата заповѣдъ да не се предприеме нищо на 7-й Ноемврий не оставатъ други отзиви за него освѣнь похвални.

Той забѣлѣза много вѣрно, че Три-Уши съставлява най-важната опорна точка за сърбитѣ въ случай на отстжпванието имъ и, че отблъскванието на сѣверното крило на сърбитѣ трѣбвало би да влече съ себе си вѣроятното отстжпвание на всичкитѣ други части на Нишавската армия. Бендеревъ настояваше съ голѣмо упорство на изпълнението на веднажъ предначертанната си цѣль и умѣ да развие нравственнитѣ и физическитѣ сили на свойтѣ войски до най-висшата степень на напряжение. Нему принадлѣжи съ това, една сжщественна часть отъ побѣдата, която българитѣ одържяха най-сетнѣ надъ сърбитѣ.

Атаката на българския центъръ се чете споредъ описанието на българския Капитанъ като описанието на нѣкое учение или маневръ. Посоката на атаката и избора на момента отговаряха на пълно на даденната обстановка. Може би атаката щѣше да бжде още по дѣйствителна, ако се пристжпваше къмъ нейя единъ часъ по рано. Цѣльта, да се отвличатъ отъ сѣверното крило възможно повече неприятелски войски, щѣше да се достигне още по-добрѣ а освѣнъ това щѣше да се избѣгне несполуката на тритѣ български дружини при шоссето.

Забѣлѣжително е голѣмото число на изстрѣленитѣ патрони. (170—180 на человѣкъ) което доказва, че въ разгара на боя дисциплината на огъня бѣ доволно отслабнала а характе-

ристично е още рѣшението да атаковатъ съ щикове, когато видоха, че нѣматъ вече патрони.

Нѣколко подобни случаи у сърбитѣ на 5-й и 6-й Ноемврий бѣха обърнали извѣстни тѣхни части въ бѣгство. Съзнанието въ собственното си превъсходство и привичката на българския войникъ да довърши всѣкои бой съ щика, която привичка му е била втълпена още отъ мирно врѣме, подѣйствоваха, навѣрно, твърдѣ много за атаката на центъра.

Въ дѣйствията на отряда на Попова е за забѣлѣзване сполучливото избиранне позицията, спокойствието съ което се водеше огнестрѣлния бой, безъ контъръ-атака съ щикове (която не щѣше даже да бжде умѣстна по причина на дълбокия оврагъ, който се намираше прѣдъ самата позиция) послѣ, умѣстното съдѣйствие на дружината, която бѣше въ Златуша както и поддьржката на този отрядъ отъ страна на части на лѣвото крило. Умѣстно е, споредъ насъ, и това, че Поповъ не се впустна въ преслѣдване на отбития противникъ, понеже българитѣ па основание на до-тогавашнитѣ имъ предположения относително силата на неприятеля, който се очакваше отъ къмъ Брѣзникъ, имаха всички причини да вѣрватъ, че задъ Моравската дивизия имало още и други войски.

Въ заключение може да се каже, че засвидѣтелствованитѣ на 5-й и 6-й Ноемврий отличителни качества на българскитѣ войници и тѣхни началници както: жажда за бой въ всѣкой единиченъ човѣкъ, настойчивость въ атаката и умѣренность въ случай на успѣхъ се забѣлѣзватъ тъй сжщо и въ боя на 7-й Ноемврий. Българитѣ заслужиха напълно побѣдата си!

Но не само българитѣ а тъй сжщо и сърбитѣ показаха на 7-й качества, каквито споредъ както се държяха нѣкои части на 5-й и 6-й Ноемврий, не щѣха да се очакватъ отъ тѣхъ.

Ний споменахме вече храброто съпротивление на частитѣ отъ Дунавската дивизия на позицията имъ отъ двѣтѣ страни на Три-Уши. Може би и третята атака на противника щѣше да бжде отбита, ако измжченитѣ срьбски солдати бѣха още въ състояние да се прицѣлватъ! За съжаление, не знаемъ нищо подробно за разположението на срьбската верига; имало е навѣрно много мьртви пространства прдѣъ фронта на сърбитѣ и съ това може да се обясни обстоятелството, че бълга-

ритѣ не претърпяха почти никакви загуби въ врѣме когато се катеряха на ония височини, гдѣто се намираше сръбската позиция.

Въ двѣтѣ атаки отъ страна на части отъ Дринската и Шумадийската дивизии прѣдприети отъ височината при Бахалинъ противъ българскитѣ дружини, които настѫпваха по край шосето се забѣлѣзва цѣлесъобразно съвмѣстно дѣйствие между артиллерията и пѣхотнитѣ части, дѣйствителенъ огънь на близки дистанции и енергична атака съ байонети.

Частитѣ на Моравската дивизия, които се сражаваха при Горгулята се отличаватъ тъй сѫщо съ рѣшителното си настѫпване на дистанция на дѣйствителенъ изстрѣлъ отъ неприятелската позиция.

Атаката на Шумадийската дивизия противъ Алдомировци бѣше бърза и рѣшителна; за нея нѣмаме никакви подробни свѣдѣния.

Въ дѣйствията на сърбитѣ презъ този день, взети изцѣло, се забѣлѣзва въ тактическо отношение слѣдующето:

При атаката: — рѣшителность, старание да се доближатъ до неприятелската позиция на дистанция на дѣйствителенъ орѫжейненъ истрѣлъ и послѣ — ударъ съ байонети.

При отбраната: — Настойчивость и упорство до изнемощяване.

Благодарение на това, тѣ успѣха да принудятъ българитѣ на 7-й на разни пунктове на позицията да се върнатъ обратно.

Повече не можаха да направятъ, понеже бѣха лишени отъ върховното си началство!

„На 7-й Ноемврий вечерьта“, така пише Фонъ Билимекъ, „се оказа у сърбитѣ недостатъкъ въ патрони. Нѣкои баталиони нѣмаха вече никакъ; размѣняванието на патрони съ други части, които бѣха взели участие за по-малко врѣме въ боя или пъкъ никъкъ, не бѣше възможно а нѣкои отъ муниционнитѣ колонни не бѣха подъ рѫка. Въ главната квартира смѣтаха общото количество патрони на около 140 патрони на человѣкъ, понеже на доставлянието на такива отъ задъ не можеше да се расчитва“.

Нѣкои автори прѣдполагатъ, че общия запасъ на патрони у сърбитѣ на 7-й вечерьта е билъ още по малъкъ.

Въ такъво печално положение се намираха сръбскитѣ войски на шестия день отъ началото на военнитѣ дѣйствия. Нищо не може да характеризира по-добрѣ отсѫствието на всѣка прѣдвидливость съ която се почна тъзи война.

Положението на двѣтѣ противни страни на 7-й Ноемврий вечерьта.

(Приложение 7).

Вечерьта на 7-й Ноемврий българското дѣсно крило се намираше на около 6, центъра же — на около 4 км. предъ първоначалнитѣ си позиции; лѣвото крило бѣ останало на старото си мѣсто а отряда на Попова бѣ излѣзалъ на около 4 Км. прѣдъ лѣвото крило, къмъ югъ.

Отъ дѣсния флангъ на Бендерева до отряда на Попова имаше около 24 км.; фронта, безъ отряда на Попова, възлизаше до 15 км.. Между центъра и лѣвия флангъ имаше единъ промежутъкъ отъ около 3 км..

Сърбитѣ заемаха единъ фронтъ отъ около 18 км.. Между отдѣлнитѣ дивизии имаше единъ интервалъ отъ 3—4 км..

Нито отъ едната, нито пъкъ отъ другата страна не се забѣлѣзваше нѣкое особенно натрупвание на сили; распрѣделението имъ бѣше повече равномѣрно по цѣлата дължина на фронта.

На сѣверното крило се намираше Дринската дивизия, около 8000 человѣка съ 24 орждия и срѣщу нея — Бендеревъ съ 9000 человѣка и 42 орждия; въ центъра — Дринската дивизия, около 6000 человѣка съ 24 орждия срѣщу Петрова съ 6000 человѣка и 20 орждия.

На югъ отъ Дринската дивизия стоеше Шумадийската — 5000 человѣка съ 12 орждия и противъ нея Савовъ съ 6000 человѣка и 12 орждия.

На южното крило, най-сетнѣ, се намираше Моравската дивизия съ около 5000 человѣка и 22 орждиа срѣщу Попова съ 5000 души и 4 орждия.

Самото распредѣление на бойнитѣ сили характеризира боя на 7-й Ноемврий като редъ частни сражения въ които нѣмало по висши тактически съображения.

Голѣми резерви не е имало презъ този день нито у сърбитѣ, нито пъкъ у българитѣ. Късно вечерьта пристигнаха на българска страна три Източно-Румелийски дружини и една дружина отъ 6-й полкъ, всичко около 4000 души.

Сърбитѣ же не очакваха вече никакви подкрѣпления.

Българското дѣсно крило застрашаваше отъ близо главната имъ линия на отстжпванието презъ Драгоманското дефиле а послѣднитѣ имъ подкрѣпления на които се надѣваха презъ по първия день бѣха вече изразходвани.

Намѣрението на Нишавската армия да превземе Сливнишката позиция бѣше, слѣдователно, осуетено! по голѣмата часть отъ войскитѣ и̇ бѣше истощена, патронитѣ недостигаха а прѣсни части не сѫществуваха вече.

Българитѣ не можяха още да схванатъ на 7-й вечерьта всичкото значение на тѣхнитѣ успѣхи, отъ една страна, по причина на голѣмото протяжение на фронта на които се сражаваха и отъ друга, може би, защото Князя не е можялъ да види и слѣди лично за обрата, който вземаха единичнитѣ срѣщи между неговитѣ и неприятелскитѣ части.

Трѣбвало е почти два цѣли дни, щото българитѣ да се убѣдятъ въ удържаната отъ тѣхъ побѣда.

Загубитѣ въ еражението

За размѣритѣ на загубитѣ на двѣтѣ противни страни въ тридневното сражение подъ Сливница се знае твърдѣ малко. Всичкитѣ до сега издадени съчинения по войната на 1885 год. съдържатъ въ това отношение само общи и приблизителни данни.

Даже и съчинението на Фонъ Билимекъ, което е било написано на основание на официални сръбски данни, не излага загубитѣ на сръбската армия за всѣкое сражение или бой отдѣлно, но дава напротивъ обща цифра за цѣлата война. Отъ българска страна получихме тъй сжщо само общи данни.

Недостатъка въ организиране щабове се чувствова именно при подобни, отъ статистическо естество, въпроси.

Въ слѣдующата таблица събрахме всичкитѣ намъ познати данни. Тѣ се основаватъ повече на приблизителни оцѣнки, отъ колкото на точни свѣдения отъ самитѣ войски.

Ноемврий	Участвовали				Загуби					
	Отъ страна на	Человѣка	Коня	Орждия	Споредъ Гоп-чевичъ	Споредъ Меллеръ	Споредъ Хун-гербинкеръ	Бъл. офиц. данни	Срѣдно	%
5	Българитѣ	12825	450	32	600	500	—	600	600	3.7
	Сърбитѣ	14250	1440	76	800	900	—	—	875	4.0
6	Българитѣ	22950	820	48	600	500	500	—	500	1.8
	Сърбитѣ	17100	640	72	1200	1500	800-1000	—	1200	5.1
7	Българитѣ	28100	820	48	460	720	—	—	600	1 8
	Сърбитѣ	20250	760	160	1000	?	—	—	1000	3.4
Общо число на загубитѣ	Българитѣ	—	—	—	1660	1720	—	2000	2000	6.3
	Сърбитѣ	—	—	—	3000	2770	—	—	3000	7.5

Всичкитѣ свѣдѣния се схождатъ въ това, че сърбитѣ сѫ претърпели по-голѣми загуби отъ колкото българитѣ и даже може да се предположи че привѣдената цифра за сръбскитѣ е по-малка отъ колкото е била въ дѣйствителность. Въ Дунавската дивизия, която имаше на 2-й Ноемрий единъ съставъ отъ 6700 души пѣхота се сформироваха на 10-й Ноемврий отъ всѣки три баталиона по два съ съставъ отъ 750 — 800 человѣка. Дунавската дивизия имаше слѣдователно на 10-й Ноемврий 6 баталиона съ само 4500 — 4800 человѣка и числото на останалитѣ отъ 2-й Ноемврий нататъкъ неспособни за бой, би възлизало само въ тьзи дивизия на 1900 — 2200 человѣка.

Цифритѣ които се привѣждатъ отъ Гопчевича и Меллеръ сѫ, напротивъ по-ниски отъ тѣзи, които сѫ признати отъ самитѣ българи; цифрата 2000 ни се вижда за това за по-вѣрна.

Ний ще изоставиме да направиме нѣкои заключения отъ тѣзи цифри, по причина на ненадѣжностьта на всичкитѣ тѣзи данни.

Отстжпването на сърбитѣ.

Нишавската армия не можя да прокара волята си да превземе Сливнишката позиция. Презъ днитѣ на 5-й, 6-й, и 7-й Ноемврий всѣка нейна часть е била бита отъ българскитѣ войски; прѣсни войски нѣмало а бойнитѣ припаси биле недостатъчни, слѣдователно, цѣлата Нишавска армия е била разбита.

Този фактъ ѝ налагаше необходимата нужда да се оттегли прѣди всичко, отъ съприкосновението съ противника т. е. да отстжпи съ цѣль да въстанови редътъ въ свойтѣ части, да попълнюва бойнитѣ припаси и снаряжението имъ и да закрѣпи и съживи съ нѣколко деня почивка физическитѣ а слѣдователно и моралнитѣ сили на свойтѣ войски.

На този твърдѣ естественъ ходъ на мисли отговаряха именно и даденитѣ вечерьта на 7-й заповѣди отъ страна на срьбския Главнокомануующи, които бѣха испратени до другата сутринь по съотвѣтствующитѣ дивизии.

Армията трѣбваше споредъ тѣзи заповѣди да се съсрѣготочва къмъ сѣверното крило въ врѣме на отстжпването си, а именно: часть отъ Дунавската дивизия трѣбваше да слѣдва на задъ по шосето, Дринската—по сѣверния склонъ на долината на Лукавица, Моравската—по южния склонъ на тъзи долина а Шумадийската—презъ Круша и Врапча. Послѣднята щѣше да съставлява отъ послѣ армейски резервъ. *) Отстжпателното движение трѣбваше да почне презъ нощьта отъ 7-й на 8-й Ноемврий. Кавалерийската бригада бѣ испра-

*) Споредъ Фонъ Билимекъ Дринската дивизия трѣбваше да слѣдва по южния склонъ (лѣвия) а Моравската по сѣверния (дѣсния) склонъ на долината на Лукавица; това ни се вижда, обаче, погрѣшно.

тена на право въ Пиротъ прѣдъ видъ на това, че нѣмало вече надѣжда, щото армията да се задържи на българската територия и че противника застрашавалъ Пиротъ отъ къмъ Ржана.

Горнята заповѣдь не пристигна, обаче, на врѣме по дивизиитѣ. Моравската и Шумадийската дивизии я получиха само къмъ 5 часа сутриньта на другия день. Началницитѣ на тѣзи двѣ дивизии направиха прѣди всичко една замѣна на назначенитѣ тѣмъ линии за отстжпване. Полковникъ Топаловичъ (Началникъ на Моравската дивизия) се страхуваше именно, да не би 1-й полкъ, който на по-първия день бѣ пристигналъ близо до Брѣзникъ, както и оставения въ Брѣзникъ и Трьнъ гарнизонъ, да попаднатъ ненадейно въ срѣдъ неприятеля; той мислеше, че е по-цѣлесъобразно да се върне съ дивизията си пакъ въ Брѣзникъ а Шумадийската дивизия да слѣдва вмѣсто нейя по южния склонъ на долината на Лукавица. Полковникъ Беницки се съгласи на това прѣдложение. — Но това не бѣше единственното своеволие отъ страна на Началницитѣ на дивизии.

Началника на Шумадийската дивизия, Полковникъ Беницки, забѣлѣжи сутриньта на другия день, че противника бѣ оттеглилъ всичкитѣ си войски (сжщо и тѣзи отъ Три-Уши) на старитѣ имъ позиции подъ Сливница. Това откритие го подбуди да си присвоява за нѣколко време правата на Главнокомандующъ, като прѣдложи своеволно на останалитѣ Началници на дивизии да прекжснатъ отстжпателното движение на дивизиитѣ си. Часть отъ Дунавската дивизия и цѣлата Дринска дивизия бѣха почнали вече къмъ това врѣме да се оттеглятъ. Полковникъ Беницки заѣ съ 11-й полкъ височината при Бахалинъ и накара Моравската дивизия да не трьгне още. Послѣ това прѣдложи на Началницитѣ на Дунавската и Дринската дивизии, да се върнатъ обратно. За тия си дѣйствия и распореждания Полковникъ Беницки, впрочемъ, бѣ извѣстилъ Главнокомандующия телеграфически.

Обаче, отстжпателното движение на армията не можя да се преостанови. Дринската дивизия бѣше вече много на задъ а Началника на Дунавската дивизия се извиняваше съ това, че българитѣ обхождатъ сѣверния му флангъ. Но и Моравската дивизия почна къмъ обѣдъ да се оттеглюва къмъ Брѣзникъ.

11-й полкъ отъ Шумадийската дивизия остана, обаче, до 3 часа слѣдъ обѣдъ на височината при Бахалинъ безъ да *бжде обезпокоена* отъ противника и взѣ послѣ да отстжпва

слѣдъ останалитѣ части на дивизията, които между това се бѣха оттеглили къмъ Габъръ.

Отстѫпването на Нишавската армия бѣше, споредъ това, презъ първитѣ послѣ-обѣдни часове на 8-й Ноемврий въ пълния си ходъ.

Главната Квартира на армията, която се намираше, както и по прѣди, въ Царибродъ подканваше да се ускори отстѫпателното движение.

Къмъ 1 часа и 30 минути послѣ обѣдъ Дринската дивизия получи при Владиславци съобщението отъ командующия армията, че българитѣ си пробиха пѫть при Ржана за което трѣбвало да се испратятъ незабавно въ Пиротъ единъ полкъ и една батарея а остатъка отъ дивизията да отстѫпи презъ Суковски-мостъ. Къмъ 3 часа Дринската и Шумадийската дивизии получиха друга заповѣдь, споредъ която се предполагаше че българитѣ имали намѣрение да отиватъ съ своята офенсивна операция отвъдъ Пиротъ, поради което всичкитѣ дивизии трѣбвали да се съсрѣдоточаватъ незабавно подъ Пиротъ

Частитѣ на Дринската и Шумадийската дивизии се бѣха натрупали и размѣсили по пѫтя на отстѫпването си въ долината на Лукавица и пристигнаха едвамъ къмъ 10 часа вечерьта съвършенно изморени подъ Царибродъ и на западъ отъ този пунктъ. Тамъ се научиха че всичкия трудъ е билъ напрасенъ!

Пристигналия случайно Началникъ щаба на армията, той же Военненъ Министръ и намѣстикъ на командующъ армията съобщи, именно, че положението се е подобрило, понеже сърбитѣ успѣли да остановятъ българитѣ при Ржана. На това послѣдва третя заповѣдь споредъ която всичкитѣ войски трѣбвали да се върнатъ обратно на старитѣ си позиции. За издаванието на тъзи заповѣдь повлияха вѣроятно оптимистическитѣ възгледи на Полковника Беницки върху обстановката. Единъ полкъ съ двѣ батареи отъ Дринскета дивизия трѣбвали да заематъ по възможность по скоро селото Драгоманъ а Шумадийската дивизия да се върне къмъ сѣверната страна на Драгоманския проходъ и да заеме позиция между Калотина и Прекерше.

Разбира се, че тѣзи заповѣди не можеха вече да се испълнятъ на 8-й Ноемврий. Въ този день срьбскитѣ войски бѣха вече съвършенно изморени. Тѣ бѣха направили около 24 — 30 км. при най-неблагоприятни условия и частитѣ бѣха

много растроени, макаръ че противника не преслѣдваше. Вечерьта на 8-й Ноемврий частитѣ на Нишавската армия бѣха распредѣлени, както слѣдва:

На шоссето при Драгоманъ три полка отъ Дунавската дивизия; 15 км. задъ тѣхъ — на западъ отъ Царибродъ Дринската дивизия и по единъ полкъ отъ Дунавската и Шумадийската дивизии; 8 километра задъ тѣзи, при Суковски мостъ артиллерията на Дунавската дивизия и още по отъ задъ, (12 км.) при Пиротъ, кавалерийската бригада.

Въ долината на Лукавица при Недѣлище се намираше единъ полкъ отъ Шумадийската дивизия и на пѫтя за Брѣзникъ, при Филиповци и Врапча — Моравската дивизия.

Главната квартира на армията (безъ Краля) бѣше още въ Царибродъ. Отъ главата до тила на армията имаше около 35 км.; по фронта 20 км.

Ако противника бѣше настѫпилъ на 9-й сутриньта презъ долината на Лукавица, можеше много лесно да раздѣли Нишавската армия на три или повче части.

Положението на срьбската армия можеше да се подобри само тогава, ако би да продължаваше на 9-й Ноемврий отстѫпателното си движение. Въ теченнето на деня армията можеше да се съсрѣдоточи въ пълния си съставъ (съ исключение на единъ полкъ който трѣбваше да се испраща къмъ Ржана) при Суковския мостъ.

Противника неможеше да атакова събраната така армия освенъ ако съсрѣдоточаваше и той всичкитѣ си бойни сили за което му трѣбваха най-малко два дни.

Срьбския главнокомандующъ не мисляше, обаче, да даде на растроената физически и морално армия тъзи почивка отъ която послѣдната се нуждаеше въ такьва степень. И така частитѣ на Нишавската армия, безъ надѣжда на нови поддьржки, безъ да иматъ поне единъ патронъ повече отъ колкото на по-пьрвия день, биdоха испратени на 9-й обратно къмъ источния входъ на Драгоманското дефиле.

Това безосновно двоумѣвание на главнокомандующия трѣбваше да подѣйствова много злѣ върху дисциплината на армията; даже и простия войникъ трѣбваше да забѣлѣжи че причината за гдѣто войскитѣ не могли да си отпочиватъ на 8-й и 9-й Ноемврий е въ прибьрзанитѣ и необмисленнитѣ распорѣждания *на началството.*

Частитѣ на Нишавската дивизия биле расположени на 9-й вечерьта така:

Шумадийската дивизия при източния входъ на Драгоманското дефиле а Дринската дивизия на югъ отъ нейя, около Драгоманъ;

Дунавската дивизия на 6 км. задъ лѣвия флангъ, при Калотина и Изворъ; единъ полкъ отъ тъзи дивизия се намираше още по отъ задъ.

Моравската дивизия (слѣдъ като бѣ настжпила, вслѣдствие на противорѣчующи се заповѣди, къмъ Филиповци) при Врапча и кавалерийската бригада при Крупецъ.

Въ случай на настжпвание отъ страна на противника на 9-й вечерьта или 10-й Ноемврий сутриньта щѣха да отсжствоватъ отъ ново въ първа линия: двѣ пѣхотни дивизии и кавалерийската бригада; армията не бѣша, слѣдователно, по добрѣ сьбрана отъ колкото на 8-й Ноемврий сутриньта. За да се достигне този нищоженъ резултатъ армията бѣ направила два трудни и усилени прехода, безполезностьта на които бѣше очевидна за всѣкиго.

Недовѣрие къмъ началицитѣ, и малодушие почнаха вече да се забѣлѣзватъ въ армията и факта, че сърбитѣ се сражаваха храбро още и прѣзъ слѣдующитѣ дни е едно доказателство за добритѣ качества на срьбския войникъ.

„Положението на срьбската армия“ пише Фонъ Бялимекъ е било презъ този день едно отъ най неблагоприятнитѣ презъ всичкото врѣме на операциитѣ. Ни една отъ частитѣ не можеше да поддьржи другата своеврѣменно, а армията не бѣше групирана нито за настжпвание нито пъкъ за отбрана.

Едната часть се испращаше на прѣдъ, другата — назадъ а тъзи която имаше най много причини и възможность да излѣзе напрѣдъ, кавалерийската бригада, остана на мѣсто, противника се очакваше и отъ прѣдъ и отъ страна, но никой не мисляше да съсрѣдоточава армията.“

Понататъшното изложение на отстжпателното движение на срьбската армия не влиза вече въ рамкитѣ на този трудъ.

Приложената скица, (№ 5) въ която се показватъ разнитѣ линии по която се движяла Нишавската армия на 8-й, 9-й. 10-й и 11-й Ноемврий, замѣства, впрочемъ, всички попространни обяснения. Ний обръщаме вниманието на читателя върху предвижението на Моравската дивизия, която за да

дойде отъ Ракита къмъ Круша взѣ, съвършенно безполезно, пжтя презъ Брѣзникъ и Врапча.

На 10-й Ноемврий българитѣ атаковаха съ прѣсни сили и отблъснаха сърбитѣ пакъ къмъ Царибродъ. Частитѣ на Нишавската армия бѣха почти на сжщитѣ си мѣста, както презъ по първия день и пжтя за долината на Лукавица бѣше съвършенно свободенъ.

Българитѣ преслѣдваха този пжть сърбитѣ безъ спиране и отъ този моментъ нѣмаше вече спокойствие за измжченитѣ сръбски войски.

На 11-й и 12-й Ноемврий послѣдва боя при Царибродъ на 14-й и 15-й боя подъ Пиротъ съ който се онищожи послѣдното съпротивление на сърбитѣ.

Въ врѣме, когато сърбитѣ се изморяваха на 8-й и 9-й Ноемврий съ безцѣлно отиване и връщание, българитѣ напротивъ, си отпочиваха. Частитѣ на Бендерева биле извикани сутриньта рано на 8-й отъ Три-Уши обратно на старитѣ си мѣста: сжщото стана и съ войскитѣ отъ центъра. Главнокомандующия не можеше още да оцѣни всичката важность на одържаната побѣда и се отказваше доброволно отъ това, което бѣ спечелилъ презъ по-първия день.

На 8-й Ноемврий българитѣ не преслѣдваха никакъ, нито даже съ кавалерийски разѣзди. Контактътъ съ неприятеля щѣше, слѣдователно да се изгуби съвършенно, ако сърбитѣ не би се върнали на 9-й Ноемврий къмъ източния входъ на Драгоманското дефиле.

Само отряда на Попова преслѣдваше на 8-й твърдѣ бавно Моравската дивизия и зае къмъ 5 часа послѣ обѣдъ Брѣзникъ безъ бой.

Но колкото недѣятелни и да бѣха българитѣ въ отношение на преслѣдването, толкова повече работиха на 8-й и 9-й Ноемврий Князя и неговитѣ нисши началници за въстановяването реда и бойната готовность въ армията.

Отъ 2-й Ноемврий на самъ всичкитѣ бѣха въ единъ видъ трескаво състояние. Извънредно неблагоприятното положение въ военно отношение и видимата опасность за сжществуванието на държавата бѣха увлекли всичкитѣ до единъ да извършватъ такива дѣла. Единственната имъ цѣль бѣше да се явятъ възможно по-скоро и съ достатъчни сили прѣдъ противника.

Отъ това и произлѣзли ония усилени маршове къмъ бойното поле подъ Сливница, гдѣто повече отъ войскитѣ влѣзоха

въ сражението безъ до почиватъ единъ моментъ. Подъ този натискъ на обстоятелствата се обръщаше, разбира се, малко внимание да се съхраняватъ органическитѣ свързки между разнитѣ единици. Обоза не можеше да стигне съотвѣтствующитѣ си части; продоволствованието на войскитѣ страдаше, понеже отъ непрестанното движение на войски по пжтя София-Сливница се затрудняваше доставката на нуждннтѣ припаси и раздаванието имъ по частитѣ.

Въ врѣме на сражението бѣха се сформировали съвършенно нови части.

Почти никой отъ полковитѣ командири не бѣше въ състояние да каже за частитѣ отъ полка си, коя, кждѣ се намирала и това естественно затрудняваше на главнокомандующия да си направи точенъ отчетъ за числото на войскитѣ, които имаше подъ ржка. Въ свѣдѣнията които имаме отъ българска страна се говори по този въпросъ така: „На 8-й Ноемврий войскитѣ, положително, не бѣха готови за походъ“.

Когато, слѣдователно, споредъ изхода на боя на 7-й имаше се основание да се вѣрва, че противника нѣма да прѣдприеме въ скоро врѣме нѣкоя нова атака противъ Сливнишката позиция, Князя рѣши да употрѣби деньтъ на 8-й Ноемврий, прѣди всичко, за да възстанови реда въ армията и да присъедини къмъ нейя послѣднитѣ части, които пристигваха отъ Източна-Румелия. Вечерьта на 7-й бѣха пристигнали 4 дружини (3 Източно-Румелийски и 1 отъ 6-й полкъ) а на 8-й Ноемврий пристигна остатъка на българскитѣ войски а именно: 2-а, 3-а и 4-а дружини отъ 6-й полкъ, цѣлия 8-й полкъ и 4-а батарея отъ 2-й артиллерийски полкъ — всичко: 11 дружини и една батарея въ съставъ отъ 11,000 человѣка. (Споредъ Фонъ Хунъ 13000 чел.) Тѣзи части бѣха извършили неимовѣрни маршове и имаха нужда отъ почивка *).

Възстановлянието реда и органическитѣ свързки между отдѣлнитѣ единици, попълнюванието на бойнитѣ припаси, превозванието на раненитѣ, поправянието на въоржжението и снаряженнето, раздаванието на продукти по частитѣ за да си приготвятъ топла храна отъ която бѣха лишени въ продължение на цѣла недѣля, всичкото това влизаше въ дѣятелността на българитѣ презъ 8-й и 9-й Ноемврий.

---

*) Фонъ Хунъ стр 173 Маршове отъ 6› км. бѣха на дневния редъ, а Приморския полкъ (8-й п.) бѣ направилъ въ 32 часа 95 км.; при това имаше само около 62 души оставши при единъ численъ съставъ отъ 4500 человѣка.

Обстоятелството, че тѣ забравиха противника и изгубиха ужъ 48 часа врѣме, е вѣрно само на гледъ. Въ сѫщность не бѣше така. Първо и неоспоримо предварително условие за преминаването въ настѫпване, при описаното състояние на физическа изнемощялость и тактическа безредица въ армията състоеше въ това да се въдвори въ нейя реда и да се достигне по този начинъ пълната и съвършенната ѝ бойна готовность.

Освѣнь това, всичкитѣ българи, като почнемъ отъ самия князь бѣха напълно задоволени отъ това, което се бѣ достигнало презъ деня на 7-й Ноемврий т. е. запазванието на заетата позиция и отбиванието на противника, когото предполагаха много посиленъ отъ колкото бѣше въ дѣйствителность! На попървия день българитѣ не смѣяха още да се надѣватъ на подобенъ резултатъ. Трѣбваше по напрѣдъ да се опомнятъ, да привикнатъ съ този непредвиденъ фактъ и да се убѣдятъ че сега младата армия трѣбва да премине въ настѫпвание, че войната трѣбва да се пренесе на неприятелската територия и че тъзи война трѣбва да се продължава до унищожаванието на противника — задачи съвършенно нови за тази едвамъ седемъ годишна армия и за нейния 28 годишенъ вождъ и които задачи изискваха сериозно обмислювания.

Остава ни още да кажемъ една дума за да обяснимъ бездѣйствието на българската кавалерия на 8-й и 9-й Ноемврий. Тя е била тогава (1885 год.) недостатъчно организирана и както ни увѣри самъ князя — най долния родъ орѫжие въ армията. Освѣнъ това, конския материялъ бѣше пострадалъ твърдѣ много отъ дългата аванпостна служба на турската граница при Ибибчево, както и отъ усиленитѣ маршове отъ тамъ за Сливница. Ескадронитѣ имаха, слѣдователно, сѫщо такава голѣма нужда за почивка, като и пѣхотата.

По тѣзи, именно, причини кавалерията не бѣ испратена на 8-й Ноемврий да преслѣдва неприятеля, още повече, че въ този день никой не мислеше още въ главната квартира за едно общо отстѫпвание на послѣдния. Българската кавалерия би търпяла отъ коя да е критика на войната на 1885 год. Ний нѣма да я защищаваме но за то пакъ ще напомнимъ, само че за рационалната подготовка на кавалерията за война се има нужда, както отъ опитни учители тъй и отъ врѣме;, Българската кавалерия, обаче, не располагаше нито съ едното *нито* пъкъ съ другото.

Българитѣ, слѣдъ като бѣха привѣли армията си въ пълна бойна готовность, заеха на 9-й Ноемврий прѣдъ обѣдъ Три-Уши и височината на истокъ отъ Ярловци; Бендеревъ получи заповѣдь да настѫпи съ една дружина и 5 орѫдия отъ Голѣмо-Маново къмъ Беренде съ цѣль да обходи сѣверното крило на сърбитѣ; но по причина на труднитѣ пѫтища напрѣдваше твърдѣ бавно; той успѣ, впрочемъ, да участвова на 10-й въ боя при Драгоманъ и да съдѣйствова за благоприятия изходъ на боя.

Отряда на Попова остана на 9-й Ноемврий въ Брѣзникъ, като се държеше твърдѣ слабо въ контактъ съ Моравската дивизия, която отстѫпваше къмъ Филиповци и Врапча.

На 9-й Ноемврий бѣше се събрало подъ Сливница по голѣмата часть отъ българската и източно-румелийската армия, а именно:

41 дружини, $5^1/_2$ ескадрона и 8 батареи или около 25,000 человѣка 820 коня и 56 орѫдия.

Двудневната почивка бѣ подѣйствовала благотворно, както върху войскитѣ така и върху администрацията. На 10-й и 11-й Ноемврий армията премина въ настѫпвание. Тя си бѣше отпочинала, свързкитѣ между отдѣлнитѣ единици бѣха възстановени; войницитѣ бѣха съ пълни патронни торби а въ тила слѣдваха товарни коньe и биволски кола съ бойни припаси.

Двудневната почивка щѣше да бѫде оправдана даже и да нѣмаше друга цѣль и полза освѣнь снабдяванието армията съ бойни припаси. понеже слѣдъ сраженията при Царибродъ и Пиротъ всѣкой български пѣхотинецъ имаше отъ ново по 120 патрони. Освѣнъ тѣзи имало още единъ запасъ отъ около 10 милиона патрона. (Фонъ Билински стр. 232).

Колкото за сърбитѣ то въпроса за запаса на патрони се намиралъ въ твърдѣ печално състояние. Спорѣдъ Фонъ Билински излиза, че слѣдъ като си бѣха истрѣляли на 15-й Ноемврий почти всичкитѣ патрони не се падаха въ първитѣ дни на Декемврий повече отъ 12 патрона на человѣкъ.

Това неимовѣрно състояние на беззащитность на една цѣла армия става, впрочемъ обяснимо ако вземемъ въ внимание, че Сърбитѣ освѣнь, че харчяха много патрони почнаха при това войната съ едни запасъ отъ не повече отъ 4 милиона патрони. Послѣдното свѣдѣние е отъ достовѣренъ источникъ.

Краль Миланъ и Князь Александъръ като военноначалници.

Българско-източно румелийскитѣ и срьбскитѣ войски се намираха въ войната презъ 1885 год. подъ твърдѣ млади прѣдводители.

Князь Александъръ имаше 28, кразь Миланъ 31 години. Трѣбва да се върнемъ чакъ до великия императоръ на французитѣ зя да срѣщнемъ еднакво младъ военноначалникъ.

Князь Александъръ имаше възрастьта на Напалеона въ врѣме на обсадата на Мантуа а краль Миланъ — годинитѣ на Напалеона въ врѣме на сражението при Маренго.

И двамата, както Александъръ, така и Миланъ, бѣха въ едно и сжщо врѣме и владѣтели и военноначалници. Тѣ имаха, слѣдователно, толкова власть, колкото и отговорность и можяха, презъ сьотвѣственно възползование отъ тия двѣ срѣдства да иматъ голѣмо влияние връху изхода на събитията.

Нека хвърлемъ по напрѣдъ единъ погледъ врьху дѣятелностьта на краль Милана.

Между революцията въ Пловдивъ и обявяванието мобилизацията на срьбската армия имаше единъ интервалъ на врѣме не по голѣмъ отъ 36 часа. Но отъ първия день на мобилизацията до откриванието на неприятелскитѣ дѣйствия се изминаха цѣли 56 деня.

На взетото така скоро рѣшение послѣдва бездѣйствие, което се продължи почти 8 недѣли.

Може би, познатото благоразумие съ което срьбскитѣ държавни мжже се бѣха отличавали въ много други важни случаи, изисквало да се чака и да се види какво впечатление

би направили въ Европа събитията въ источна-Румелия. Мобилизацията на армията можеше да се обяви тогава, когато слѣдъ освѣтляванието на положението се би представлявала нѣкоя сѫщественна причина за война, която причина, би въодушевлявала и увеличала както народа, така и армията!

Ако приемемъ, че мобилизацията на мѣсто на 20 Септемврий се обявяваше на 20-й Октомврий, тогава срьбскитѣ държавници щѣха да иматъ на расположение цѣли 4 недѣли за да изучватъ и подготвятъ въпроса, както въ политическо тъй и въ военно отношение а самата мобилизация щѣше да стане много по съзнателна и основана на единъ опредѣленъ планъ.

Слѣдъ мобилизацията трѣбваше да се пристѫпи, въ всѣкой случай, тутакси къмъ военнитѣ дѣйствия. Това щѣше да съотвѣтствова не само на политическитѣ и военнитѣ трѣбвания, но щѣше да бѫде още и по економично за самата страна.

Никой и нищо не тласкаше кралството презъ Септемврий 1885 год. да вземе незабавно подобно рѣшение, понеже никой не го застрашаваше. Сърбия се намираше тогава въ едно твърдѣ своеобразно положение — тя можеше да си избира противника противъ когото би искала да дѣйствова. Въ първитѣ недѣли на Октомврий не бѣше още рѣшено дали Сърбия ще бѫде противъ Турция или пъкъ противъ България. Но тъй като ни една отъ двѣтѣ държави не въоржжаваше противъ Сърбия то щѣше да бѫде умѣстно, прѣди да се вземе едно окончателно рѣшение, да се разясни положението относително силитѣ на предполагаемия противникъ и распредѣлението имъ, да се опредѣли, слѣдъ това, цѣльта на войната и да се постанови, въ общи черти, начина по който би трѣбвало да се достигне тъзи цѣль.

Нѣма съмнение, че това сѫ работи, които се извършватъ отъ кой да е генераленъ щабъ още въ мирно врѣме и които се състоятъ въ възможно точно и подробно изучвание и опредѣление бойнитѣ сили на противника съ когото вѣроятно може да има война, и съобразно съ полученния резултатъ да се опредѣлятъ численностьта и състава на силитѣ, които би трѣбвало да се противопоставятъ на този противникъ. Не е за вѣрвание, че срьбския генераленъ щабъ е приготвилъ въ мирно врѣме подобна работа относително една възможна война съ България, понеже, иначе сърбитѣ не щѣха да бѫдѫтъ толкова небрежни при оцѣнката на българскитѣ бойни сили.

Къмъ края на Октомврий Нишавската армия, около 30000 чел., се намираше по двѣтѣ страни на пжтя за София между Пиротъ и българската граница.

Сърбитѣ бѣха избрали за свой противникъ княжеството България. По-голѣмата часть на войскитѣ на тъзи държава се намираше на около 350 км. или 18 прехода отъ Пиротъ. Първата задача на сръбската армия бѣше слѣдователно:

Да премине границата, да разбие онѣзи слаби български отряди, който се намираха на западъ отъ София и да навлиза въ столицата.

Както виждаме, положението на Сърбия отъ военна-гледна точка бѣше къмъ края на Октомврий още много сгодно и армията очакваше вече съ нетърпение единъ знакъ отъ страна на върховния си вождъ за да отиде „напрѣдъ“.

Но презъ Октомврий Краля не бѣше при армията си! Той се намираше въ Нишъ и работеше тамъ повече като дипломатъ отъ колъото като военноначалникъ; той слѣдеше за хода на висшата политика. Очакваше се откриванието конгреса на прѣдставителитѣ на великитѣ сили. Краль Миланъ се надѣваше, навѣрно, да достигне цѣльта на прѣдначертанната война (разширение на територията си) просто по едно рѣшение на дипломатитѣ и мисляше, че армията му, която стояла готова на българската граница, ще има доволно голѣмъ вѣсъ за да се вематъ въ внимание претенциитѣ на неговото правителство. Но това впечатление върху членоветѣ на конференцията щѣше да бжде още по-голѣмо ако Краль Миланъ подигнеше гласа си слѣдъ извършения фактъ, т. е слѣдъ побѣдоносното му влизание въ София и ако въпрѣки това отговора на дипломатитѣ би гласялъ пакъ неблагоприятно за сърбитѣ, то войната можеше да се продължава отъ София. Вмѣсто това сърбитѣ изгубиха три цѣли драгоцѣнни недѣли!

Въ интервала на това врѣме почна да се измѣнява и положението и то въ твърдѣ неблагоприятна смисъль за сърбитѣ. Българитѣ се сепнаха най-сетнѣ въ тѣхната вѣра въ сърбитѣ и усилиха къмъ срѣдата на Октомврий западната група съ около 13000 чел. като начнаха сжщеврѣменно съ постройката на укрѣпления при по-важнитѣ погранични пунктове, при Сливница и прѣдъ самата столица. Едно нечаяно нападение на сърбитѣ, както такъво можеше да се допустне въ началото на Октомврий не бѣше вече възможно!

И така се случи, щото черезмѣрното зачитание на политиката отъ страна на полководеца, доведе армията въ едно твърдѣ несгодно положение.

Главната причина, поради която краль Миланъ не испълняваше отъ началото на Октомврий до началото на Ноемврий дълга си, изключително, като военноначалникъ трѣбва да се търси въ стоението му въ Нишъ. Истинското му мѣсто бѣше въ Пиротъ — при армията, съ която искаше да отиде на война и да побѣди. Тукъ, Главнокомандующия щѣше да обърне нуждното внимание върху прѣдполагаемия ходъ на операциитѣ, както и върху нужднитѣ приготовления за послѣднитѣ. Можяха да се поправятъ пѫтищата, да се прокарватъ телеграфни съобщения, да се изучи неприятелската територия, въ която щѣше да се дѣйствова, да се събиратъ свѣдѣния за противника и тѣзи свѣдѣния да се контролиратъ отъ пограничнитѣ войски. Като се намираше ежедневно въ съобщение съ началницитѣ на дивизии, Главнокомандующия можеше да изслуша мнѣнието на всѣки отъ тѣхъ относително предпологаемия ходъ на операциитѣ. Главнокомандующия можеше, освѣнъ това, да си състави едно много по-ясно понятие за бойната готовность и духа на армията ако се намираше въ Пиротъ намѣсто въ Нишъ, 70 км. задъ армията. Присѫвствието на Главнокомандующия при армията щѣше да има влияние тъй сѫщо и върху избора на момента да се пристѫпи къмъ дѣйствията. Ако Главнокомандующия се намираше въ срѣдата на армията си, то той щѣше да се рѫководи изключително отъ стратегически а не отъ политически начала и щѣше да даде заповѣдь за навлизанието въ княжеството още въ началото на Октомврий. Въ дѣйствителность, обаче, Главнокомандующия се яви при армията си едвамъ на 2-й Ноемврий, съобщи едвамъ тогава своя планъ на операциитѣ на нисшитѣ началници и даде заповѣдь за настѫпванието. При все това положението на сърбитѣ въ военно отношение на 2-й Ноемврий бѣше още сгодно.

Най-близския пунктъ, къмъ който бѣха насочени операциитѣ, бѣше столицата на противника, която отстоеше отъ границата само на около 65 км. при това нѣма съмнѣние, че сърбитѣ имаха всичката възможность и случай да се увѣрятъ въ факта че пѫтя за София се отбранява отъ незначителни, по численностьта си, български сили.

Сръбската армия бѣше съсрѣдоточена; Моравската дивизия можеше тъй сѫщо да се присъедини къмъ армията въ про-

дължение на деня на 28-й Ноемврий и ако армията настжпваше по главния пжть и на югъ отъ него (презъ долината на Лукавица) можеше да надвие безъ трудъ съпротивлението на неприятеля. Но за да достигне това, армията трѣбваше да дѣйствова бързо и трѣбваше да бжде управлявана отъ една твърда ржка.

Цѣлата Нишавска армия не надминаваше силата на единъ армейски корпусъ. Този корпусъ имаше за задача да стигне въ София и да разбие неприятелскитѣ части, които би срѣщалъ по пжтя. — Нѣмаше нужда слѣдователно, отъ много мотивирвания, изискваше се само бързо настжпвание съ цѣлата армия. Всѣкой ще намѣри за твърдѣ естественно, че Главнокомандующия трѣбваше да бжде при армията си. Но въ този случай това не е било така.

На 2-й и 3-й Ноемврий (първитѣ два дни на операциитѣ) Главнокомандующия се връщаше, обикновенно, слѣдъ едно твърдѣ кратко стоение при сѣверното крило на армията, назадъ въ Пиротъ.

Той бѣше, слѣдователно, принуденъ да пжтува презъ тѣзи дни около 5—6 часа (и може би още повече), съ кола; растоянието, което го раздѣлеше отъ армията възлизаше на 20—30 км. за тритѣ сѣверни дивизии и кавалерийската бригада. До Моравската дивизия, къмъ която нѣмаше никакви пжтища, имаше даже 40 км. и при това никой не бѣ се погрижилъ да се прекарватъ телеграфни съобщения.

Главната Квартира бѣ премѣстена въ Царибродъ едвамъ на 4-й Ноемврий, когато кавалерийската бригата, Дунавската и Дринската дивизии се намираха вече прѣдъ Сливнишката позиция а Шумадийската и Моравската — при Трънъ. Но съ това не се измѣняваше почти нищо, — понеже Главната Квартира се намираше още на около 20 км. отъ сѣверното крило а около 30 км. отъ южното крило на армията.

На 5-й, 6-й и 7-й Ноемврий имаше сражение при Сливница и то по личната заповѣдъ на Главнокомандующия. Той наблюдаваше лично на 5-й Ноемврий отъ 10 часа пр. об. до 3 сл. пл. за хода на боя на Дунавската дивизия при Три-Уши, но вечерьта се върна отъ ново въ Царибродъ. На 6-й и 7-й Ноемврий Главнокомандующия не се яви вече при армията си; той остана до вечерьта на 6-й въ Царибродъ къмъ което врѣме отпжтува за Пиротъ а на 7-й, въ деня когато армията му, даваше рѣшително сражение подъ Сливница той се намираше на 70 км. задъ тъзи армия, въ Акъ-Паланка, гдѣто очакваше пристигването на министра на вѫтрешнитѣ работи.

Всичко това показва, че презъ врѣмето отъ 2-й до 8-й Ноемврий Главнокомандующия не посвяти всичката си душевна сила и авторитетъ на тъзи армия, на която бѣше станалъ прѣдводитель по собственно желание и рѣшение.

Може би ще ни се възрази, че Краля не се считаше исключително като командующъ Нишавската армия а като Главнокомандующъ на всичкитѣ мобилизирани сръбски войски; това е близко до ума, но може тоже да се оспори твърдѣ лесно.

Имало е дѣйствително командующи Нишавската армия — но тѣзи я командоваха само за форма.

Първия отъ споменатитѣ командующи армията бѣше Генералъ Ивановичъ. Нему му бѣше възложено освѣнъ командованието на Дунавската дивизия още и онова на Нишавската армия; но въ дѣйствителность, Генералъ Ивановичъ се ограничавалъ само съ командованието на своята дивизия. Обаче на 4-й день отъ обявяването на войната, Генералъ Ивановичъ билъ отстраненъ, както отъ командованието на дивизията така и отъ командованието на Нишавската армия.

На негово мѣсто се назначи да командова Дунавската дивизия Полковникъ Хорстигъ. Дали нему му е било възложено така сѫщо и командуването на цѣлата Нишавска армия, намъ не е извѣстно; впрочемъ това не е вѣроятно, понеже Полковникъ Хорстигъ е билъ най-младши отъ всичкитѣ началници на дивизии. Въ интервала на врѣмето отъ 6-й до 9-й Ноемврий включително, виждаме, обаче, Полковникъ Петровичъ — който и безъ това е билъ вече и Воененъ Министръ и Началникъ щаба на армията, — да издава редъ заповѣди, споредъ което можеше да се заключи, че презъ врѣме на отсѫствованието на Краля, командованието на Нишавската армия е било възложено нему.

Положението се разясни едвамъ на 10-й Ноемврий когато се назначи за командующъ Нишавската армия Полковникъ Топаловичъ (до тогавашния началникъ на Моравската дивизия); съ Началникъ щаба на армията Полковникъ Кока Миловановичъ; за началникъ на Моравската дивизия билъ назначенъ вмѣсто Топаловича — Полковникъ Милованъ Павловичъ.

За врѣмето отъ 4-й до 9-й Ноемврий дѣйствителния командующъ армията е билъ, слѣдователно, самия Краль; това се вижда, впрочемъ, много ясно отъ издаденитѣ до тогава заповѣди Когато на 2-й Ноемврий сутриньта се даваха распорежданият за настѫпвание, Краля назначаваше на всѣка дивизия а тъ

сжщо и на кавалерийската бригада опредѣленна линия по която трѣбваше да се движатъ. На 4-й Ноемврий Шумадийската дивизия получава личната заповѣдь отъ Краля да настжпи отъ Врапча, като слѣдва задъ Дринската дивизия. На Дринската дивизия заповѣда, по обѣдъ, да настжпи къмъ Драготинъ а послѣ обѣдъ е пакъ Краля, който заповѣда на Шумадийската дивизия при Габъръ да настжпи — слѣдъ като испрати единъ полкъ на Дунавската дивизия — по онзи труденъ пжть презъ планинитѣ. На 5-й Ноемврий Краля заповѣда на Дунавската и Дринката дивизии да почиватъ и рекогносциратъ а на кавалерийската бригада — да излѣзне напрѣдъ. Моравската дивизия получи тоже една заповѣдъ отъ Краля. Най-сетнѣ имаше и онъзи заповѣдь на Краля (презъ нощьта отъ 5-й на 6-й Ноемврий) съ която се прѣдписва на всичкитѣ началници на дивизии да се съсрѣдоточватъ на избранната позиция при источния исходъ на Драгоманското дефиле.

Отъ тѣзи и други още заповѣди излиза, че отъ 2-й до 3-й Ноемврий, включително, Краль Миланъ командовалъ Нишавската армия лично а до 9-й Ноемврий, чрезъ намѣстника си, Полковникъ Петровичъ.

Въ промежутака на това врѣме сж ставали грѣшки и изпущания, които произлизаха главно по причина на голѣмото растояние между Главната Квартира и щабоветѣ на дивизиитѣ. Трѣбваше половина день и повече за да се получатъ донесенията на дивизиитѣ и кавалерийската бригада въ Главната Квартира. Заповѣдите же, отъ Главната Квартира пристигваха по адреса си едвамъ слѣдъ 24 па даже 48 часа, понеже мѣстостоението на щабоветѣ на дивизиитѣ обикновенно не бѣше извѣстно.

Вслѣдствие на тѣзъ огромни растояния имаше и голѣмъ расходъ въ органитѣ, които трѣбваше да предаватъ разнитѣ заповѣди (офицери отъ генералния щабъ и ординарци) и по тъзи причина не можяха да се направятъ нѣкои твърдѣ необходими рекогносцировки. Само съ това можемъ да си обяснимъ че на Шумадийската дивизия се указа такъвъ труденъ, почти непроходимъ пжть за настжпвание, че Моравската дивизия отъ 3-и до 6-й Ноемврий бѣше съвършенно недостжпна за заповѣдитѣ на командующи армията и че послѣдния останалъ толкова врѣме въ неизвѣстность относително силитѣ на противника подъ Сливница и положението и свойствата на позицията.

Една отъ причинитѣ поради които Главнокомандующия *повѣрва така лесно* на полученитѣ презъ нощьта отъ 5-й на

6-й Ноемврий лъжливи извѣстия въ Царибродъ, за обхода на сѣверното крило на армията, който се готвеше ужь отъ страна на противника и вслѣдствие на което се отмѣни почнатото отъ Нишавската армия настжпвание, може да се търси въ това, че Главнокомандующия се сношаваше лично твърдѣ малко съ началницитѣ на дивизиитѣ.

Краль Миланъ обясни въ началото на 1886 год. на Швейцарския Полковникъ Хунгербюлеръ много откровенно причинитѣ на срьбскитѣ несполуки. Обаче, Краля не споменаваше нищо за начина по който се е водилъ командующия армията отъ началото на Октомврий до 9-й Ноемврий а това трѣбвало би да се спомене на първо мѣсто.

Нѣма освѣнъ да си прѣдставимъ на мѣсто на „Нишавската армия“ и на Кралевската Главна Квартира“ единъ австрийски или германски корпусъ за да видимъ колко излишни распореждания сж биле направени отъ страна на сърбитѣ. Ако се придържимъ къмъ направеното прѣдположение и сматряме Нишавската армия като корпусъ (какъвто и бѣше ако веземъ въ съображение силата и състава ѝ) ще се види най-лесно, кждѣ именно е било съответственното мѣсто на командира на корпуса.

Отъ срѣдата на Септемврий до 31 Октомврий включително въ Пиротъ, на 1-й Ноемврий — Суковски мостъ, на 2-й и 3-й Ноемврий — Царибродъ и отъ 4-й Ноемврий до исхода на боя при Сливница, кждѣ Габъръ. Това можеше да се направи безъ никакви затруднения.

Нѣма съмнение, че Главната Квартира можеше въ такъвъ случай да се ориентира относително условията въ които се намираха както противника тъй и собствената армия много по-добрѣ, отъ колкото бѣше въ дѣйствителность; заповѣдитѣ щѣха да се испълнятъ по-скоро а самия ходъ на дѣйствията щѣше да бжде по-благоприятенъ за сърбитѣ.

Злото състои въ това, че Краль Миланъ не е можялъ да се рѣши да бжде въ врѣме на военнитѣ операции изключително само началникъ на своята армия. Като такъвъ щѣше да влезе, по всѣка вѣроятность, побѣдоносно въ София и това щѣше да бжде сжщеврѣменно най-доброто оправдание на неговата политика.

Зачитанието на политиката, казва Фонъ Билимекъ, което бѣ повлияло несгодно върху военната обстановка още прѣди да се почнатъ военнитѣ дѣйствия, не закъсня, въ врѣме на послѣднитѣ, да влияе неблагоприятно и върху самитѣ военни

дѣйствия. Да се биешь съ противника и сжщевременно да се занимавашь съ политика сж двѣ нѣща, които не могжтъ никога да се вършжтъ съвмѣстно.

Да се обърнемъ сега къмъ двадесять и осемь годишния Александръ, Князь на „двѣтѣ“ България.

Отъ какъ Князь Александръ застана на чело на народното движение за съединението, начнаха да постигатъ него и страната му зло слѣдъ зло. Турция мобилизираше, Руссия исказваше своето неодобрение по поводъ на съединението, извика всичкитѣ си офицери обратно и заличи Князь Александра отъ списъцитѣ на русската армия. Въ самата страна се забѣлѣзваше едно движение между мохамеданското население а въ Македония имаше признаци на въстание противъ Турция, което обстоятелство компромитираше още по-вече дѣлото на съединението на двѣтѣ България.

Короната на двѣтѣ България бѣ въ онова врѣме много трьнливъ подаръкъ и почти въ цѣла Европа считаха Князя за изгубенъ. Впрочемъ никой не расчитваше съ слѣдующитѣ три неизвѣстни до тогава фактори:

Високитѣ лични качества на Князя, происходящата отъ тѣхъ привързанность на народа къмъ него и бойнитѣ качества на българската армия. Освѣнъ отлични военни способности, рицарска доблесть и рѣшителность, Князь Александръ притѣжаваше още и рѣдката дарба да умѣе да разрѣши трудни и заплетени въпроси посрѣдствомъ най-проститѣ срѣдства. Неговитѣ ясни и прости аргументи можяха да се схващатъ отъ всѣкиго, понеже бѣше всѣкога простъ и естественъ въ израженията си — противникъ на всички учени глаголствования.

Простота и естественность съставляваха изобщо отличителнитѣ черти на неговия характеръ. Свърхъ тѣзи качества се забѣлѣзваше въ него още отсжтствието на всѣкакъвъ егоизмъ, той бѣше скроменъ въ своитѣ потрѣби, издържливъ, способенъ и охотенъ за работа.

На тѣзи качества на душата и характера трѣбва да се отдава обстоятелството, че Князь Александръ е надвивалъ трудности, каквито много други на негово мѣсто не щѣха да могжтъ да преодоляватъ.

Пристигването на Князя въ Пловдивъ бѣ достатъчно да прѣдварди града отъ междуособна война Неговата прѣдупредителность съ която се отнасяше къмъ новитѣ си мохамедански поданници, като почиташе религиознитѣ имъ обряди и като посѣщаваше тѣхнитѣ джамии, му спечели въ късо врѣме довѣрието на тѣзи негови поданници, а неспокойнитѣ елементи въ Македония Князя ги направи безопасни съ това, че ги приемаше като доброволци.

Колко щастливъ е билъ избора на сфицеритѣ, които Князь Александръ отбра изъ срѣдата на младия офицерски корпусъ и колко сполучливо назначилъ всѣкиго на съотвѣтствующето мѣсто, доказватъ дѣянията на тѣзи офицери презъ опия сериозни врѣмена, които настанаха впослѣдствие; то се доказва още и отъ обстоятелството, че нѣкои отъ тѣзи млади офицери, които тогава биле назначени да испълняватъ важни длъжности, както на пр.: Началника щаба на армията, капитанъ Петровъ и др. заематъ и днесь още високи постове.

Каква голѣма предусмотрителность и работна сила е трѣбвало за да сә съсрѣдоточи источно-румелийската и българската армия на турската граница, да се събере и превози нуждния материялъ, бойни и продоволственни припаси за армията, може да се оцѣни само тогава ако би да се вземе въ внимание, че войната е била съвършенно неочакана, че нѣмало никакви приготовления, че всичкитѣ щабове биле съставени отъ млади и неопитни офицери и че Князя много пѫти билъ принуденъ да даде лично нуждпитѣ наставления. Освѣнъ тѣзи чисто военни обязанности, Князя трѣбваше още да има грижата за устройството на управлението въ новитѣ провинции и за текущитѣ правителственни дѣла. Въпрѣки тъзи усилена работа, Князя намираше още врѣме да направи прегледи на събраннитѣ на источно-румелийската граница, войски.

Въ началото на Октомврий Князя правяше прегледъ на опия български войски, които се намиряха въ долината на Струма срѣщу Джумая и Егри-Паланка. Въ врѣме на това пѫтешествие Князя получи на 7-й Октомврий въ Радомиръ извѣстието, че Краль Миланъ отказалъ да приеме Грекова, който трѣбваше да предаде на Краля извѣстното писмо на Князь Александра. Той се убѣди слѣдователно, че Сърбия търси причини за война и издаде вече отъ Радомиръ заповѣдь за усилването войскитѣ на западния корпусъ съ около 13000 души. Князя предприе слѣдъ това една рекогносцировка на сърбската

граница и заповѣда слѣдъ подробното изучвание на мѣстноститѣ, укрѣпяванието на пограничнитѣ пунктове Търнъ, Врапча, Царибродъ и пр. а тъй сѫщо укрѣпяванието на Драгоманския проходъ, на Сливнишката позиция, на линията по край Владайската рѣка на западъ отъ София, на Владайското дефиле и на позицията при Ихтиманския проходъ.

Получената въ срѣдата на Октомврий нота, че Портата ще счита всѣкое навлизание на сърбитѣ въ България, като нарушение на Турската територия и почти едноврѣменната съ пристигванието на тъзи нота преостановка въ приготовленията на сърбитѣ, даваха надѣжда на Князь Александра, че опасностьта отъ къмъ Сърбия е вече отстранена.

Разочарованието му е било толкова по-голѣмо, когато получи презъ нощьта отъ 2-й къмъ 3-й Ноемврий извѣстието, че Сърбия е обявила война.

Личното повѣдение на Князя и дѣлата на неговитѣ храбри войски отъ този моментъ нататъкъ ний ги знаемъ вече.

Своевременното усилвание на западния корпусъ, което се показваше първоначално като невъзможно и което имаше за цѣль да се задържѫтъ сърбитѣ на западъ отъ столицата, можя да се осѫществи, благодарение на енергията на Князя и на преданностьта на неговитѣ войски. Слѣдъ като издаде най-необходимитѣ заповѣди за да се почне премѣстванието на войскитѣ отъ истокъ къмъ западъ, Князя замина на 3-й Ноемврий отъ Пловдивъ за София и остана тукъ заедно съ офицеритѣ отъ щаба си до 4-й Ноемврий слѣдъ обѣдъ. Вечерьта на сѫщия день пристигна въ Сливница, гдѣто войскитѣ го посрѣщнаха съ шумна радость и се настани заедно съ своята свита въ онъзи скромна колиба.

Князь Александръ позна веднага преимуществата, които той имаше надъ бавно настѫпающия противникъ, както вслѣдствие на бързото съсрѣдоточвание на своитѣ части, така и вслѣдствие на свойствата на избранната позиция. Той заповѣда, за това, на командующия западния корпусъ, майора Гуджева, да се задържи на Сливнишката позиция.

Отъ този моментъ, Князя имаше само една грижа, а именно да събере подъ Сливница възможно повече бойни сили. Съ каква извънредна сполука е било извършено това, ний го изложихме вече.

Но и снабдяванието на частитѣ, които пристигваха постепенно подъ Сливница, съ бойни и продоволственни припаси

и всѣкакъвъ видъ боенъ материялъ стана, преимуществено, благодарение на неуморимия трудъ и енергия на Князя.

По край това, той се разпореждаше лично тамъ, гдѣто нѣкоя опасность застрашаваше сполучливия изходъ на боя или пъкъ се излагаше самъ, ако това ставаше нуждно за да насърдчи съ примѣра си своитѣ войски.

На 5-й и 6-й Ноемврий, Князь Александръ остана отъ сутриньта до вечерьта на полето на сражението. Атаката на дѣсното крило на 5-й Ноемврий сутриньта бѣ прѣдприета вслѣдствие на негова лична заповѣдъ; превземанието на Мека Црьва — тоже; благодарение пакъ на него можя да се избѣгне раздробяванието на частитѣ по позицията, която бѣше и безъ това твърдѣ обширна.

Ний споменахме вече, когато излагахме събитията на 7-й Ноемврий, за ролята, която Князь Александръ си наложи самичъкъ въ врѣме на съвѣщанията презъ нощьта отъ 6-й къмъ 7-й Ноемврий.

Всѣкой ще трѣбва да съзнава до каква степень рѣшението на Князя Александра, да отива лично въ София и да въдвори при най-критически обстоятелства реда и безопастность въ тила на армията, е било рицарско и самоотвержено. Намъ ни се вижда, Князя да е билъ именно на 7-й Ноемврий на апогея, като владѣтелъ и военноначалникъ.

Ний знаемъ вече по какъвъ начинъ, Князя се распореди въ София за да се вематъ най-необходимитѣ мѣрки и какъ той направи въ такова късо врѣме повече отъ 12 мили пѫть за да стигне въ Сливница още прѣди да се стъмни.

На 8-й и 9-й Ноемврий, Князь Александръ се занимаваше исключително съ привѣжданието на армията въ редъ. На 10-й Ноемврий армията мина въ настѫпвание, което се почна съ боя при Драгоманъ.

Въ това врѣме му пристигнаха важни книжя съ политическо съдържание, но това обстоятелство не даваше поводъ на Князя да остави полето на сражението.

Сѣдналъ на една купа сѣно, Князя диктоваше на офицеритѣ отъ свитата си отговора на Портата съ който отказваше на прѣдложението на послѣднята относително испращанието на единъ турски коммиссаръ въ Пловдивъ и съобщаваше същеврѣменно, че до като българската територия не бѫде съвършенно очистена отъ сръбски войски, не може да помисли даже да спрѣ военнитѣ дѣйствия. Една аналогична нота бѣ испра-

тена на прѣдставителитѣ на неговото правителство прѣдъ други нѣкои велики сили. Слѣдъ като свърши тъзи държавна работа, Князя продължаваше да слѣди за хода за боя.

Князь Александръ е обнаружилъ по най-блѣстящи образъ високитѣ качества, които се съсрѣдоточваха въ негово лице, и като владѣтель и като военноначалникъ.

Като владѣтель знаеше да възбужда и съхрани въ душата на народа си най-възвишенитѣ и благородни чувства.

Хиляди доброволци, християни и мохамедани се притекоха, пълни съ въодушевление, подъ знамената. Всичкитѣ сили и срѣдства на страната отиваха за въ полза на армията и всѣкоя жертва, която Князя искаше, се принасяше съ радость.

Всичкитѣ мисли на тоя благороденъ Князь бѣха обърнати отъ самото начало на войната къмъ армията, на която той бѣше прѣдводитель. Въ врѣме на сражението не се отдѣли день и нощь изъ нейната срѣда; той раздѣляше съ войницитѣ всичкия трудъ и опасность. Всичкитѣ му дѣяния имаха само една цѣль — побѣдата! Всичко друго, а особенно грижата за собственната си личность оставаха по задния планъ.

По този начинъ, първия български Князь представлява за своя възкръсналъ отъ почти петь стотинъ годишно робство, народъ единъ свѣтълъ примѣръ на ревность и испълнение на своя дългъ, на преданость и самопожертвование.

Неговия примѣръ въодушеви армията и я повѣде къмъ ония славни дѣла, които съставляватъ днесь за днесь гордостьта на цѣлия български народъ.

На Сливнишката висота въ центъра на така храбро отбранената отъ 5-й—7-й Ноемврий позиция трѣбва да се издигне паметника на Князь Александра, като знакъ на признателность и въсхищение на армията и народа които питаяха къмъ първия си Князь.

Скица 1.

Разрѣзъ на Сливнишката висота отъ истокъ къмъ западъ

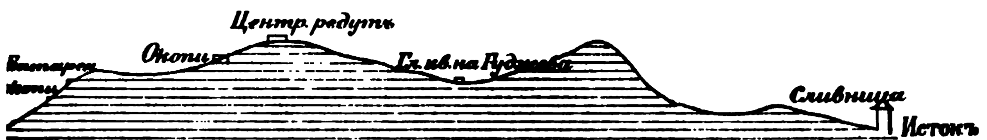

Скица 2.

вечерьта

Скица 3.

Распредѣление на войскитѣ
на
6 Ноемврий вечерьта
Сливини
2 бат. отъ 2 банъ
2 друж. отълч. отъ 15 Ноем. насамъ
Комщица
Отр. на Паница
Пиротъ
Станянци
Развоище
2 друж. отълч.
Гл. кв.
Беренде
Кав. Бр.
Изворъ
Калотина
Прекърте
1/15
Драгоманъ
Чепанъ
Малко Малово
Дун. Див.
Три Уши
9.П.
7.П.
Леща
Ярловци
Мека-цревъ
Гл. кв.
10.П.
Чорулъ
Габеръ
Бахалинъ
около 23000 чел.
Сливница
5 и 8 П. и остатъкъ дружини се на близо до София
Др. Дивиз.
Алдомировци
Врележница
Шум. и Дун. Див.
11.П.
Братушково
12.П.
Радуловци
1 п. на Попова
Горнята
Герлосъ Пл.
Вискеръ Пл.
3 Еск. кав.
отъ Трънъ
Обяснения
Мор. Див. 2 и 14 П.
1.П.
Български войски
Линия отъ която българ. не минаха отвъдъ по направление къмъ западъ.
Сръбски войски
Линия на която сърб. трѣбваха да застанатъ споредъ заповѣдьта отъ 6 Ноем. вечерьта
2 друж. въ отстъпл.
0 1 2 3 4 5 10 20 Клм.

Скица 3.

Отстъпателното движение на
Сърбитѣ слѣдъ сражението подъ Сливница
на
8 9 10 и 11 Ноемврий 1885 г.
Пиротъ
Крупецъ
Суковски мостъ
Царибродъ
Цариброд
Калотина
Изворъ
Драгоманъ
Трнъ
Врапча
Филиповци
Ракита
Брѣзникъ
Радуловци
Петерлашъ
Станянци
Обяснения
Отстъп. движ. къмъ Пиротъ
Настъп. движ. къмъ Сливница
Дун.Д. Дун.арт.п. Дунавска дивизия Дунавски арт. полкъ
20.Др.Д. Дринска див. на 20 Ноем.
Шум.11.п. Шум. див. 11 полкъ
21.Мор.Д. Мор. див. 21 Ноем.
К.Бр. Кавал. дивиз.
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Кт.
1.300,000.

Скица 4.

елийс

Коя група	Мѣ по и	зителния ставъ	
		Коньe	Оръдия
	Айт	75	26
	Бур	—	—
	Кар	—	-
	Ямб	—	—
	Сли	—	—
		—	—

H

16-1	C
	C
17-1	1

а 5-ᵗ Ноемврий

Приложение 3.

части на армията презъ

Численн… Нишавс… Ноемв…		…йска бригада			Всичко						Не участвующи въ сражението
		Человѣка	Коньe	Орждия	Баталиони	Ескадрони	Батареи	Человѣка	Коньe	Орждия	
		500	1.120	6	38	12	18 пол. 2 пл.	28 250	1920	116	
5-й Ноемврий	Учас…	500	1,120	6	18	9	8	13,250	1,440	48	15.000 Человѣка
	При…	—	—	—	1	—	4	750	—	24	4800 Коньe
	Не …	—	—	—	19	3	8	14,250	480	44	68 Орждия
6-й Ноемврий	Учас…	—	—	—	18	2	11	12,600	320	66	14,550 Человѣка
	При…	—	—	—	6	2	1	4,500	320	6	1530 Коньe
	Не …	300	1,050	6	14	8	8	10.050	1,210	44	50 Орждия
7-й Ноемврий	Учас…	—	—	—	29	5	15	18,850	760	106	6200 Человѣка
	При…	—	—	—	2	—	3	1400	—	—	1.050 Коньe
	Не …	300	1,050	6	7	7	2	4800	1050	10	10 Орждия

които взеха участие — 650 останалитѣ 750 пушки.

Картографический Институтъ при Щаба на Армията

Приложение 5.те къмъ „Сраженieто при Сливница"

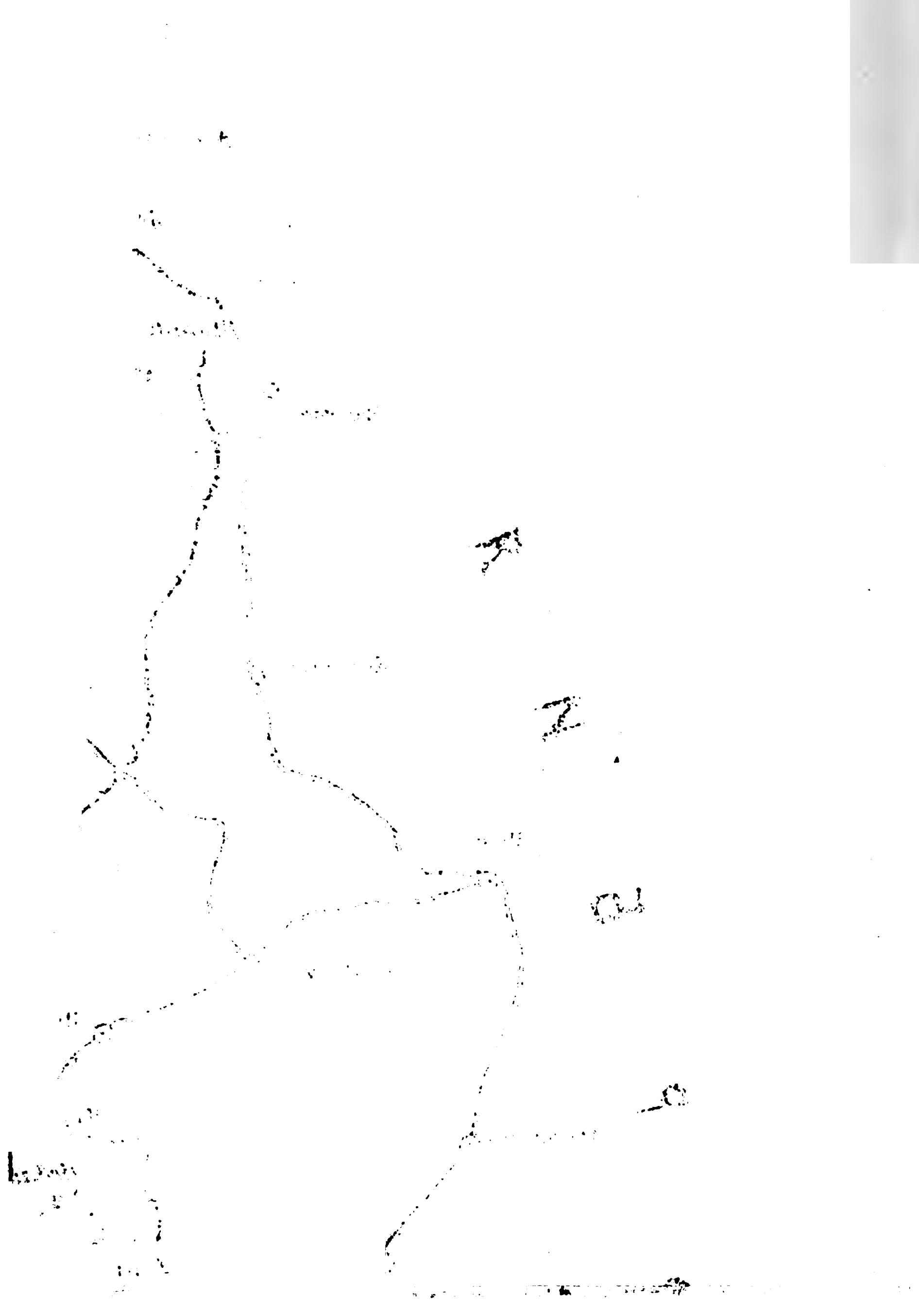

ишия

2 Батар

1 Арт.

434

шлението

вската Дивизия

000

левъ

и

Сър